

ÚJ FOLYAM XX. 7-8. SZÁM BUDAPEST 2011. AUGUSZTUS ÁRA 680 FT

MAGYAR SZEMLE

LÁNYI ANDRÁS: FENNTARTHATÓSÁG ÉS KÖZPOLITIKA – TÓTH
ENDRE A KORONÁRÓL – TÓTH ZOLTÁN JÓZSEF: GONDOLATOK AZ
ÚJ ALAPTÖRVÉNYRŐL – SÁROSI BÁLINT: A CIGÁNYZENEKAR
MÚLTJA – ROMANO RÁCZ SÁNDOR: A ROMA INTEGRÁCIÓ
ESÉLYEI ÉS BUKTATÓI – GRANASZTÓI GYÖRGY: A POLITIKA
A KULTÚRÁBAN – KODOLÁNYI GYULA SZABADOS GYÖRGY-
RŐL – GYULAI GYÖRGY A HATÁRON KÍVÜLIEK SZAVAZATI
JOGÁRÓL – KUBINSZKY MIHÁLY A SZÉLL KÁLMÁN TÉRRŐL

2011 januárjától jelenik meg a *Hungarian Review*, a *Magyar Szemle* angol nyelvű „testvérlapja”. A két folyóirat együttműködését nemcsak a főszerkesztő, Kodolányi Gyula személye, hanem a szerzők és cikkek kölcsönös jelenléte is biztosítja.

*

A *Hungarian Review* megvásárolható a *Magyar Szemle* szerkesztőségében is. Kedvezményes ára 800 Ft.

*

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu

Szerkesztőség: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI

OTP Bank Nyrt.

Richter Gedeon Rt.

A Polgári Magyarországért Alapítvány

Batthyány Lajos Alapítvány

Nemzeti Erőforrás Minisztérium

Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás Szabados György

Olvasószerkesztő: Sebestyén Ilona Rovatvezető: Gróh Gáspár
Képszerkesztő: Csejdy Virág Tördelőszerkesztő: Dombi Viktória
Korrektor: Kiss István Ügyintéző: Hajnal Anna

ÚJ FOLYAM XX.	7-8. SZÁM	2011. AUGUSZTUS
Granasztói György	Szelíd tekintély. Mádl Ferenc sírjánál	3
Lányi András	Fenntarthatóság és közpolitika 2. rész.	6
Tóth Endre	Szent István és a koronázási jelvények. 1. rész	17
Dr. Tóth Zoltán József	Történeti hagyományok és szakítás az illegitimitás örökségével. Gondolatok az új Alaptörvényről. 1. rész	35
Somorjai Ádám	Miért hagyta el Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetséget	46
Sárosi Bálint	A cigányzenekar múltja. 1904-1944	59
Romano Rácz Sándor	A roma integráció esélyei és buktatói	77
Járai Judit	Amerika nagy misztériuma: fontos-e John Galt?	97
Granasztói Olga	A szépeességi Sans Souci – egy kert emlékezete	113
Várnagy Ildikó	Boldogságkeresés a pszichiátrián	123
Granasztói György	A politika a kultúrában	130
	Gyógyító ember – Szabados György. Kodolányi Gyulával beszélget Antall István	142
	AZ UTOLSÓ 1% METAFIZIKA	
Szabados György	Hagyomány és folytonosság	148

KÖRKÉP

Ujváry Gábor	Egy politikusi életút a két világháború korából. Östör József önéletírása	157
Fáy Zoltán	Az egyházi törvények szelleme	170
Tóth Klára	Érzelmek zúravara	174
Lóska Lajos	Utazások két dimenzióban (Jakatics-Szabó Veronika kiállításáról)	176
Kubinszky Mihály	A jubiláló Széll Kálmán tér	180
Brenner János	Város, ország, folyó. Az EU-tanács magyar elnökségének tevékenysége a városfejlesztés és az építési kultúra terén	184
Gáspár G. János	Talált tárgy	188
Bod Péter Ákos	Jövedelmekről, nyugdíjakról és takarékoságról	196
Gyulai György	A határon kívüli állampolgárok szavazati jogáról	203
Sebestyén Ilona	Búcsú Török Bálinttól	210
SUMMARIES		212
E SZÁMUNK SZERZŐI		216

E számunkban Granasztói Olga *A szépségi Sans Souci – egy kert emlékezete* című írásának képeit közöltük. A fedélen a hajdani kert kápolnája archív felvételen, 1955.

A Körkép rovat illusztrációi Lóska Lajos Jakatics-Szabó Veronika kiállításáról szóló tudósításához és Brenner János építészeti írásához kapcsolódnak.

SZELÍD TEKINTÉLY

Mádl Ferenc sírjánál

A gyászjelentés látványa a szív számára is lassan felfoghatóvá, egyben kínzóan fájdalmassá is teszi, hogy Mádl Ferenc végleg nincs többé közöttünk. Előttünk, velünk van a nyugodt, tisztos ősz úr, akinek a barátságos, kutató tekintetében mindig ott látható a figyelem mellett a tudós kételkedése is, amikor fejtegetéseket kell végighallgatnia. Különösen ha éppen az ő saját személyéről van szó.

Hogyan kell érteni azt, ami minden búcsú fő gondolata: „őrizzük emlékét”? A hangra emlékezünk, amellyel beleszól a telefonba, barátságos, alig érezhető, nem pesties intonációval, és amelyből szinte sohasem érezni ingerültséget? A tisztelettel övezett, szerény, bölcs és határozott fellépésű „Elnök úrra” gondolunk, aki erkölcsisége, szellemisége folytán kikezddhetetlen? A tévedhetetlen ösztöneit és műveltségét tiszteljük, amely mindig új, váratlan irányba volt képes fordítani a problémák megértését és az ítélkezést felettük? Az egyszerű, szívbeli jóságá hiányzik?

Más méltatóihoz csatlakozva a hitén is alapuló jóságát és erkölcsiségét, a nagy tudását és azt a kritikus intelligenciáját kell először kiemelni, amely képessé tette, hogy távlatokban gondolkodjon, hogy stabilitást sugalljon. E tulajdonságai harmonikus egészét alkottak, ezért vált tekintéllyé, igazodási ponttá, ezért ragaszkodnak hozzá oly sokan az országban. Váratlan távozása dacára jelen van most is mindenütt, ahol a remény jegyében biztatást, a nemzeti értékekbe vetett hitet kell nyújtani. A köztársasági elnökség idején az egész ország érezte magáénak az elnöki házaspárt, és ez a ragaszkodás a mai napig tart mindkettőjükhöz.

A tekintélye fog hiányozni tehát, mintha, nem mindennapi módon, ez a szelíd tekintély lenne az egyik kívánalom és így az egyik összekötő elem a mai magyar társadalomban. Mádl Ferenc az országot felemelni képes erények megjelenítője a közéletben. Abban a közéletben, amely ma egyöntetűen tisztelig előtte. S amelyet ő mindig meg akart békíteni. Ritka, kegyelmi állapot. Különleges pillanat, amely a sír mellett, a gyászolók körében, a média nyilvánosságában határon innen és túl nagyon sok embert megérintett.

Mádl Ferenc az országnak mindig azt a részét képviselte, amely az 1990-ben bekövetkezett változásokat fordulatként, egy új Magyarország kezdetének tekintette. Így lett annak a minisztere is. A 2010-es fordulatnak nem csupán részese, hanem számos vonatkozásban tevékeny megalkotója is volt. Elmondható tehát, hogy Mádl Ferenc a kapcsolatot is megjelenítette a félbemaradt múltbeli és a reményeket, vágyakat tápláló mostani fordulat között. Néhány hónapja, 80. születésnapján a felé áradó szeretet és megbecsülés nagy hullámaint élhette meg, köztük barátja, Orbán Viktor miniszterelnök különleges méltatását. Az az ünneplés is jól mutatta, közéleti pályafutásának ez a széles íve, ki is tagadná, politikai ugyan, ám annál jóval szélesebb pályát és mélyebb rétegeket foglal magába. Személyisége éppen azért is vonz, mert sok-sok honfitársa számára kedves vagy legalábbis elfogadható értékeket jelenít meg.

Igen, itt nem lehet múlt időt használni. Bár egy szuverén döntés következtében, melynek részleteit nem tudjuk és nem is szabad fürkészni, váratlanul elment körülünkől – másutt kapott feladatot, mondhatnánk –, tény az is, hogy Mádl Ferenc mégis itt van. Része a jelennek, és hatása van a cselekvésre. Minden kép és alak, amelyet a szeretet alkot róla, hiteles, ezért sokféleképpen él közöttünk tovább.

Kézfogásokra emlékezem a temetés végéről, barátja és mestere friss sírjánál, az alkonyatban, a lobogó fáklyák fényénél. Megrendültségre és elszántságra, hogy folytatni

akarjuk Antall József küzdelmét, hogy nem adjuk fel. Sokan éreztünk így akkor. Most, pár méterrel odébb, a másik sírnál Mádl Ferenc nem valamilyen harc folytatására biztat, hanem erényei, szellemisége, tántoríthatatlan és kemény elvhűsége követésére, nem kevésbé kemény, elszántságot is kívánó embersége megőrzésére.

Így kell érteni azt, hogy emlékét őrizzük. Mi: asztaltársai, író társai, gondolkodó és töprengő társai, politizáló társai, vidám társai, emlékező társai, egyszerű társai – röviden, barátai és tisztelői.

GRANASZTÓI GYÖRGY

(A búcsúztatáskor, ez év június 7-én elhangzott beszéd szerkesztett változata.)

FENNTARTHATÓSÁG ÉS KÖZPOLITIKA

2. rész

3. Hogyan mondjuk meg nekik?

3. 1. Médiakörnyezetben

A tömegkommunikáció médiumaira a fenntarthatóság elkötelezettjei rendszerint úgy tekintenek, mint mondanivalójuk közvetítésének alkalmas vagy alkalmatlan eszközére. A médialélelmélet azonban joggal mutat rá, hogy az audiovizuális távközlési rendszerek egész életünket behálózó szolgáltatásai ennél alapvetőbb szerepet játszanak ezen a téren is: nem hordozói a környezetről szóló híradásnak, hanem egy második, mesterséges környezetet alkotnak.¹

Amikor a médiumokból származó hír valóságát csak úgy tudjuk ellenőrizni, ha a más médiumokból származó információval vetjük egybe; amikor értesüléseink legfőbb forrását és a tapasztaltak értelmezésének közös kereteit a média nyújtja, virtuális valóságról kezdünk beszélni. A tömegmédiák világában az létezik, amiről audiovizuális technikai eszközeink segítségével korlátlan számú másolat készíthető. Az adatbázisokban tárolható, a globális hálózatok felhasználói számára korlátlanul hozzáférhető, jeltovábbító rendszereinkkel kompatibilis információ hitelessége többé nem az eredetétől függ (eredete ti. maga is csak informatikai eszközökkel volna ellenőrizhető), hanem előfordulásának valószínűségétől. A nagy gyakorisággal előforduló információ (adat, hír, technikai kép, egyszóval: másolat) befolyásolja a tömeges viselkedést – valóságként hat és igencsak valóságos hatást fejt ki, ami hitelesíti valóságát. Jean Baudrillard ezt a jelenséget szimulakrumnak nevezte el. A szimulakrum olyan másolat, amelynek nincs eredetije (vagyis eredete közömbös).²

A viselkedésünket meghatározó beállítódások, várakozások és érdekek egyre inkább ehhez a virtuális környezethez kötődnek és az ott fennálló viszonyokra vonatkoznak. Nem a fizikai környezetre. A fenntarthatóság problematikája pedig – ideje ezzel szembenézni – a maga teljes egészében ufó a valóságos virtualitás világában. Virtuális tevéjét gondosan ápoló, rajzfilmfigurát utánzó valódi plüssmackóért rajongó gyermekük az időjárás viszonyoktól függetlenül klimatizált bevásárlóközpontban, ahol januárban is kapható földieper, eperízű csokoládé vagy csokoládézű gumijáték, már valóságos tapasztalattal rendelkezik arról, hogy az élővilág csupa pótolható, tetszés szerint másolható és manipulálható dologból áll. Tudja, hogy a játszótér nem versenyképes a nintendójával, a városzéli csenevész erdő a televíziós sorozatban látható őserdővel. Kalandvágját az esti főműsor, kapcsolatigényét egy internetes levelezőlista elégíti ki. Nem érzi veszteségnek az élővilág pusztulását, és nem tapasztalja a kimerülő természeti források egzisztenciális jelentőségét.

A Globális Akárhol lakója nem ismeri, nem ápolja és nem félti a saját környezetét. Nem is találkozik azokkal – nem azokkal találkozik –, akikkel összefogva esetleg tehetne valamit környezete védelmében. A környezeti érdek ugyanis minden esetben „helyi” érdek, egy meghatározott lokalitáshoz fűződik. De milyen alapon állítanánk, hogy a hálózati világ lakójának van „saját” környezete, mikor az ő helyét az információs társadalom a képernyővel szemközt jelölte ki?³

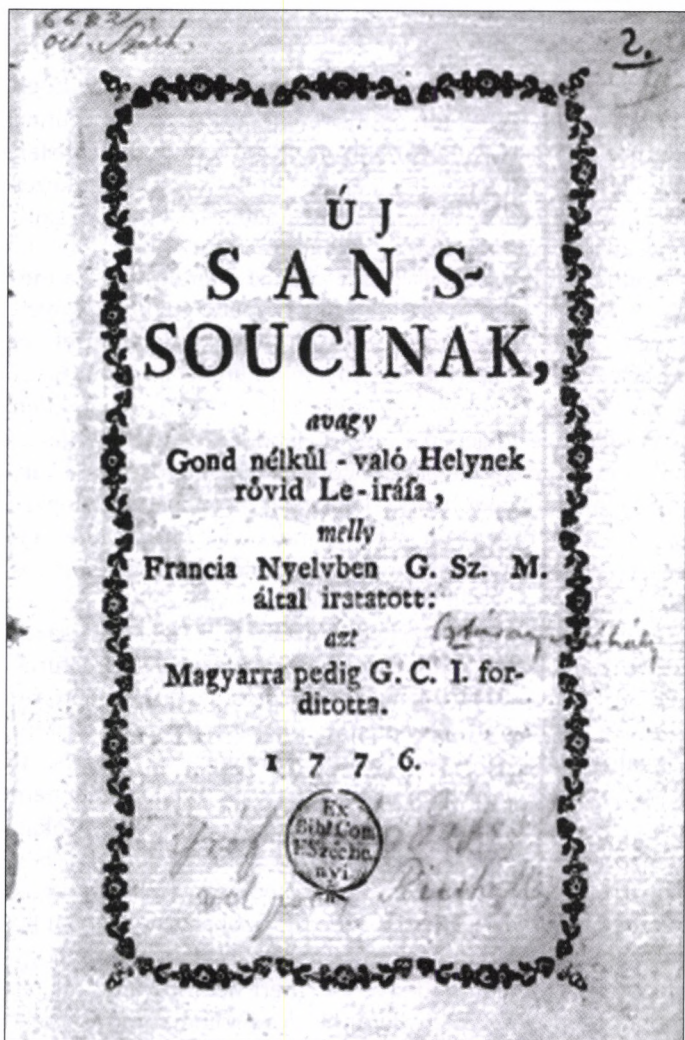
A behálózott nemzedék számára a techno-telemédiумok nyújtanak szinte mindent, ami az életükben nélkülözhetetlen: tudást, megélhetést, szórakozást, mindezt távoli és ellenőrizhetetlen hírforrásokból érkező üzenetek révén, amelyeket személy szerint nem hozzájuk intéztek, hanem „akárkihez”.⁴ Egyvalamit nem nyújthatnak e források: identitást. Önazonosságunk alapja az otthonos tájékozódás egy ismerős helyek és ismerős személyek köré szerveződő, véges kiterjedésű társadalmi térben; illetékes részvétel az ott

zajló folyamatokban. Ezen az úton jutunk szilárdnak tűnő viszonyítási pontokhoz, melyekhez képest értékítéleteinket és elkötelezettségeinket kialakítjuk. Helyesnek vagy helytelennek csak olyan dolgokat találhatunk, amelyeknek ismerjük a helyét. Egy olyan világban, melynek elvben bármely pontján elvileg bármilyen információ hozzáférhető, a dolgok jelentősége viszonylagossá, a tájékozódás bizonytalanná válik, és ez a kettő a személyiség egészségét veszélyezteti.⁵

3. 2. Azért a kvíz az úr!

A természet csodáit mutogató, környezetvédelemre buzdító vagy éppen életforma-változásról papoló médiaprogramok ironiája, hogy ezek is csupán elektronikus jelek a jel-dzsungelben. Pusztá jel-en-létük zárójelbe teszi mondanivalójukat: a természet és annak védelme is csak műsor, eladható vagy sem, reklámhordozó értéke szerint számíthat műsoridőre és közérdeklődésre.

A fenntarthatóság médiapolitikája tehát nem több műsoridőt követel, hanem a kikapcsológombot. A fenntarthatóság propagandája a médiában hiteltelen. A médián kívül – észlelhetetlen. Különös paradoxon ez, nem állítom, hogy feloldható. Mindenesetre jó, ha tisztában vagyunk médiapedagógiai erőfeszítéseink szöveggörnyezetével. A műsorrend rejtett üzenetével, amely azt sugallja, hogy amíg a híreket reklám követi és az időjárás az előrejelzések szerint alakul, addig olyan nagy baj nem lehet a világban, akármivel ijesztgessék is az embert. (Ez is csak valami reklám, szívem, amivel ezek a zöldek nyomulnak. Ami pedig a környezeti katasztrófát illeti, az egy B-szériás katasztrófafilmnek a közelébe se jöhet. Különben is, láttál te már ózonlyukat? Na látod.) A média mindent eltávolít, és ez roppant megnyugtató. A televízióban látott esemény, katasztrófa vagy baleset legfontosabb tulajdonsága, hogy nem velünk történik és nem itt, hanem valahol az óperenciás képernyőn is túl. S ha már a tévében mutatják, biztosan intézkedni is fognak. Nem mi, természetesen, hanem „azok”, a képernyőn túliak. Ez az

Új Sans-Soucinak, avagy Gond nélkül-való Helynek rövid Le-írása, melly Francia Nyelvben G. SZ. M. által iratatott: azt Magyarra pedig G. C. I fordította. H.n. 1776. – Országos Széchényi Könyvtár

eltávolító hatás akkor is működik, ha a híradóban éppen a saját házunk teteje lángol.

Ebből a szempontból az is majdnem mindegy, hogy cselekvés helyett mit művelünk: megkönnyezzük az Animal Planeten látható állatok sorsát, vagy egy levelezőlistán chatelünk a globális felmelegedésről. A hálózati érintkezés ugyanis kommunikációs képességeinket csak egy igen szűk regiszterben mozgósítja, és jobbára felment a megnyilatkozással járó felelősség alól. Ez a játékos interaktivitás, a médiumok útján létesített feltételes kapcsolat nem kíván következetes viselkedést a résztvevőktől, sem tiszteletet, türelmet a partner, a helyzet vagy a szöveg koherenciája iránt. Ezért a net- és tévéfüggő nemzedék a közvetlen/közvetítetlen együttlétek téridejében intoleránsabbnak és zárkózottabbnak mutatkozik, következőképpen magányosabbá válik, mint elődei. Gyakrabban találkozunk körükben a defenzív agresszivitás tüneteivel is. Kommunikációs kudarcukért vigaszt, kárpótlást pedig ismét csak a hálózatok kényelmes és következmények nélküli világában keresnek.

Az infotainment (hírekkel szórakoztatás, bulvársajtó) versenyének szigorú törvényei természetesen a „zöld” hírek fogadtatását is meghatározzák. Márpedig a fenntarthatóság eszméje, fájdalom, „nem elég szexi”, amint azt egy szakíró joggal panaszolja. A nézők nem kedvelik – vagyis a szerkesztők, de beszéljünk csak magyarul: a reklámozók nem kedvelik – az önkéntes önkorlátozást hirdető felhívásokat, sem az egészségünk és természeti környezetünk romlásával riogató híreket. Főleg akkor nem kedvelik, ha nincs rájuk kész válaszuk. Legkevésbé pedig azokat a nyugtalanító híreket kedvelik, amelyeket hosszan kell magyarázni, hogy eléggé nyugtalanítóak legyenek, mert nem látványosak, és többféleképpen is értelmezhetők. Az ökológiai rendszerekben fellépő változások megítélése minden esetben összetett, részletekbe menő vizsgálódást kíván. A médián pedig csak a rövid, polarizált üzenetek „jönnek át”. Kik a jók, kik a gono-

szak? A tudatos vásárlásra buzdító aktivistát, aki bonyolult természeti folyamatokkal, tudományos érvekkel, esetleg jogszabályokkal hozakodik elő, pillanatok alatt lekeverik, vagy még ennél is rosszabb történik vele: fejtegetéseiből az a két mondat kerül adásba, amelyben valami céget vádol, vagy a miniszter lemondását követeli. Ezek egyszerű, közérthető dolgok, és hát úgyis ez a lényeg, gondolja a szerkesztő.⁶

Az úgynevezett ökológiai tudatosság azt jelenti, hogy felelősséget érzünk a magunk és szeretteink sorsáért, környezetünk jövőjéért. A nyilvános beszéd mediatizálása azonban nemcsak abban bizonytalanít el, hogy voltaképpen melyik is a „mi” környezetünk. Felment mindenféle felelősség alól, mert helyünket egy téren és időn kívüli virtuális zsölylyében jelöli ki, távol a folyamatoktól, cselekvési lehetőség nélkül (persze, bármikor küldhetsz egy sms-t). Alapbeállítódásunk, amelyet itt elsajátítunk, a nézőközönségé, aki szórakozásra és más egyéb szolgáltatásokra tart igényt, s megszokta, hogy ezekhez felhasználóbarát kiszerezésben, kis erőfeszítéssel, gyorsan és olcsón jut hozzá.

Nemcsak a társadalmi aktivitásra való hajlandóságunk hanyatlak ezáltal. A felelős részvétel legelső előfeltétele az empátia, az a képességünk, hogy másokkal azonosuljunk, és magunk elé tudunk képzelni helyzeteket, melyek nem velünk és nem most történnek. Ezért olyan hatalmas a képzelőerő jelentősége az emberiség fejlődésében. Mert soha nem azt látjuk, amit „a saját szemünkkel látunk”, hiszen az mindig töredékes, kiegészítésre és értelmezésre szorul. Ezt végzi el a képzelet. Amíg a tanulás fő eszköze az olvasás volt, ez erőteljesen serkentette a képzelőerő működését. A leírt szöveg megértésének ugyanis nélkülözhetetlen feltétele, hogy a leolvasott absztrakt jelekhez az olvasással párhuzamosan képzeleti képeket társítsunk. A mai gyerekek olvasási nehézségei mögött sok esetben az aktív képzelőerő hiánya áll. A technikai képszekvencia ugyanis, amelynek szemléletén felcseperednek, eleve értelmezett, magában

hordozza a maga kész és továbbgondolásra nem serkentő értelmét. A televízió helyettünk álmodik, és pedig mindannyiunk helyett: a legnagyobb többség számára kínálja a legkönnyebben elfogadható és a leginkább vonzó álmokképeket. A virtuális valóságtól még képzeletben sem lehetünk függetlenek (ott a legkevésbé). A szórakoztatóelektronika igazi küldetése az irányított kényszerfogyasztás globális rendszerének fenntartása. Ha nem volna, ki kellene találni.

Mert a központi tervezők tudományos diktatúrája megbukott ugyan, de a társadalmi munkamegosztás mostani, példátlanul bonyolult és sérülékeny rendje annál inkább megköveteli, hogy a reprodukációs folyamatok előre kiszámíthatók és befolyásolhatók legyenek, különben az összeomlás szinte azonnal bekövetkezne. Ha a kínálati oldal (a termelés) tervszerű megszervezése kudarcba fulladt, akkor tehát a kereslet, vagyis az egyéni vágyak egyenirányításáról kell gondoskodni valahogyan. A képzelet kollektivizálása ezt a célt szolgálja. A világ proletárjainak mindenképpen egyesülniük kellett, hogy az ipari tömegtársadalom terjeszkedni tudjon és működőképes maradjon. Ha nem a marxizmus, akkor a Pepsi-feeling jegyében...

3. 3. Kommunikációs stratégiák és dilemmák

Tetszik, nem tetszik, ebben a kulturális közegben kell érvényesülniük azoknak, akik az emberhez méltó élet veszélyeztetett természeti feltételeinek védelmében ma szót emelnek. S a teljes szöveggörnyezet torzító hatásával kell számot vetniük, a behálózott közeg masszív ellenállásával, akkor is, ha épp tankönyvet, pártprogramot írnak, vagy épp egy „zöld” rádióműsorban szerepelnek. Próbáljuk meg tisztázni mondanivalójuk többnyire kedvezőtlen fogadtatásának okait. Az eddigiekből kiderülhetett, nincs abban semmi meglepő, hogy egy passzív alkalmazkodáshoz, a társadalmi-természeti szolgáltatások aggálytalan használatához szokott közönség nem szívesen szembesül a tulajdon felelősségével.

Különösen akkor nem, ha a felelősség belátása közvetlen gyakorlati következményekkel jár: megszokott életvitelük gyökeres felülvizsgálatára szólít.

A tékozlók társadalmának szegényei ráadásul világszerte a pokolba kívánják a zöldeket. Elhitették velük, hogy ínséges helyzetükön majd a mostaninál is nagyobb mértékű pazarlás segít: akkor talán nekik is jutna valami. Aki szegény, az a legszegényebb – elképzelni sem tudnak egy másik világot. A szegények a legkönnyebben megteveszthetők, és éppen ők, a megnyomorítottak ragaszkodnak a legmacsabbul az őket megnyomorító rendszer számukra elérhetetlen kínálatához. A gazdagok és hatalmasok irigylésre méltó kiváltságai pedig értelemszerűen a működő rendszer fenntartásához fűződnek, nem az átalakításához. Ne kívánjunk tőlük ekkora önmegtágadást!

Ezeket a körülményeket figyelembe véve nem tűnik annyira meglepőnek, hogy a fenntarthatóság eszméjének „rossz” a sajtója. Ezek a gondolatok, látszólagos jámborságuk dacára a társadalom és a gazdaság rendjének radikális kritikáját adják, és ennek megfelelő fogadtatásra számíthatnak. A felforgató nézetek terjedésének a tömegmédia megbízható ellenszere. Abban a közegben, ahol „mindenki” betartja a kialakult játékszabályokat, és igyekszik megfelelni a szétszórt figyelmű, türelmetlen, kikapcsolódásra vágyó közönség várakozásának, a szokatlan – tehát oda nem illő – vélemények rettenthetetlen képviselőjére többé nem a mártír, hanem a bohóc szerepe vár. „A zöldek mindenre csak nemet tudnak mondani”, halljuk ezredszer is, amikor már könyvtárakat tölt meg az ökológiai alternatívát bemutató irodalom. Könyvtárakat, igen, csakhogy a stúdiókba nincs bejárása annak, aki hosszan magyarázkodik. De bizony még az internetolvasók sem kedvelik az egy-két oldalasnál hosszabb fejtegetéseket. Márpedig minél szokatlanabb egy igazság, annál több rajta a magyaráznivaló. A fenntarthatóság képviselői tehát a médiában vagy „tudálékosak”, vagy

„szélsőségesek”, esetleg „zavarosak” lesznek. Felléptetésük (apró adagokban) korántsem fenyegeti a társadalom békéjét, legfeljebb a nézettségi mutatókat.

Milyen legyen tehát a fenntarthatósági elvek nyilvános terjesztőinek fellépése, „műsora”?⁷ Nehezen kerülhetik el az agitációt, mivel maga ez a szó magyarul cselekvésre való buzdítást jelent, és ennél kevesebbel valóban nehezen érhetik be. Azonban a tömegmédia – részben az itt ismertetett okokból – nem kedvez az agitációnak. Drámai híradásunk mozgósító erejét a műsorfolyam elmossa, nevetségessé teszi ágálásunkat – a szappanopera és egy autóreklám között –, vagy éppen a csodabogaraknak fenntartott helyet jelöli ki a számunkra. A médiafogyasztó egyébként is „be van oltva” mindennemű rábeszélés, túlzás, vész hírek ellen.

A médiaszakemberek többsége tehát a méltányosság és az eladhatóság szempontjából egyaránt a tárgyilagosságot részesítené előnyben. Más kérdés, hogy mit is értsünk az úgynevezett pártatlan tájékoztatáson? Mik a tények? Ki hivatott a tényállás megállapítására? Vajon a kívülálló valóban tárgyilagosa, vagy esetleg csak tájékoztatlanabb azoknál, akiket életbevágóan fontos érdek, erős meggyőződés fűz egy-egy ügyhöz? A válasz rendszerint az szokott lenni, hogy a pártatlan tájékoztatás méltányosságot kíván a különféle álláspontok képviselőivel szemben. Ebből viszont egyenesen következik (?), hogy valahányszor egy-egy környezetvédő szóhoz jut a médiában, „hozza a hátán” ellenfelét, és szinte reklámot csinál a környezetkárosításért elmarasztalt vállalkozónak, tisztviselőnek. Úgy tűnik, a műsorkészítők nem takaríthatják meg maguknak az alapos előzetes felkészülést, amely képessé teszi őket az ügy szempontjából jelentős álláspontok és képviselőik kiválasztására. Nem elég, ha az egyik nyilatkozó állítja, a másik tagadja a globális felmelegedést – döntsön a néző! Nem háríthatják át a felelősséget az illetéktelen vagy tájékoztatlan, esetleg mélyen elfogult nyilatkozókra sem. Mert a pártatlan tájékoztatás nem az egy-

más mellé helyezett hírek és vélemények egyszerű eredője, hanem a műsorkészítő kockázatos, személyes vállalkozása.

Ami a nézőt illeti, ő egyébként sem szeret „dönteni”. Tapasztalatból tudja, hogy nincs valóságos döntési helyzetben. Egyrészt nem képes ellenőrizni, hogy az elébe tárt alternatívák hogy viszonyulnak a figyelembe vehető és elhanyagolt szempontok teljes köréhez. Másrészt azzal is tisztában van, hogy a bemutatott problémák többsége – a fenntarthatóság problematikája egészen biztosan – alaposabb hozzáértést és több időt követel, mint amennyivel ő rendelkezik. Éppen ezért megkívánja, hogy a műsor készítői ne csak tájékoztassák, hanem igazítsák is el a feltárt ügyben. Mi lesz így a pártatlan tájékoztatásból? Erre kétféle megoldás kínálkozik, mindkettő megszívlelendő. Az egyik: aki olyan nagy horderejű ügyben áll a nyilvánosság elé, mint a környezetvédelem, az ne titkolja a saját meggyőződését, hanem tárja fel, és érveljen mellette. Ne tegyen úgy, mintha a pártatlan igazságot képviselné. Őszinte állásfoglalása megkönnyíti a közönségnek, hogy kritikával szemlélje, amit előad, és rajtakapja, ha vét a méltányosság követelménye ellen.

A másik javaslat szerint a demokrácia nem tájékoztatást kíván, hanem nyilvános vitát. Azonban a párbeszéd igénye könnyen félreérthető. Az érintettek – valamennyi érintett – részvételi jogát hangsúlyozza a vitában. Az így kibontakozó társadalmi párbeszédet nem helyettesítheti a stúdióba behívott megmondóemberek köntörfalazása, a politikusok és szakértők a kívülálló számára követhetetlen presztízsvitája. A vita: megformált dráma, amelyben érvek, érdekek, világnézetek, élethelyzetek ütköznek egymással. Korántsem biztos, hogy ezek mindegyikét szavakban kell és lehet képviselni. Képviseletük és szembesítésük megszervezése, koreográfiája, az így kibontakozó sokszempontú ábrázolás hitelessége a nyilvánosságot formáló publicista művészete.

Végül nem akarom megkerülni a legkényesebb kérdést: szabad-e igazat szólnunk az ökológiai katasztrófáról? S ha el-

mondjuk, lesz-e, aki hitelt ad szavainknak? A kérdés korántsem költői. A legjobb szándékú kiadó, szerkesztőség vagy műsorszóró is vonakodhat attól, hogy közönségét, úgymond, demoralizálja az emberiségre immár elkerülhetetlenül leselkedő megpróbáltatások taglalásával. Fájdalmas tudásunkkal úgy kell élnünk, ahogyan az orvos teszi, mikor a nagybeteggel és hozzátartozóival érintkezik. Az igazságot nem titkolhatja el, hiszen akkor a felkészülés lehetőségétől fosztaná meg a családot. A hangsúlyt azonban azokra a tennivalókra helyezi, amelyek enyhíthetik a szenvedést, megkönnyítik a beteg életét, és szerencsés esetben előmozdítják gyógyulását. Az előttünk álló – s ezt ne titkoljuk: példátlan – nehézségek ismeretében biztosan elmondható, hogy bűnt követ el, aki bármilyen megfontolásból akadályozza e tudás terjedését. A hiteles híradás sorsdöntő lehet. Nemzetek, nemzedékek jövője múlik az elkövetkező változások természetének helyes felismerésén alapuló, idejében hozott intézkedéseken.

Egyszer egy pedagógus-továbbképzésen előadásom végeztével nekem szegezték a kérdést: valóban úgy gondolom-e, hogy az iskola feladata elégedetlen, környezetével meghasonlott fiatalok nevelése. Zavarba jöttem, de némi habozás után igennel válaszoltam.

LÁNYI ANDRÁS

Jegyzetek

¹ Joshua Meyrowitz: *No Sense of Place*. Oxford Univ. Press, 1985.

² Jean Baudrillard: *Simulacra et simulations*. Univ. of Michigan Press, 1996.

³ Manuel Castels: *A valóságos virtualitás kultúrája*. In Castels: *A hálózati társadalom kialakulása*. Bp., Gondolat, 2005.

⁴ George Gerbner: *A média rejtett üzenete*. Bp., Osiris, 2000.

⁵ Edward Relph: *Modernity and the Reclamation of Place*. In D. Seamon ed: *Dwelling, Seeing, Designing*. State Univ. of New York Press, 1993.

⁶ Graham Chapman et al: *Environmentalism and the Mass Media*. London, Routledge, 1997.

⁷ Elgondolkodtató írásokat közöl erről pl. Craig-la May-Dennis eds: *Media and the Environment*. Washington D. C., Island Press, 1991.

SZENT ISTVÁN ÉS A KORONÁZÁSI JELVÉNYEK

1. rész

Kevés olyan emlékünk maradt a múltból, amely az Árpád-házi királyokhoz köthető. Palotáik csekély maradványai vészelték át a századokat, és ritka véletlen, ha sírjuk, mint III. Béláé, érintetlen maradt¹. Aba Sámuelnek és Salamonnak a temetéshelye is bizonytalan, bár éppen az utóbbi királyunk az, akinek legalább a sírköve megmaradt (felirata ma a pulai múzeumban, az Isztrián látható²). Alig maradt olyan emlék, amelyik egy-egy királyunkhoz személy szerint lenne kapcsolható. A gyakran kiemelkedő művészeti emlékeknek – világi ereklyéknek – egy része külföldre került, de így legalább elkerülték a pusztulást. A honfoglalás kori aranyveretes, fejedelmi szablyát – talán Taksony fejedelemé volt – már Salamon király életében elajándékozták: ma a bécsi Burg kincstárában Nagy Károly-kard címmel látható. Szent István kétélű kardja valószínűleg a 13. század végén Prágába került. III. András miniatűr képekkel, gyöngyökkel és kövekkel díszes házi oltára ma a berni múzeum kincse. Az Árpád-ház drágaságaiból, kincstárából a koronázási jelvények kivételével, amelyeket különleges helyzetük miatt elkülönítve őriztek, itthon semmi nem maradt meg. A jelvények már ezért is megkülönböztetett figyelmet érdemelnek. A Szent Korona, vele a jogar, az országalma és a palást nemzeti ereklyék: történelmünk régi századainak fennmaradt tanúi. Méltán jelképezik az ezeréves magyar államiséget. A számtalan kalandot, veszélyt, romlást megélt, de a pusztu-

¹ III. Béla sírjának azonosítása sem biztos, mert Kálmán király is szóba jöhet: Tóth E.: *III. Béla vagy Kálmán? (A székesfehérvári királysír azonosításáról)*, Folia Arch. 2006, 141–161

² Felirata: *His requiescit illustrissimus Salomon rex Pannoniorum.*

lást mégis elkerülő Szent Korona mintegy az ország sorsát jelképezi akkor is, ha eredete és készítése körül bizonytalanság is van. A következőkben arra keresem a választ, hogy mi okozta ezt a bizonytalanságot, és van-e lehetőség biztosabb megoldást találni; jól tudva persze, hogy régmúltunk egyes homályos pontjaira konkrét adatok híján talán sohasem kapunk választ.

Valamikor az 1001. év folyamán az ország vezetői korábban soha nem látott eseményre készültek: Géza fia, István királlyá avatására. A szűkösen ránk maradt források csak a tényről, a koronázás megtörténtéről tudósítanak. Arról, hogy mikor, hol és hogyan történt az avatás, nem tudunk semmit. Korabeli írásban sem az idejét, sem a helyét nem jegyezték fel, nem is szólva magának az ünnepélyes szertartásnak a lefolyásáról. A későbbi koronázási időpontok ismeretében vélhető, hogy a szertartásra nagyobb egyházi ünnepen, de legalább vasárnap került sor. Az első koronázás a késő Árpád-kori hagyomány szerint a királyi székhelyen, Esztergomban történt³. Ekkor a Várhegy északi részén Szent István vértanú tiszteletére szentelt templom állt: a török korban elpusztult épület aligha volt tágasabb egy középkori falusi templomnál. Befogadóképessége korlátozott volt. Ha pedig a palota körtemplomában végezték a szertartást, akkor ott szinte csak a papi asszisztencia fért el.

Ne áltassuk magunkat azzal a feltételezéssel, hogy István koronázását a nép valamiféle országra szóló eseményként élte meg. István négy éve, Géza halála óta a hatalom egyedüli birtokosa volt. Úrként állt az ország élén, még ha volt is olyan országrész (Ajtony a Maros vidékén), amely uralmát megkérdőjelezte. A szertartás az alattvalók nagy részének aligha volt emlékezetes esemény, mert nem érezték a történetek jelentőségét. Az első koronázás elsősorban külpolitikai jelentőségű

³ Györffy Gy.: *István király és műve*. Budapest, 1977, 158. A koronázás helyéről, időpontjáról és egy sereg, ebben a tanulmányban csak érintett kérdéssről: a koronázási jelvényekről, a Szent Koronáról és Szent István koronázásáról, valamint a királyság alapításáról szóló monográfiában tárgyalom.

esemény, és az ország jövője szempontjából volt meghatározó fontosságú. István ezzel az aktussal megkérdőjelezhetetlenül az Isten kegyelméből uralkodó európai királyok első sorába lépett. Ugyanakkor a koronázás az országon belül is – minden későbbi örökösödési vita és nehézség ellenére – biztosította az uralkodási forma életképességét, az ország kormányozhatóságát. A koronázás huszonöt éves folyamatot zárt le, amelyet 973-ban Géza fejedelem indított el, amikor küldötteket menesztett a quedlinburgi II. Ottó császárhoz a birodalmi gyűlésre. A tizenkét tagú követség kedvező fogadtatásra talált a császárnál, noha húsz év sem múlt el a számunkra megalázó augsburgi vereség óta. A kapcsolatfelvétel nemcsak a nép kereszténnyé válását és az egyházszervezés megindulását segítette elő, hanem következménye, a koronázás tette lehetővé a beilleszkedést az európai népek közösségébe. Körülöttünk mindenhol keresztény népek éltek. A horvátok a 7. század óta keresztények, 670-ben alapították a spalatói érsekséget. A cseh fejedelmek 845/873 óta keresztények és 973-ban alapították a magdeburgi érsek alá rendelt prágai püspökséget, amely 1344-ben lett érsekség. A lengyel fejedelem 973-ban vette fel a kereszténységet, és Gnezno 1000-ben lett érsekség. Az oroszok 955-től lettek keresztények. A Bizánci Császárság pedig születésétől kezdve keresztény állam volt, a bolgár kán 865-ben tért meg.

Ha nem maradt is fenn részletes leírás az eseményről, István megkoronázása a kultúrájában egységesülő keresztény Európában történt. Abban az Európában, amely hitében – a mai, közkedvelt kifejezéssel élve – „globalizált” volt. Pontosabban jellemzi persze Európát a katolikus, az *egyetemes* szó használata. Az egységes, keresztény szertartásrend miatt következtetni lehet arra, hogy miként végezték István királlyá avatását. Mindenekelőtt pontosítani kell egy alapfogalmat, mert a *koronázás* szó nem adja vissza, sőt elfedi a szertartás lényegét. A koronázás jelentésváltozása és tartalmának pontosan ismerete a Szent Korona eredetét is homályban tartja,

nemcsak a korszak és a történelem után érdeklődők, hanem néha még a szakemberek előtt is. A koronázás megjelölést nevezhetnénk akár „szemantikai csapdának” is. A királlyá avatást a mindennapi szóhasználatban *koronázásnak* nevezzük, és gyakran így nevezték a múltban is. A megjelölés félrevezető és valójában a maga teljességében még a szertartás évszázadokkal későbbi menetét sem jellemzi. Magyarországon különösen nem, ahol 1916-ban az utolsó koronázás Bánffy Miklós gróf által nagyszerűen megvalósított világi rendezésben ment végbe, a cselekmény szakralitása azonban a korábbi évszázadok gyakorlata és szertartáskönyvei alapján történt. A magyar történetírók a koronázásra még a 18. században is az *inauguratio*, azaz a *felavatás*, és nem a koronázás szót használták⁴. Még kifejezőbb a szertartás francia elnevezése, ahol a koronázás szentségi jellegét hangsúlyozva, azt a *sacré* szóval jelölték. A királlyá avatást a középkori nyelvben is gyakran a cselekmények *egyik*, kétségkívül leglátványosabb elemével, a korona fejre tételével adták vissza. Ha szem elől tévesztjük: ez a szertartásnak csak az egyik, nem a legfontosabb része volt, akkor sem a királlyá avatás lényegét, sem az ott használt jelvények szerepét nem értjük meg.

A Karoling-uralkodók avatása óta alakult ki az a szertartásrend Európában, amelynek lényege: a jelöltet egyházi szertartás és mise keretében meghatározott imádságok és cselekmények során szentelik fel a királyi hatalom gyakorlására. A királykoronázás szertartása az egyházi terminológiát használva a szentelmények, ezen belül az áldások (*benedictiones*) közé tartozik. Jól ismerjük ugyan az ezredforduló koronázási szertartásait és későbbi hazai fejlődésüket, amelynek során a világi összetevők (koronázási eskü) hangsúlyosabbá váltak, de nehezen tudjuk függetleníteni magunkat attól a ténytől, hogy a királyavatást koronázásnak nevezzük. Azaz úgy tekintjük, mintha az avatás azonos volna a jelölt megkoroná-

⁴ Lásd például: Schmeizel, M.: *De insignibus vulgo clenodiis Regni Hungariae et ritu inaugurandi regem Hungariae schediasma historicum*. Jena, 1713.

zásával. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a koronának mint jelvénynek túlzott jelentőséget tulajdonítunk és vetítünk vissza a 11. századba. Ez azonban nem így volt. A királlyá avatás egyházi szertartás volt, amikor a jelöltnek az ország egyházi vezetője – Magyarországon az esztergomi érsek – átadta az uralkodói jelvényeket. Ezek közül a korona kétségtelenül a *legfontosabb* és leglátványosabb jelvény volt. A szertartás legfontosabb része azonban nem a korona fejre helyezése, hanem az avatandó szentelt olajjal történő felkenése. Mályusz Elemér megfogalmazásában: „A nálunk érvényesülő német koronázási *ordo* első és legfontosabb aktusa a királynak szentelt olajjal való felkenése, amivel az egyház hangsúlyozni kívánta, hogy az ő beleegyezése az alapfeltétel a királyi hatalom elnyeréséhez, mert csak azután következett a királyi jelvények átadása.”⁵ A jelölt a püspöki viselethez hasonló, új ruhát ölt. Amíg megalázkodva, karját széttárva, kereszt alakban a földön fekszik, a Mindenszentek litániáját énekelve kéri az Úristen pártfogását, majd a szertartást végző főpap – általában az ország metropolitája – a mellén, a karján és a vállán *krizmával* megkeni. Ezt követően meghatározott imák kíséretében adják át neki a hatalom jelvényeit: a gyűrűt, kardot, jogart, lándzsát, később az országalmát, fejére teszik a koronát, végül trónra ültetik⁶ (innen származik *Székesfehérvár* neve). A felkenés, amely Saul avatásának mintájára történt, jelentette a szertartás lényegi részét⁷. A cselekmény közben mondott imák, a jelvények esetleges különbözősége, az átadás sorrendje különféle szertartásrendeket, *ordókat* alakított ki. Hogy az Árpád-házi trónörökösöket milyen és

⁵ Mályusz E.: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971, 18.

⁶ A korábban kevés figyelmet kapott inthronizációról: Kubinyi A.: *A királyi trón a középkori Magyarországon*. In: *Koronák, koronázási jelvények*, szerk. Bende L.–Lőrinczy G., Ópusztaszer, 2001.

⁷ A királyok felkenéséről magyarul részletesen olvasható: M. Bloch: *A gyógyító királyok* című munkájában. Budapest, Osiris, 2005.

ugyanannak az ordónak a szövege alapján avatták-e királlyá, nem tudjuk⁸. Istvánt minden bizonnyal valamelyik birodalmi szertartáskönyv alapján kenték fel⁹.

Hogy a középkorban mennyire nem a korona fejre tétele jelentette az avatás lényegét, azt az Ibér-félsziget királyságai és Lengyelország példája jól illusztrálja. A királyok felkenése a 7. században az Ibér-félszigeten a nyugati gót királyságban kezdődött, és a felkenést nem követte koronázás. A szokás a spanyol királyságok létrejötte után sem változott: a királyoknak nem volt koronájuk. A lengyelországi események közvetlenül érintik az első magyar királyavatást, mert egyidősek Szent Istvánnal. Figyelembevételük különösen fontos, mert segítenek megérteni Hartvik száz évvel későbbi elbeszélését a lengyel uralkodó helyett Istvánnak küldött koronáról. Az ezredfordulón III. Ottó császár (996–1002) uralkodott. A szász dinasztia és Lengyelország viszonyáról sokkal jobban vagyunk értesülve, mint a császárság és hazánk kapcsolatáról. Az előbbiről részletes leírások is maradtak, míg Magyarországon csak néhány tényből lehet a lengyeleknél szorosabb kapcsolatra következtetni. Amikor III. Ottó császár¹⁰ Gneznóba zarándokolt Szent Adalbert sírjához, találkozott Vitéz (Dicsőséges) Boleszláv lengyel fejedelemmel (992–1025). A császár a német hierarchia rosszállása ellenére hozzájárult az önálló egyházszervezet felállításához, a gneznói érsekség megalapításához. III. Ottó megkapta Boleszlávtól az általa különösen tisztelt, a magyar történelemből is jól ismert Szent Adalbert vértanú ereklyéjét, és e feletti örömeiben levette fejeről koronáját, és Boleszláv fejére

⁸ A magyar koronázásoknál használt szertartásrendről: Bartoniek E.: *A magyar királykoronázások története*, A Magyar Történelmi Társulat könyvei, s.a., reprint: Bp. 1939.; Fügedi E.: *A magyar király koronázásának rendje a középkorban*, Eszmetörténeti tanulmányok, 1984, 255–174.

⁹ Györffy György könyvében a mainzi ordo magyar fordítása olvasható: *István király élete és műve*, Budapest, 1977, 158.

¹⁰ Életéről magyarul: Ferdinándy M.: *III. Ottó. A szent császár*, Budapest, Balassi, 2000.

tette¹¹. A jelképes cselekedetet egyes történetírók hajlamosak a lengyel királyság megalapításának tekinteni. Ha valóban így lett volna, akkor Boleszláv később nem folyamodik a pápához a felkenés engedélyezéséért. Akkorra azonban III. Ottó már meghalt, a trónon unokatestvére, II. Henrik, István sógora ült, aki közel sem ápolt olyan baráti kapcsolatokat Boleszlávval. A császár a Lengyelországból Itáliába, a pápához igyekvő követeket elfogatta, és a király kérését nem engedte eljutni Rómába. Boleszláv néhány hónappal elhunyt előtt pápai engedély nélkül felkenette és megkoronáztatta magát. Az aktus következtében a lengyel fejedelem és utódai mégsem váltak királlyá. Fia és örököse, II. Mieszkó (1025–1034) lemondott a királyi címről, és a hatalom jelvényeit elküldte a császárnak. Az első lengyel királykoronázásra csak 1295-ben került sor!¹²

Hogy mennyire a felkenés volt a szertartás lényegi része, az látható abból, hogy a 11. században a felkenés szentségi jellege, mintegy a nyolcadik szentség, szóba jött. A felkenés jelentőségét a királyavatásban nem változtatják meg azok az adatok sem, amelyek uralkodói jelvények ajándékozásáról tudósítanak akár a 10–11. században, akár később. Elvileg persze nem zárható ki sem pápai, sem császári koronaküldés: ez azonban nem volt szükségszerű, és I. István esetében nincs nyoma a 11. századi forrásokban. Hogy a felkenés engedélyéhez a pápa csatolt-e ajándékot, esetleg koronát az avatandó

¹¹ *Nem méltó, hogy egy ilyen és ily nagy férfit mint a főemberek egyikét fejedelemnek vagy comesnek nevezzük, hanem diadémel övezve, a királyi hatalomba kell őt emelnünk És levéve birodalmi diadémját fejéről, barátságuk és szövetségük gyanánt Boleszló fejére helyezte...* – mondta III. Ottó: *A Gall Névtelen*, Anonymus Gallus teljes műve Bagi Dánielnek köszönhetően teljes terjedelmében olvasható magyarul: *A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei*, Budapest, Argumentum, 2007. 203. Nem tanulság nélküli az Árpád-házzal egyidős történeti munkát megismerni. Továbbá: Bagi D.: *Remény a királyságra*. A gneznói találkozó „koronázási jelenete” a lengyel ősgestában és a mű kapcsolata a Könyves Kálmán-kori magyar belpolitikával, *Századok*, 137, 2003, 349–380.

¹² Az első felkent és megkoronázott lengyel király majd 300 év múlva (1295. június 25.) Přemysl volt (1290–1296).

számára, amint azt 1075-ben a Zvonimir horvát király avatása esetében tette, másodlagos kérdés volt. A Szent István nagyobb legendájának a szerzője pontosan fogalmazott, amikor nem azt írja: mihelyt megérkezett a korona, István megkoronáztatott, hanem azt, hogy „Atyja halála után az ötödik évben... elhozták az apostoli áldás levelét... és szerencsésen megkoronáztatott”. A megfogalmazás a királyavatás szertartásának a lényegét, a pápai engedély tényét közli, ami azonban nem zárja ki a koronaküldés lehetőségét.

Legalábbis a 11. században nem a koronának volt elsősorban és kiemelten királyavató jellege, hanem a felkenésnek, az *unctiónak*, amelynek a végrehajtása csak akkorra vált az utódokra is legitimizáló hatásúvá, ha a végrehajtását a pápa engedélyezte. Ezért a királyavató jelvénynek a 12. század második felétől kialakult, az egyedüli és valódi koronázójelvény jellegét a 11. századra visszavetíteni nem lehet, és figyelembevétel a korona tárgytörténete vizsgálatánál alapvető.

Mit jelent ez a magyar királyavatás és a Szent Korona eredete viszonylatában? Krisztus földi helytartójától nem egy koronát kellett várni, hanem beleegyezést az egyházi szertartás lefolytatására, azaz a felkenés engedélyezését. Az avatáshoz nem a királyi hatalom külső jele, a korona, hanem a pápai beleegyezés volt fontos. I. István koronázásának egy ajándék korona nem volt szükségszerű velejárója, bárkitől érkezzen is. Egy uralkodó, ha koronára volt szüksége, olyan koronát készíttethetett magának, amelyet akart (triviálisan fogalmazva: hívatta az udvari ötvöst)... Az első királlyá avatás szertartásának a *sine qua non*ja a pápa beleegyezése volt a felkenés végrehajtására. Az engedély megadása egy személynek, de nem egyetlen alkalomra szólt, hanem a trónörökösökre is kiterjedt; azaz tulajdonképpen az ország kapta meg a királyavatás jogát. A kérést csak különleges esetben, például akkor, ha a király még életében akarta fiát megkoronázni, kellett megismételni, az előd halála után az örökös automatikusan fel lehetett kenni és meg lehetett koronázni. Ha azonban nem volt felkenve, akkor hi-

ába csináltatott magának koronát és más felségjelvényeket, attól a középkori Európában nem vált királlyá. Ezért vesztek értelmüket azok a hajdani és mai vélekedések, kérdések és viták, amelyek arról szóltak, hogy ki ajándékozta a Szent Koronát: a pápa-e vagy a császár? A korona eredete nem a Szent István-i királyság alapításának megítélésénél fontos, hanem a Szent Korona tárgytörténetéhez.

A középkori Európában az uralkodó felkenése nem volt „mindennapos”, megszokott cselekedet. A 11. században a császárt, az angol, spanyol és francia királyt, valamint az éppen akkor (III. Rudolf halálával 1032-ben) megszűnő burgundi királyság uralkodóját kenték fel és koronázták meg. Évszázadokkal később, amikor 1372-ben Jean Golein értekezést készített V. Károly francia király számára a királyok felkenéséről, feljegyezte, hogy melyik európai uralkodókat kenik fel¹³. Tudjuk, hogy a skót királyoknak a 15. században több évtized után teljesült csak a kérésük, és sikerült pápai engedélyt kapni a felkenés végrehajtására¹⁴. I. István felkenésével és a koronázással Magyarország nemcsak Európa vezető országai közé emelkedett, hanem úgyszólván egy szűk uralkodói elit tagja lett, akik közé sem a lengyel fejedelem, sem a cseh herceg, sem a dán és svéd király nem tartozott. 1000 körül, amikor II. Szilveszter volt a pápa, tanítványa és barátja, III. Ottó volt a császár. Ezért tagadhatatlan, hogy a pápa a császár tudta és beleegyezése nélkül, különösen egy, a császárság keleti határán alakuló ország esetében, aligha adott volna engedélyt a felkenésre.

Érdekes és kutatatandó feladat, hogy a császárság másik keleti szomszédja, Lengyelország, miért nem kapta meg a felkenés (koronázás) engedélyét? A kora középkorban a Szent Római Birodalom keleti határán két szomszédos ország osztozott: északon Lengyelország, délebbre Magyarország. Vajon

¹³ M. Bloch i. m. 379.

¹⁴ M. Bloch i. m. 366. Navarrában 1275-ben, Skóciában 1329-ben engedélyzte pápai bulla a felkenést.

miért részesült a két ország más-más elbánásban? A legdélebbi szomszédnak, Horvátországnak csak kis területen, az Isztriai-félszigetnél és attól északra volt közös határa a birodalommal. Amennyire jól adatoltak a lengyel események: Ottó barátkozása Boleszlávval, gneznói találkozásuk, különös hogy mennyire visszhang nélkül maradt a forrásokban István koronázása és egyáltalában a császárság és Magyarország kapcsolata. István felkenésének engedélyezése II. Szilveszter¹⁵ és III. Ottó császár baráti kapcsolatának, együttműködésüknek a következménye. Erről tanúskodnak Merseburgi Thietmar sokat tárgyalt sorai: Vajk/István, a császár kegyéből és biztatására (*gratia et hortatu imperatoris*) nyerte a koronát és benedictiót. Céljaik megvalósításában a császárral együttműködő pápa csak megegyezéssel adhatott engedélyt István felkenésére. A császár küldhette koronát is, de a benedictiót csak a pápa engedélyezhette. A szász dinasztia és III. Ottó Magyarországot minden bizonynyal be akarta kapcsolni abba a keresztény közösségbe, amelynek vezetője a császár volt. Ennek jegyében értelmezhető István házassága Gizella hercegnővel, amit szokásos középkori családi kapcsolatnak is tarthatnánk. István azonban a császári család hercegnőjét kapta feleségül. A szász és az őket követő száli frank dinasztia uralkodói pedig csak igen ritkán adták külföldihez (legfeljebb a francia királyhoz) feleségül a herceglányokat¹⁶. Apácafejedeleme-asszonyok lettek a dinasztia által alapított valamelyik birodalmi apátságban: Quedlinburgban,

¹⁵ A pápáról magyarul: Riché, P.: *II. Szilveszter, az ezredik év pápája*. Budapest, 1999.

¹⁶ A császárságon kívül Liudolf szász őrgróf leánya, Liutgarde II. Lajos francia király felesége lett, I. Ottó császár leánytestvérének, Gebergának a második férje, IV. Lajos nyugati frank király. A száli frank dinasztiából: II. Konrád leánya Matild I. Henrik francia király, III. Henrik császár leánya, Judith Salamon magyar király felesége volt. Jellemző, hogy a Gall Névtelen (c. 17., Bagi i. m. 128.) II. Mieszko lengyel fejedelem feleségéről, Richezáról azt írta, hogy III. Ottó császár húga volt, holott a nagymama volt a császár húga, akinek a férje Ezzo lotharingiai palotagróf volt.

Gandersheimben. A császári család házassági gyakorlatától távol áll, hogy egy éppen csak és bizonytalanul keresztény nép frissen megkeresztelt vezetőjéhez császári herceglányt adjanak feleségül. Ezért István és Gizella házasságának igen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk. Mintegy jelezte a királlyá avatás lehetőségét. Az ok kézenfekvő: III. Ottó Magyarországot a megálmodott keresztény birodalom fontos tagjának tekintette.

Ahogy máshol, úgy Magyarországon is a felkenést és a koronázást az ország primása, az esztergomi érsek végezte. A középkori Európában az az ország számított valóban függetlennek, amelynek önálló egyházszervezete, azaz metropolitája volt az alárendelt püspökségekkel. Amelyik országnak nem volt önálló egyházszervezete, hanem püspökségei egy másik ország metropolisza alá tartoztak, ott nem volt olyan egyházi vezető, aki a felkenést végrehajthatta volna. Ezért szükség-szerű volt, hogy Magyarországon a királyavatás végrehajtása előtt, érsekséggel az élen önálló egyházszervezet létrejöjjön.

Az események időrendje a következőképpen alakult, függetlenül attól, hogy az egyes lépcsőkről maradt-e forrásadat:

– II. Szilveszter pápa bullája az esztergomi érseki szék alapításáról. Valószínűleg ugyanebben az oklevélben nevezték ki az érseket.

– A jelölt felszentelése három püspök által, és beiktatása az érseki székbe.

– II. Szilveszter bullája István királlyá avatásának az engedélyezéséről.

– István felkenése és koronázása több püspök segítségével.

Az első esztergomi érsek felszentelése – mivel az apostoli jogfolytonosság biztosítása miatt a szertartást három püspök kellett, hogy végezze¹⁷ – 1000 körül Magyarorszá-

¹⁷ Összefoglalóan: Szuromi Sz. A.: *A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok a Dionysio-Hadriana gyűjteményben*, Kánonjog 2, 2000, 88., Uő. *A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi sajtóosságai a Decretales Pseudo-Isidorianae-ben*, Kánonjog 5, 2002, 51.

gon nem volt könnyen végrehajtható. Ugyanez mondható el a királyavatásról is: az érsek mellett szükséges volt két vagy három püspök segédlete. Nem tudjuk, hogy mikor végezték el István avatását. Györffy György az 1001. év január 1-jére gondolt. A szertartás mindenesetre nem történhetett meg a független magyar egyházszervezet felállítását megelőzően. Tudjuk, hogy az 1001. év április 4-én Asztrik érsek Ravennában tartózkodott, ahol zsinatot tartottak a pápa vezetésével¹⁸. Talán ekkor adták át Asztriknak a királyavatási bullát¹⁹. Ha ekkor mégis az esztergomi érsekséget, tehát a független magyar egyházat alapították, akkor a felkenést egy későbbi követjárás során engedélyezte a pápa, aminek nem maradt írásos nyoma. Az is lehet, hogy 1001 áprilisában mindkét bulla kiadásra került. Először az érseket szentelték fel és iktatták be, ezután történt a királyavatás. A magyar követjárás mindenesetre emlékezetes lehetett Ravennában, mert ehhez az eseményhez kapcsolható az egyik ravennai templom, *San Lorenzo in Pannonia* 11–12. századi elnevezése.

Milyen jelvényeket adtak át Istvánnak, nem tudjuk. A szokásnak megfelelően minden biztonnyal jogart, kardot, gyűrűt, lándzsát, a fejére pedig koronát tettek. Országalma ekkor még nem volt a jelvények között. Ez a jelvény csak ábrázolásokon jelenik meg, mert az első, valódi globust II. Henrik kapta a pápától császárrá koronázása alkalmával (1014), és a clunyi monostornak ajándékozta. Ám azt, hogy ez a korona (és a többi jelvény) milyen volt és hol készült, nem tudjuk.

A leírtakban igyekeztem azt az eszmei-vallási hátteret vázolni, amelyben a szertartás végbement, a koronát készítették, és ahol a tárgy ikonográfiája és szimbolikája kereshe-

¹⁸ *Diplomata Hungariae Antiquissima*, Budapest 1992, I. Nr. 3.

¹⁹ Györffy György a ravennai tartózkodáshoz az esztergomi szék érseki rangra emelését köti. Ebben az esetben azonban megelőzően a királykoronázást nem hajthatták végre. A magyar követség ravennai tartózkodásához lásd: Tóth E.: *Pannonia Ravennában*. Ünnepi tanulmányok Horváth István hetvenedik születésnapjára. Megjelenés alatt.

A SANS SOUCI KERT EMLÉKÉRE FELÁLLÍTOTT OBELISZK 1955-BEN
(Archív felvétel)

tő. A középkori európai koronák a keresztény királyságok felségjelvényei. A Szent Korona ikonográfiája és szimbólumvilága a tárgy jellegének és használatának megfelelően a keresztény vallásos gondolatvilágban kereshető és ott található meg. Ha a koronán rejtett tartalmat, ikonográfiai mondanivalót keresünk, azt a keresztény vallásos kultúrában találjuk meg. Zománcképei a mennyei hierarchiát, a szentek közösségét jelenítik meg, a 72 igazgyöngy Krisztus tanítványait jelképezi. A piros almandinkövek és a fehér gyöngyök az uralkodócsalád, az Árpádok színei. A Szent Korona nem „pogány” jelvény, hanem mint Szent István-ereklye mondhatni liturgikus tárgy volt az Árpád-korban. A jelképrendszerében ezért nem lehet olyan vélt vagy valós ismeret- és tudásanyagot keresni, amely idegen a koronától és a középkori gondolkodástól. Mai természettudományos ismereteinket hiábavaló keresni egy olyan tárgyon, ami nem ilyen célra készült. A Szent Korona formája emlékeztethet ugyan például a sámánkoronákra, de akik ilyen hasonlóságra gondolnak, azok vegyék figyelembe: az ember fejének átmerője a kört közelíti, és lefedni csak félgömb vagy kúp alakú tárggyal lehet. Formai hasonlóság két tárgy között nem jelent szükségszerűen tartalmi-rokoni kapcsolatot.

A korona nem lesz sem szentebb, sem magasztosabb, sem teljesebb jelentéshordozó akkor, ha a történetét soha nem volt mesebeli távlatokkal és eseményekkel próbálják kiszélesíteni, és olyan koholt összefüggésbe hozzák történeti személyekkel, amelyek hitelessége – szépítő kifejezéssel élve – leginkább a divatos áltörténeti fantasy-filmekre emlékeztet. A Szent Korona nem mérce, nem az agyműködéssel kapcsolatos eszköz, nem csillagászati mérőeszköz vagy éppen az ország sorsát irányító ketyegő műszer, sem nem sámánsüveg. Akkor sem, ha a koronát megfosztjuk a rászerelt, 11. században készült képektől, mert akkor felségjelvényként értelmetlenné válik. A Szent Korona a *keresztény királyavatásnál használt felségjelvény*, amely rendeltetésének megfelelően

magán viseli készítése korának vallásos hitét. És nem más! A koronát és ábrázolásait ezzel a szellemi háttérrel lehet sikerrel értelmezni. Ezoterikus, misztikus, pogánykodó és ki tudja, milyen vélekedésekkel tulajdonképpen magát a Szent Koronát teszik nevetségessé. Ne felejtjük el: a történelem, a művészettörténet, a régészet ugyanolyan szaktudomány, mint a matematika, a fizika, az orvostudomány vagy a jogtudomány. Hogy valaki eredményesen művelhesse, annak meg kell szerezni a hozzá tartozó ismeretanyagot, meg kell értenie, és hogy eredményesen használni tudja, ismernie kell a szakterület módszereit. Mindenekelőtt ismernie kell a forrásokat, amelyek java része ma már magyar nyelven is olvasható. Nem arról van szó, hogy az „akadémikus tudás” valamiféle konzervatív, fejlődésképtelen, az újdonságokat el nem ismerő doktrína lenne. De igenis jelenti azt, hogy ellenáll minden olyan törekvésnek, amely képzelgések, roppant korlátozott tárgyi ismeretek alapján, igazolatlan előfeltevésekből kiindulva alkalmatlan eljárásokkal és módszerekkel, és véleményüknek élesen ellentmondó tények figyelmen kívül hagyásával konstruál történelmet vagy tárgytörténetet. Megtévesztő lehet, hogy a természettudományokkal ellentétben a humán tudományok sokkal inkább közérthetőnek tűnnek. Következtetéseikre egyébként sem a matematikai egyenletek, hanem a logika szabályai érvényesek. Ráadásul: ha egy orvos vagy egy mérnök hibázik, annak általában látható és botrányos következményei lehetnek. Nem így, ha valaki hiányos, téves vagy még rosszabb esetben szándékosan összeválogatott ismeretekkel kísérel meg történeti következtetésekre jutni. Heribert Illig „elsikkasztott majd két évszázadának” blöffje ugyan lefutott, de könyve ma is megtévesztheti a gyanútlan és tájékozatlan olvasót. Sorra láthatóak szenzációhajhász filmek, amelyek annyit mindenesetre bizonyítanak, hogy a múlt eseményei ma sem hagyják közömbösen, sőt érdeklik az embereket. A történelem iránti érdeklődés nem szűnt meg. Azok a filmek azonban, amelyek például a Grál-legenda nyomán

történeti, régészeti valóságot keresnek és vélnek találni, vagy a Fülöp Ágost francia király pénzszerzési akciója ellenére a templomos lovagok elrejtett kincseit keresik, és a kínpadon kiszedett vallomások nyomán realistának feltüntetett történeteket konstruálnak – a sort folytatni lehetne –, nem egyebek a tudományosság álarcába bújtatott megtévesztéseknél.

Bármennyire a jó szándék vezeti is az „amatőr” koronakutatókat, munkáikat minősítve olyan kérdésekre kell választ adni, mint a tudomány és áltudomány, a dilettantizmus és sarlatánság. Lehet-e dilettáns módon történelmet, régészetet, művészettörténetet művelni? Lehetek hajdan műkedvelő amatőr képzőművészek, akik a saját szórakozásukra ilyen vagy olyan művészi értékű alkotásokat állítottak elő. Lehetek olyanok amatőrök, akik nem a képzésre hivatott intézményekben sajátították el az ismereteket és a kutatási módszereket. Muszorgszkij sem volt „képzett” zeneszerző: hangszerelésre nem is vállalkozott, műveit zongora mellett írta. Bacsák Lajos – mezőgazdászként – nyugdíjas korában vált képzett csillagásszá, és alkotott maradandót. Akik a szükséges ismereteket megszerezték, a módszert elsajátították és a munkájuk során alkalmazzák, nem nevezhetők amatőrnek. Természetesen fordítva is igaz: az egyetemi képzés senkit sem predesztinál arra, hogy ne dilettáns módon végezzen kutatást. Erre is van példa.

Ha valaki nem sajátítja el a kutatási módszereket, nem ismeri a művészeti emlékeket és a rájuk vonatkozó irodalmat és tudásmennyiséget, következtetései hitelessége felettébb kétséges. Ez nem holmi kiközösítés, a tudományos munka kisajátítása a „beavatottak” részéről. A humán tudományok néhány területe különösen alkalmas arra, hogy azokkal ne szakemberek foglalkozzanak. Egy gondolatmenet, következtetéssor megértése nem jelenti azt, hogy akkor már a témával behatóan foglalkozni tudó szakemberré válunk. Azért, mert az ilyen témájú tanulmányok érthetőbbek, inkább el lehet gondolkozni róluk, mint egy matematikai

következtetésen, attól az olvasó még nem válik történész-szé. Gondoljunk csak arra: milyen lehet egy amatőr építész, híd- vagy felhőkarcoló-tervező tevékenysége, ha nem alkalmazza azokat a módszereket, törvényeket és szabályokat, amelyeket az építőmesterek a régmúltban a gyakorlatban sajátítottak el, a mérnökök az újkorban pedig megtanultak? Felfeküdne-e bárki egy „amatőr sebész” műtőasztalára egy egyszerű műtetre is? Történelmi, művészeti kérdésekkel sem lehet az ismeretek, módszerek, az emlékek és a rájuk vonatkozó irodalom ismerete nélkül foglalkozni. Mivel ezen a tudományzakokon nem szakadnak le a hidak, nem dűlnek össze a felhőkarcolók és a páciens sem hal meg: a felelősség látszólag megszűnik, szinte el is tűnik. Következéseik nemegyszer tudományos mezbe bújva tévesztik meg, vezetik tévútra a történelmünk iránt érdeklődőket, a különlegességekre, szenzációkra kíváncsi olvasókat.

A tudomány és áltudomány, az „akadémikus” kutatók és a dilettánsok ellentéte több szakterületen jelentkezik. Manapság különösen a Szent Korona történetével és értelmezésével kapcsolatban szaporodnak az olyan megállapítások, amelyek a korona tárgytörténetével, a koronázással foglalkozó történészeket, régészeket, művészettörténészeket a „Magyar Tudományos Akadémiához kötődő”-nek minősítik. A *konzervatív*, akadémikus festő, irodalmár hajdani fogalomtárából kölcsönzött jelző mára, a koronázási jelvényekkel – vagy akár más, kérdésekkel – foglalkozók által hangoztatott pejoratív minősítéssé vált: a maradi, elefántcsonttoronyba zárkózó szakemberek nem képesek haladni a korrallal, felismerni az új eredményeket. Ez az álláspont persze roppant kényelmes: el lehet tekinteni ugyanis mindattól az ismeretanyagtól, amelyet az adott témakörben leírtak, mindazoktól a módszerektől, amelyek egy vizsgálat során alkalmazhatók. El lehet tekinteni mindazoktól a tárgyi leletektől és a rájuk vonatkozó egyedi és általános következtetésektől, amelyek a „hivatalosak” nevéhez fűződnek.

Egy kézlegyintéssel lehet semmibe venni a Szent Korona tanulmányozásánál a régebbi vagy mai megállapításokat. A középkori zománcművészet fejlődését és megmaradt emlékeit, a kora és nagyközépkor művészettörténetét általában, és különösen a történeti, ikonográfiai, szertartásrendi, liturgiátörténeti, eszmetörténeti kérdéseket, valamint a rájuk vonatkozó könyvtárnyi feldolgozást. Vagy csak éppen azokat a megállapításokat és leleteket lehet – sajátos értelmezésben – felhasználni, amelyek így vagy úgy az ötletbe, elképzelésbe – megcsonkítva vagy rosszabb esetben meghamisítva – beilleszthetők. Ilyen módon gyakran még a tudományosság látszatát is kölcsönözni lehet egy cikknek. Ami ellentmond az elméletüknek, azzal nem törődnek. Közhely: minél többet tudunk, annál inkább érezzük tudásunk és ismereteink korlátait és viszonylagosságát. A koronáról író „amatőr kutatók” mindentől felmentve érzik magukat: írásaikra jellemző, hogy egyes kiragadott részleteket, esetenként akár hiteles és jó megfigyeléseket a végletekig eltúlozva, minden más körülmény figyelembevétele nélkül jutnak szélsőséges következtetésekre. Mára – elképesztő ötlet – a mondabeli Hunor fejére illesztgetik a Szent Koronát. A múlt tárgyainak és írott forrásainak ilyesfajta használata vészesen emlékeztet azokra a vulgármarxista eljárásokra, amelyek nemcsak a politika kapcarongyává akarták züllesztzeni a humán tudományok egy részét (a „történetírás” és a „valláskritika”), hanem amelyeknek a következménye volt például a hazai, gyapot- vagy citromtermesztés.

A következő részben azokat a következtetéseket foglalom össze, amelyek biztos kiindulópontnak tekinthetők a koronázási jelvények tárgytörténetében.

TÓTH ENDRE

(Folytatjuk)

TÖRTÉNETI HAGYOMÁNYOK ÉS SZAKÍTÁS AZ ILLEGITIMITÁS ÖRÖKSÉGÉVEL

Gondolatok az új Alaptörvényről

1. rész

Az Országgyűlés 2011 áprilisában elfogadta Magyarország új alaptörvényét. Az alaptörvény-alkotmány az úgynevezett „status quo” irányzat és a változtatás mellett elkötelezett erők kemény és még nem lezárt küzdelmének az eredménye. Az alaptörvény készítői a két irányzat elképzeléseit úgy ötvözték, hogy azok lehetőleg kiegészítsék egymást, és egy jó kompromisszum megteremtse a nemzeti konszenzust. A változtatást kívánók jelentős része kereste a kapcsolatot, a folytonosságot a magyar történeti alkotmány elveivel, intézményeivel is. Ezek figyelembevételkor tekintettel kellett lenni a nemzetközi és hazai politikai realitásokra, és arra, hogy a történeti alkotmány jogfolytonossága immár 67 éve megszakadt. Látványosan tükrözte a változó erőviszonyokat az országgyűlési vita, melynek során az eredeti tervezetbe foglalt egyes paragrafusokat és megnevezéseket az utolsó héten még kivettek, másokat pedig beleépítettek. Az alaptörvényt olvasva látható, hogy a közjogi történeti hagyomány és alkotmányos gondolkodás nem gátja, hanem történeti örökségének megfelelően erősítője a szabadságjogok védelmének, a modern jogállami elvárásoknak is.

1. Történelmi tradíciók és a modernitás egyes kihívásai

Az elmúlt évek talán egyik legfontosabb közéleti folyamata, hogy általános felismeréssé vált az összefüggés a biztonság, a kiszámíthatóság, a szociális béke és az alkotmányos szabályozás között. Immáron sürgető igénnyé vált a rendszer-

váltás befejezése, a stabilizáció. Egyszerű, „józan paraszti ésszel” is megállapítható a kapcsolat Magyarország, a magyarság nyomorúsága mint következmény, valamint a mostani ideiglenes alkotmányos szabályozás, és annak ellentmondásai mint okok között.

Az alkotmány ugyanis nem önmagáért való dolog. A jogállamiság modern alkotmányos rendszerét akkor és úgy szabályozzuk helyesen, ha a közösség azt magáénak érzi, tudja. Ez pedig akkor valósul meg, ha a közösség ura önmagának, azaz szuverén. Gondoskodni tud országáról, ennek részeként védeni tudja saját és közösségi vagyonát, jogait és kötelezettségeit nem relativista szemlélettel gyakorolja, hanem követendő célnak az igazságosság rendjét kitűzve műveli. A jelen és a jövő biztonsága sem választható el a közösségi összetartozás élményétől, a nemzeti öntudattól, így a múlthoz való kapcsolattól, a történeti tapasztalatoknak az alkotmányos rendbe történő beépítésétől. Mindez feltétele egy olyan alkotmánynak, amely képes az adott korban keretet és garanciát adni a megmaradásnak, kezdve a közösség biológiai fennmaradásának szintjétől, egészen a nemzeti lét megőrzésének szolgálatáig. Ezzel eljutunk az úgynevezett Szent Korona-tanig, amelynek megértéséhez kétségkívül el kell tudni szakadni a meghatározó marxista-liberális világ- és történelemgyarázatától.

Az olvasó iskolai tanulmányaiból emlékezhet arra, hogy a magyarság egykori nagyhatalmi létének idején, de a kiszolgáltatottságának évszázadai alatt is sikeres alkotmányos küzdelmekben vívta ki jogait. Védte államiságát és megmaradását, az Aranybullától az 1848-as áprilisi törvényeken keresztül a trianoni tragédiát követő újjáépülésig. A Szent Korona-tan e közösségi, alkotmányos rend alapelveinek gyűjtőneve, és e rend alkotmányos formája az úgynevezett történeti alkotmány, amely nem egyetlen (írott) alaptörvényben szabályozza az ország alkotmányos rendjét. A történeti alkotmány az évszázadok alatt alkotott alap- vagy

sarkalatos törvények együttese, amelyet a szokásjog, elsősorban a Szent Korona-tanba foglalt alapelvek és a hagyomány rendezett szerves egységbe.

A Szent Korona-tan alapelvei messze a régmúltba vezethetőek vissza, és először a középkor késői századaiban rendszereztek azokat. Megállapítható, hogy míg a magyar alkotmányos rend Szent Korona-tanban foglalt alapelvei állandónak bizonyultak, addig az azokhoz rendelt közjogi intézmények (államfő, törvényhozás, törvényalkalmazás, a végrehajtás intézményei, önkormányzatiság stb.) szabályozása az adott korszak kihívásainak megfelelően formálódott, általában a megelőző korszak intézményeinek reformjával, de esetenként új, Európában máshol már alkalmazott intézmények átvételével is.

Melyek azok a bizonyos, Szent Korona-tanként összegzett alapelvek, amelyek kiállták az idők próbáját, és amelyek alkalmazása nélkülözhetetlenségüket bizonyította?

A Szent Korona-tan alapelvei egységes rendszert alkotnak, amit egy hasonlattal próbálok bemutatni. Minden alkotmány legfontosabb kérdése, hogy kié a hatalom, ki gyakorolja az országon belül a szuverenitást. Az európai történelemben alapvetően vagy a király, vagy a nép, illetve a nemzet. Ha hasonlattal kívánunk élni, akkor képzeljünk el egy páncélszekrényt, amely a közösségi lét feltételét jelentő vagyont rejt. Ha a királyé a hatalom teljessége, akkor neki van kizárólagosan kulcsa a széfhez. Ha a népe vagy a nemzeté a szuverenitás, akkor a nép nevében eljáróknak, akár demokratikus, akár diktatórikus a rendszer. A demokratikus rendszerben a többség nevében kormányzóknak még a hatalommegosztás rendszerének ellenére is döntő befolyással bírnak a törvényhozásra, a végrehajtásra és közvetve a bíráskodásra is. A magyar történeti alkotmányos rend egyedülálló abban, hogy a hatalom teljességét nem a királyra vagy a nemzetre bízta, hanem a Szent Koronára. A király és a nemzet nem a hatalom forrása, hanem a gyakorlója, ahol az elsődlegesség a nemzeté.

A Szent Korona-tan alapján a hatalom forrása a Szent Korona (*iurisdictio, vel ditio Sacrae Regni Coronae*). Ennek az a jelentősége, hogy a magyar „páncélszekrényt” nem egy kulcs nyitja, hanem kettő. Az államfő (a nádorral, majd 1848 után vele együtt a miniszterelnök által megjelenített központi hatalom), illetve a nemzet önkormányzati rendszere együtt tudja azt kinyitni. A két fél közti hatalommegosztásban a kettő mellérendelten egyenrangú, de a hatalom elsődleges gyakorlója az államfő-király tekintetében is a nemzet.

A Szent Korona-tan második tétele, a mellérendelt hatalomgyakorlás elve és gyakorlata (*membrum Sacrae Regni Coronae*). Ez a rendszer túlmutat a klasszikus hatalommegosztás (végrehajtó hatalom, törvényhozás és bírászkodás, valamint maradék elven meghagyott önkormányzatiság) ágain. Ugyanis a magyar alkotmányos rendszerben az önkormányzatiság különböző formái (területi, érdek-képviseleti, vallási, esetlegesen etnikai stb.) nem kiegészítő negyedik hatalmi ággként jelennek meg, hanem a végrehajtó, törvényhozó és bírászkodó hatalmi ágakon belül. Magyarán a központi hatalom intézményrendszere (kötődjön az államfőhöz, vagy a kormányfőhöz, vagy kettőjükhöz), addig terjed csak, ahol a jelzett hatalmi ágakon belül az önkormányzatiság kezdődik. Ez a rendszer így töretlenül szolgálta a magyarság szabadságvágyát, és a nemzetet, államot vezető személy iránt érzett tekintélyét, és annak erős központi hatalmát, amennyiben a vezető személy megfelelő (szakrális) volt. Ha nem volt megfelelő, akkor a hatalma csak a különböző hatalmi ágakban megjelenő önkormányzatiság intézményrendszeréig terjedt. Ugyanakkor ez a rendszer biztosította a más vallási, etnikai stb., öntudatú népek saját törvényei szerinti létét is. A magyar alkotmányosságban más népek is egyenrangú partnernek számítanak, ha azok jogaikkal azonos kötelezettségeket viselnek és nem törnek a kizárólagosságra.

A korábbi hasonlatot folytatva a Szent Korona-tan következő tétele arra ad választ, hogy vajon a széfből kive-

hető-e minden, ha a „két kulcs” együttesen kinyitja. Nos: nem. A nemzeti vagyon ugyanis nemcsak állami, illetve magánvagyonot vagy magánosok tulajdontársulását jelenti, amely felett korlátlanul lehet rendelkezni (eladni, elzálogosítani stb.), hanem olyan vagyon is, ami forgalomképtelen. Ezt nevezték a Szent Korona tulajdonának. (*Radix omnium possessionum Sacrae Regni Coronae.*) Ez két részből állt. Az egyik az elidegeníthetetlen „állami javak”, az úgynevezett elidegeníthetetlen koronajavak (*peculium, bona Sacrae Regni Coronae*), illetve a másik, a magánosok földvagyonra 1848-ig (*aviticitas – ősiség*). (Ez utóbbit 1848-ban megszüntették, de nem vezettek be olyan állami és önsegélyező hitelezési rendszert, amely meggátolta volna a magánosok – nemesek, parasztok – tömeges tönkremenetelét. Ez a szabadságharc vereségének egyik közvetlen következménye, amelynek tragédiáját elsőként Széchenyi István ismerte fel. Nézetem szerint ez az 1850-es években vívott belső küzdelmeinek egyik alapvető oka és indítéka is.) Ugyanis a Szent Korona tulajdonjoga eredetileg azt a hatalmi építkezést tette lehetővé, ami az állam és az állampolgárok egyidejű eladósításával nyer kizárólagos befolyást a nemzet vagyona és így a nemzet felett. Az elidegeníthetetlen vagyon személyek és általuk szervezett önkormányzatok általi birtoklása, használata adja azt a megkérdőjelezhetetlen anyagi alapot, amely garanciája az önkormányzatiságnak. Ennek a küzdelemnek az egyik nevezetes fordulópontja 1514, amikor (a hatalmas Fugger–Fortunatus nyomással szemben) Werbőczy István megakadályozta a paraszti földek forgalomképessé válását. A parasztság, bár elveszítette „országos politikai jogait”, de kötelezettségeit a jogok mértékéhez igazították. Werbőczy ezzel megakadályozta (szemben az akkori európai gyakorlattal) a parasztok földjeikről való elűzését, ezzel együtt a köznemesség tönkretételét és a permanens polgárháborút is. Ez a monetáris, azaz a kamatra alapozott hitelgazdaságra épített hatalom tényerését korlátozta Magyarországon.

1848 és 1867 után az országos jogok ismételt általánossá tételével a politikai jogok gyakorlása elvileg mindenki számára nyitottá vált, azonban a jövedelmi cenzus a választójog gyakorlását korlátozta. Ez viszont a monetáris hatalmi be rendezkedés kiépülését segítette elő. Nézetem szerint mind a két politikai szabadságkorlátozás, amely a jogokat a kötelezettségek vállalása nélkül kívánó nemzetközi magánbanki hatalom térnyerésének következménye, a Szent Korona-tan szabadságtartalmának sérülése.

A történeti magyar közjogban a Szent Korona tulajdonába sorolták azt a köz-, állami, nemzeti vagyont, amit védeni kívántak a magánosítás lehetőségétől, illetve jelzálogként való felajánlásától, azaz forgalomképtelenné kívántak tenni. Miután nem köz- és magántulajdon, hanem a korona tulajdona, ezért forgalomképtelen, csak birtokolni és használni lehet az oda sorolt dolgokat. Nemcsak a történeti hagyománynak, hanem a praktikumnak megfelelő jogi kategória ez, hiszen a gyakorlatias megoldás vezette be már a királyság korai évszázadaiban. Megfontolandónak tartom a Szent Korona ilyen értelmű tulajdonjogának az alkotmányalaptörvényben történő szabályozását: a nemzeti vagyon körébe tartozó, védeni kívánt dolgok biztosabb védelmét jelentené azok alkotmányban történő felsorolása is.

A Szent Korona szuverenitásából, abból, hogy a hatalom forrása (amiért a történeti közjogban személyként tisztelték!), következik a negyedik alapelv. Ez az értékrend elve. A szent jelző arra utal, hogy létezik egy olyan értékrend, amely nem vitatandó, hanem követendő. Létezik a jó és rossz kategóriája, amely megismerhető, és nem relatív. Ha létezik a jó és a rossz, akkor beszélhetünk közjóról, illetve igazságról. Az igazságosságra törekvő rend feltétele, hogy jogok és kötelezettségek egyenlő arányban álljanak. Akinek több jutott, annak több a kötelezettsége is. Ha van jó és rossz, akkor a szabadság az e kettő közti választás. Ha nincs jó és rossz, akkor a szabadság nem egyéb, mint vágyaink a

mások, és végül a magunk kárára történő korlátlan kiélése, így a profitérdekek egyeduralma is. Sajnos az elmúlt húsz évben a relativista szemlélet érvényesült. Ennek következtében az alkotmányban leírt jogok tartalma viszonylagossá, a koherencia feltételéhez nem kötött alkotmánybíróvási döntések és az aktuális országgyűlési többség változó értelmezésének territóriumává vált. (Ezt erősítette továbbá egyes kardinális kérdésekben a döntés meg nem történte, például a nemzeti bank jogállásának vagy a nemzeti vagyon értelmezésének elmaradása is.) Ha a jogok és fogalmaik tartalma viszonylagos, a bíróságok jogot, és nem igazságot szolgáltatnak, akkor a kötelezettségek végképp anakronisztikussá válnak. (Mennyit adóznak jövedelmeik után a globális cégek, bankok, és mennyit az állampolgár!) A közéletben a rossz megnevezhetetlenné, sőt normává válik, a magánéleti viszonyokban is az abszurditás lesz meghatározóvá. Ez azt jelenti, hogy az alkotmányban foglalt emberi jogoknak csak akkor van valós tartalma, ha a fogalmak mögött megkérdőjelezhetetlen az értelmezés, az értékorientált jogalkalmazás, valamint a jogok, hozzájuk mérhető és jól körülírható, számon kérhető kötelezettségekkel párosulnak. Azaz a jogrend természetjogi alapokon áll. Ennek következtében a közéleti szereplőktől, az intézményrendszertől legalább formálisan elvárt az értékkövető magatartás, tartás.

A Szent Korona-tan ötödik alapelve a jogfolytonosság elve: a „törvényteleniségre jog nem alapítható”. Ez köthető a Szent Korona-tan *iura Sacrae Regni Coronae* elvéhez. Amennyiben a király vagy a nép nevében eljárók az értékek értelmezésében, a közösségi vagyonok feletti rendelkezés tekintetében ellenőrizhetetlen és felelőtlen hatalomhoz jutnak, azaz megszerzik a teljhatalmat és felborítják a mellérendelt, megosztott hatalmat biztosító intézményrendszert, akkor megszakad a jogfolytonosság. Különösen igaz ez abszolutista királyi hatalom, illetve diktatórikus néphatalom gyakorlása esetén. Ha megszakad a jogfolytonosság, akkor a hatalom

törvénytelené, azaz illegitimé válik. A jogfolytonosság egyértelmű megszakadása, ha megszálló hadsereg tartózkodik az országban és az szabja meg az ország jogrendjét, ahogyan ez 1944. március 19. után történt.

Sokszor felvetődött az, hogy a mai rendszer legitimitása problematikus, esetleg kétségbe is vonható. Ennek kettős oka van. Elsőként az, hogy az 1989-es alkotmánymódosítás idején az ország még megszállt ország volt. Másrészt a mai hatályos alkotmányt, ami a népszuverenitás alapján áll, épp a megszállás okán sem 1949-ben, sem 1989-ben nem fogadhatta el népszuverenitás által felhatalmazott szerv. A nagyobb probléma mégis az, hogy ha ez a rendszer az 1946 és 1949 között, egy megszállt országban létrejött rendszerrel fenntartja az alkotmányos jogfolytonosságot, akkor utólag jóváhagyja, törvényesíti a törvénytelen. (Hogyan is lehetne törvényesnek nevezni azt a rendszert, ahol a szuverenitás hiányát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy egy megszálló hadsereg elrabolhatja a Nemzetgyűlés egyik meghatározó képviselőjét?) Ezzel vitathatatlaná teszi az akkori rendszer jogi aktusait (államosítás, majd privatizáció, államadósság) és elévültté a rendszer bűncselekményeit (amikor az a saját jogrendjét sem tartotta meg). Az 1949-es alkotmánynak a tartalmi, formai és politikai elődje az 1919-es kommün „alkotmánya”. Nyilván nem lehet az idő kerekét visszaforgatni, de az elmúlt húsz év alkotmányosan hozzájárult a korábbi hatalmi rendszer struktúráinak továbbéléséhez, és ezzel a mai válsághoz.

Hogyan lehet a mai körülmények között a Szent Korona-tant alkalmazni? Nézetem szerint úgy, ahogyan történt: az új alkotmány preambulumban hivatkozni kell az alapelvekre, így a Szent Koronára, mint a hatalom teljességének szimbólumára, a megmaradt nevesített nemzeti vagyron abszolút védelmére, illetve a Szent Koronára mint annak tulajdonosára, ezzel együtt szociális biztosítékokra, és a vitathatatlan örök értékrendre. Továbbá a mellérendelt hatalmi szerkezetre is, azon belül az önkormányzatiságra, annak

megkérdőjelezhetetlen vagyoni háttérére (nem csupán a jelenlegi törzsvagyon védelmére gondolok). Az új alkotmány rendszerének vállalnia kell az ezeréves történeti magyar állam *törvényes rendszereivel* való jogfolytonosságot. Hogy ezekből az alapelvekből a jelenkor és az utókor milyen jogi konzekvenciákat vállal fel, az ezután az adott korszak politikai, nemzetközi mozgásterétől függ, de a kaput megnyitottuk az igazságosságra törekvő rendszer, így az emberi jogok megkérdőjelezhetetlen értelmezése felé is.

Nyilvánvaló az is, hogy a Szent Koronára történő hivatkozás, esetlegesen annak a hatalom forrásaként történő elismerése, éppen úgy, mint akár a királyi szuverenitásból levezetett angol alkotmányos rend, nem ellentétes az Európai Unióval vagy más nemzetközi szervezeti tagságunkkal sem. Viszont levezethető belőle a magyar pénzrendszert működtető monetáris intézményrendszer függősége a fiskális rendszert működtető alkotmányos szervektől, kimondható és vitathatatlaná tehető a nemzeti vagyon védelme, beleértve a termőföld, az ásványkincsek, az édesvíz és termásvíz védelme, sőt a magánosok ingatlanának védelme is. Biztosítható a nagy magánvagyonok védelme is, amennyiben teljesítik arányos közösségi kötelezettségeiket. Így ezek a vagyonok nemcsak a megbízó külföldi hatalmaktól függenének, hanem az alkotmány is védené és szabaddá tenné őket.

Milyen formában születhet meg az új alkotmány, amennyiben figyelembe vesszük a történeti alkotmány hagyományát? A történeti alkotmányt egymásra következő törvények összessége jelentette. Nem *kartális* formában jelent meg, mert nem akart ideológiai rendszerek államban alkalmazandó kötelező rendje lenni. Ugyanakkor praktikus követelményként már a történeti alkotmány idejében is felmerült a kartális forma és történeti forma közös alkalmazása (lásd pl.: Teleki Pál alkotmánytervezetét), amit több állam is követ, például az Egyesült Államok is. Ez a kompromiszsum különösen indokolt most, tekintettel arra, hogy 1949-

től kartális formája van az alkotmánynak. Célszerű az alapelveket és nem csupán a történeti múltat magába foglaló preambulum után egy tömör alkotmánylevél alaptörvényként történő elfogadása, amely azonban csupán a legfontosabb intézményekről szól. Az egyes intézményeket pedig külön törvény szabályozná. Ezeket a törvényeket az élet kihívásának megfelelően könnyebben lehetne megváltoztatni, míg az alkotmányt jelentő alaptörvényt kevésbé. Az egyes törvények előtt is állhatna az egyes intézmény magyar történetiségére utaló preambulum. Így például az alkotmány szólna az országgyűlésről mint törvényhozó szervről. A kiegészítő törvény annak szerkezetéről, eljárási rendjéről stb. ekként egy előszóval kezdődne, amely felidézne a magyar törvényhozás intézményes múltját.

Megjegyzem, én óvakodnék az 1867-es dualista rendszer közjogi intézményrendszerének fetiszizálásától. Az alapelv az elsődleges, az intézmény pedig korszakhoz szabott. Például az 1920-as jogfolytonosság-helyreállítás kezdete után is csak hét évvel állították helyre a kétházás országgyűlést, ahol a felsőházban az érdekképviseltek kaptak helyet. Először ugyanis az érdekképviseltek rendszerét kell helyreállítani. Ez azt is jelentené, hogy az elmúlt hat évtized hatalmi struktúráit kellene valóban demokratizálni, kiválasztási rendszereit új alapokra helyezni. Egy régi hatalmi hálózat bármilyen intézményrendszerben megjelenhet, neki az mindegy, hogy milyen lehetősége van eddigi hatalmának további kizárólagos fenntartására.

Végezetül egy fontos kérdésre kell válaszolni. A Szent Korona-tan alkalmazható-e köztársasági rendben, vagy csak a királyság államformájában? A leírtak alapján talán egyértelmű, hogy nemcsak a királyság rendjének az alapja lehet. A megszállás idején bevezetett köztársasági rend 1946-os alaptörvénye is hivatkozik a Szent Korona-tanra mint saját előzményére, mert a demokratikus köztársasági rendet annak örökösének és beteljesítőjének tartotta.

Egy új alkotmány lehetővé teszi a nemzet magára találását, a jelen, a jövő, és a múlt egységének helyreállítását. A mi humán erőforrásunk a legfontosabb nemzeti vagyon. A Szent Korona tagjai, a nemzet, mi vagyunk, így a Szent Korona védelme saját magunk és küldetésünk védelme is.

DR. TÓTH ZOLTÁN JÓZSEF

(Folytatjuk)

MIÉRT HAGYTA EL MINDSZENTY BÍBOROS AZ AMERIKAI NAGYKÖVETSÉGET

Mindszenty bíboros 1956. november 4-én kért és kapott menedéket az amerikai követségen. Ezt a menedéket átmenetinek szánta – erről tanúskodik több intézkedése, amelyeket 1956 őszén a követségen hozott, és onnan juttatott ki a fővárosba. Később azonban az amerikaiak, az ő és saját diplomáciai mentességük védelmében, egyre inkább elszigetelték őt a külvilágtól. Csak olyan levelezést engedélyeztek számára, amelyet továbbíthattak a diplomáciai postán; ezt is csak azért, hogy megtudják, hogyan gondolkodik menedékes helyzetéről, illetve annak megszűnéséről. Ily módon a bíboros számos levelet küldhetett az amerikai elnökökhöz és külügyminiszterekhez, noha írásbeli választ alig kapott, több év elteltével pedig a pápákkal és a bíboros államtitkárokkal alakíthatott ki levelezést – tőlük rendre írásos válasz is érkezett.

A kutatás számára rendkívül fontos annak tisztázása, hogy miért maradt ilyen sokáig, tizenöt éven át a követségen, vállalva az őáltala félrabságnak nevezett vegetálás körülményeit. Rendkívül fontos a tisztánlátás abban a kérdésben is, hogy végül is miért hagyta el a nagykövetséget, hiszen ő maga nem ezt akarta, maradni kívánt, csak Nixon elnök kifejezett kérésére távozott. Kényszerű távozását száműzetésnek tartotta. Már azért is fontos, hogy tisztán lássunk e kérdésben, mert esetében kérdéseket vet fel a „száműzetés” szó alkalmazása. A hagiográfusok azzal érvelnek, hogy Mindszenty döntését a pápa iránti engedelmesség motiválta, aki 1971 júniusában előbb König bíborost, majd Giovanni Cheli vatikáni diplomatát és Mons. Zágon Józsefet küldte, hogy nevében távozásra bírják.

Tudnunk kell, hogy valamennyi tárgyaló fél elengedhetetlennek tartotta, hogy maga Mindszenty hozza meg a döntést. Nem indok nélkül – mint a döntés utóélete bizonyította –, félték attól, hogy Mindszenty bíboros, ha nem sikerül meggyőzni az általuk meghozott döntés megalapozottsága felől, a világ közvéleményéhez fordul. Ezért a diplomácia eszközeivel, meggyőzéssel, ráhatással próbálták elhatározásra bírni, s amint ez a rendelkezésünkre álló forrásokból, elsősorban Mindszenty bíboros leveleiből, továbbá az amerikai és más diplomáciai iratokból kitűnik, nem volt könnyű dolguk. A bíboros hercegprímás nem ismerte ugyanis a területenkívüliség fogalmát – és tegyük hozzá, az egyházjog sem ismeri ezt. Mindszenty abban a tudatban tartózkodott a főváros szívében, a Szabadság téren, hogy nem hagyta el egyházmegyéje, az Esztergomi Főegyházmegye területét, csak akadályozva van működésében. Félrabságának szoros feltételein, bár jobb híján elviselte azokat, lazítani igyekezett. A külvilággal való kapcsolattartás egyik lehetősége a vele személyes kapcsolatba kerülő személyeken keresztül nyílt meg: a legismertebb és talán legfontosabb ebből a szempontból Franz König bíboros bécsi érsek látogatásainak szerepe, aki őt ebben a tizenöt esztendőben tizenegy alkalommal kereste föl; továbbá az őt rendszeresen látogató gyóntatóé vagy a személyzet egyik-másik bejáró tagjával kialakult ismeretsége. Az amerikai diplomaták számára ez mind veszélyt jelentett, hiszen nem tudták ellenőrizni, hogy milyen információ jut el hozzá vagy jut ki tőle a látogatók által. A másik és még fontosabb kapcsolattartási mód a levelezés volt, de ezt az amerikaiak szigorúan ellenőrizték: latin és magyar nyelvű leveleit Washingtonban angolra fordították és iktatták a levéltárban, olykor nem is továbbították leveleit, mert nem tartották kivihetőnek, hiszen diplomáciai mentességüket sértette volna meg, ha a bíboros magánszemélyekkel tart kapcsolatot. Ilyen esetekben mindig tájékoztatták a bíborost, és a levelet visszaadták neki.

Anagyövetségéről kivezető út felé végül is Mindszenty bíboros tette meg az első lépést, amikor túltette magát az őáltala kért és az amerikaiak által nyújtott menedékének szabályain, kérte König bíboros jószolgálatát, aki diplomáciai mentességet élvezett, s vele kiküldte azt a levelet, amelyet a washingtoni külügyminisztérium azt megelőzően nem továbbíthatónak nyilvánított és számára visszaküldött. Jelen írásunkban ezzel az esettel foglalkozunk, és először hozzuk nyilvánosságra ennek – és egy későbbi levélnek – a szövegét.

Mindszenty bíboros 1969. május 13-án kelt levele Mons. Sabo Jánoshoz, South Bendbe

Mons. Sabo János amerikai születésű magyar pap volt, nevét amerikaiasan írta. Mindszenty bíboros saját megyés papjának tartotta őt, annyira megszerette rendszeres jószolgálatáért. Birtokunkban vannak azok a dokumentumok, amelyek tanúsítják, hogy maga Sabo mondta el Ross P. Titus budapesti diplomatának 1970. május 3-án a bécsi repülőtéren szervezett találkozójukon, hogy ő amerikai születésű magyar, Mindszenty bíborosnak nagy tisztelője, és őt 1947-ben, utóbbinak ottawai útja kapcsán személyesen is köszönthette. A budapesti félrabság ideje alatt Sabo megtalálta a módját, hogy a washingtoni külügyminisztériumon keresztül rendszeresen misestipendiumokat küldjön a bíborosnak, amelyeket Mindszenty, a követségi iratok szerint, rendre megkapott, teljesített, és a stipendiumot gyóntatója, vagy ha ő késett, az amerikai diplomaták révén Budapest szegényeinek küldte ki. Egy amerikai kimutatás szerint, amely a bíboros távozása után, az ő kérésére készült, a majd tizenöt év folyamán összesen 334 500 forint jutott el hozzá, ami abban az időben nagy összegnek számított. Tegyük hozzá, és ez is a bíborost dicséri, ismételten nyoma van annak, hogy Mons. Sabót arra kérte, hogy a leg-

egyszerűbb, azaz legolcsóbb intenciókat küldje neki, és ez egy idő után így is történt.

Mindszenty bíborosnak ezt a levelét, mint írja, a Spellman bíboros (1967. december 2-án bekövetkezett) halála után kialakult helyzet váltotta ki, mert bizalmi embert kellett keresnie saját halála esetére, aki biztosítja, hogy emlékiratainak kézirata nem vész el, hanem kiadásra kerül. Nem érezte biztonságban a kéziratot arra az esetre, ha a nagykövetségen marad, jöllehet az amerikaiak szavukat adták, hogy nem adják át azt a budapesti kormánynak. Efelől óhajtott intézkedni, ez indította levélírára.

A levél a budapesti amerikai levéltári fondban található; nem az 1969. év dokumentumainál, hanem az 1970. esztendőnél, amikor ismételten foglalkozni kellett vele. Az eredeti kézzel írt szövege olvasatunkban a következő:

Budapest, 1969 V. 13

Charissime!

A köszönettel vett intenciókból a megelőzőket elvégeztem; a legújabbat ma kaptam.

Volna nagy bizalommal kérésem. Ezt a szerepet †Spellman bíborosnak szántam. De ő elment.

Arra kérem, hogy halálom után azonnal szíveskedjék átvenni illetőleg elkérni vendéglátómtól az Emlékiratok kéziratainak 4 kötetét és több cég felhívása és ajánlata után és előzetes honorárium-tárgyalás után a legkedvezőbb ajánlat-tevőnek adni mielőbb megjelentetésre.

Az Emlékirat sokat vesztett már abból a lehetőségből, hogy kapós (bestseller) legyen. Az elmúlt 13 év túl nagy idő, közben a világ leromlott számára is. Ma uralkodó elv: az anticommunizmus korunk legnagyobb „kísértése” (Barth és keresztényei szerint.) Sőt az egyetlen igen kártékony bűn – a SU [Szovjetunió] és társutasai szerint.

Mégis nem mondhatok le a kiadásról a szót kérő igazság miatt, amit a világ részben nem ismer, részben rövid emlékezettel el is felejtett.

Ha ma nem is várhatjuk az 1956-ban felajánlott egy millió dolláros tisztelet-díjat, valamit mégis hoz a végrendeletemben megjelölt magyar célnak.

Mielőbbi szíves választ Mr Flood-nak kérem.

Szeretettel áldja

† József

A levél utóélete lassan bontakozott ki. 1969 májusában a budapesti nagykövetség fölterjesztette Washingtonnak, jelezve, hogy a bíboros kéri, továbbítsák a címzettnek. A washingtoni külügyminisztérium azonban, mint már fentebb jeleztük, úgy döntött, hogy nem engedélyezhetik ezt, hiszen ez ellentétes lenne menedékes helyzetének alapvető szabályaival: magánszemélyekkel nem folytathat levelezést – főleg nem olyat, amely ismételt levélváltásra adhatna okot –, s még kevésbé teheti ezt ilyen kényes témában, amely emlékiratainak publikálása, mert az kivált ellentétben áll a menedék feltételeivel és a budapesti nagykövetség diplomáciai státuszával. Ezért a levelet visszaküldték a feladónak, aki megkapta a szükséges tájékoztatást.

Nem is lett volna a lépésnek további következménye, ha maga a bíboros, nyugtalankodva emlékiratainak sorsa felől, föl nem adja saját magát. 1970 januárjában ugyanis bizalmasan megkérdezte az egyik követségi munkatársat, az említett Ross Titust, aki a kapcsolatot tartotta vele: van-e válasz e levelére. Titus előbb nem is értette kérdését, hiszen tudta, hogy a levél visszajött. A bíboros arra is meg akarta kérni Titust, hogy menjen el Bécsbe, és érdeklődjön a válasz sorsa felől König bíboros irodájában, de a nagykövetnek ne szóljon erről. Titus azonban saját hivatali kötelességeit úgy értelmezte, hogy első dolga volt, hogy ezt megtegye. Így tudta meg a nagykövet, Alfred Puhán, hogy König bibo-

ros megszegte az amerikaiak által értelmezett diplomáciai szabályokat, és Puhan ezt felhasználta arra, hogy mozgásba lendítse a diplomáciai apparátust.

1970 folyamán Mindszenty bíboros e kérése miatt ismételt levélváltásra került sor a washingtoni külügyminisztérium és a budapesti amerikai nagykövetség között. Elérkezett a szeptember és König bíboros látogatása szeptember 7-én este. Bizonyára ekkor hozhatta a várva várt választ, mert másnapi dátummal Mindszenty bíboros a következő módon rendelkezett az emlékiratok sajtó alá rendezése és kiadása felől:

Mindszenty bíboros 1970. szeptember 8-án kelt, kézzel írt levele Mons. Sabo Jánoshoz South Bendbe

Bp 8. IX. 70

Illustrissime!

Köszönöm igenlő válaszát 69. máj-i kérésemre.

Másolatban megküldöm kérésem szövegét. Ez az alap.

Most kérem az elnököt. Én nem bízom a bürokráciában.

Kérem saját aláírásával, pecsétjével adja írásban: halálom után adjá[k] ki kézirataimat, bennük Emlékirataim 4–5 kötetét Msgr. Dr. Szabó János protonotárius úrnak. A leggondosabb vigyázatot adja Bpest–Bécs, Bécs–South Bend közt, mert 1000 veszély leselkedik. Minden visszaélés vagyoni létet adna az elkövetőnek.

Jó lesz alapos ügyvédet készen tartani, ha az elnök vagy utóda, illetőleg apparátusa vonakodnék kiadni kéziratomat. Ez a jogász a sikertelen felkérés után fenyegetsen, hogy az elnöki ígéret ellenére sem adják ki az iratokat, ezért bírósághoz fordul.

Sietni kell: a haláleset rátereli a figyelmet a szerzőre.

A teendő a tárgyalás a kiadóval. Eladás, a megszervezése a propagandának.

Az eredeti magyar kéziratához kiváló fordító szerzése.

A nyomtatás megtörténtével a magyar szöveg visszavétele egy esetleges magyar kiadás érdekében. Így az alkalmazott latin, angol, francia, német idézet jól fordítandó.

Persze magyar szöveg nem oly sürgős, mint az angol.

Lehet, hogy én egészen divatjamúlt leszek. Nem jelentkezik német, francia etc. kiadás igénye.

Vonjon be az I. tárgyalásba is ügyvédet, akit a szerzői díjból lesz csak köteles díjazni.

Ezen a jogászon kívül prominens, gyakorlati érzékű magyar emigráns világi [sze]mélyt is vonjon be.

Persze nyomdatechnikai szakértője is legyen.

Ne legyen hyper-propaganda, de a terjesztés ne mellőztessék.

Ami kérdés még eszébe jut, tessék feltenni Card. Könighez írt levélben.

Szeretném magam korigálni a szedést. De hát én már akkor halott leszek. Sokat írtam életemben és alaposan [elromlott?]

Félek, hogy stílusom a fordításban eltűnik. Irodalom-tanárom áradozott ezzel a stílussal szemben.

Fordító, corrector nagyon fontos. Hiánya nagy csapás lenne.

Természetesen lesz még folytatás időről időre.

Dr. Pogány, Dr. Kertész, Dr. Varga László, Mr. Papendorp lehetnének a felkértek?

[aláírás hiányzik]

Ezt a levelét Mindszenty bíboros a Vatikáni Államtitkárnak szóló lepecsételt borítékban hozta szeptember 15-én, több mint egy héttel a datálást követően; a borítékban, mint utóbb kiderült, még más magánjellegű közleményeket is elhelyezett. Ezzel egyidejűleg hozta aznap kelt levelét Nixon elnökhöz, amelyre az előző levél elején is utal. Puhan nagykövet az elnöknek szóló levelet továbbította, de a zárt borítékot nem, felbontotta azt és a levél tartalmáról később részletesen referált washingtoni feletteseinek. Azon túl, hogy korábban ismételten a bíboros tudomására hozták, hogy még Vatikánnak szánt levelet sem hozhat lepecsételt

borítékban, mind a nagykövet, mind a State Department tisztviselői nagyon nehezményezték, hogy a bíboros folytatja kísérletét Mons. Sabónak az emlékiratok kiadásába való bevonására. Puhan nagykövet még azt is közölte feletteseivel: magától Sabótól tudják, hogy ténylegesen König továbbította számára az itt közölt első levelet.

Mindszenty bíborosnak ez a második kapcsolatteremtő kísérlete tehát nem sikerült, 1970 őszén ezt már megtudta, és más megoldáson kellett gondolkodnia. Mint az amerikai diplomaták számos dokumentumából kitűnik, ők tudatában voltak annak, hogy ez a közbiztonsági távozásra fogja kényszeríteni a bíborost, hiszen az ő számára egzisztenciálisan legfontosabb kérdés az, hogy „biztosítsa helyét a történelemben” – ahogy ők fogalmaztak.

E két levél sorsa és hosszabb utóélete is mutatja, hogy Mindszenty bíboros nem alaptalanul tartotta követségi életét félrabságnak.

Milyen következtetéseket vonhatunk le e két, idáig ismeretlen Mindszenty-levél kapcsán?

Mindszenty bíborosnak élete legaktívabb szakaszát követően kényszerű hallgatás lett az osztályrésze. A követségi félrabságban annyit tehetett – és ezt meg is tette –, hogy szüntelenül ostromolta leveleivel az amerikai vezetést hazája sorsának megfordítása érdekében. Amikor lehetősége nyílt rá, megtette ugyanezt a római pápák, különösen VI. Pál pápa felé is. Párhuzamosan dolgozott emlékiratain, ahogy vaskos és egyre gyarapodó kéziratát nevezte, amelynek célja Magyarország történetének bemutatása volt. Csak Bécsben győzte meg környezetét és Habsburg Ottó, hogy tíz kötet kiadására nem fog kiadót találni, ekkortól nevezte e köteteket „történelmi munkáim”-nak, s koncentrált az utolsó kötetre, saját történetére, amely végül is *Emlékirataim** címmel világhírűvé vált. S amikor az idő múlásával érezni kezdte korosodását, és készülni kezdett esetleges

* Az első kiadás, Vörösvári, Toronto, 1974. (A szerk.)

halálára, feltétlenül biztonságban akarta tudni emlékiratainak kéziratát. Ennek a célnak minden egyéb megfontolást alárendelt, s megszegve az amerikaiak biztonsági előírásait, König bíboros jószolgálatát vette igénybe.

Mindszenty bíboros az emberi jogok szószólója volt, a második világháború után fölemelte szavát a magyarországi svábok és a szlovákiai magyarok deportálása ellen egyaránt. A jelen esetben azt láthatjuk, hogy a utolsó szó jogán saját maga számára is fenntartotta a megszólalás jogát, és ez nagyon fontos volt számára. Az amerikaiak megfogalmazása szerint őt „a történelemben elfoglalandó helye” („his place in history”) foglalkoztatta.

Az eddigi kutatási eredmények alapján főleg a budapesti kormánynak és az amerikai diplomatáknak róttuk fel annak ódiúmat, hogy a követség elhagyására ösztönözték a bíborost, hiszen mindkét félnek egyaránt kellemetlen lett volna, ha Mindszenty a követségen hal meg. E két levél ismeretében egy lépéssel tovább kell mennünk: egyrészt neki is volt egy „terve” halála esetére, és ennek összefüggésében értelmezhető e két levél, másrészt egyértelmű az időzítés a második levélben: szándéka szerint, ha a kézirat megfelelő állapotba hozható, annak nyilvánosságra hozása éppen halálával párhuzamosan történjék. Ezzel azonban rendkívüli helyzetet teremtett: igen nagy mértékben sértette a diplomáciai mentességet, terve megvalósulása a budapesti amerikai nagykövetséget létalapjában támadta volna meg.

Ha elfogadhatók ezek a következtetések, akkor megnyílhat az út, hogy az újonnan feltárult források ismeretében átfogalmazzuk a vele kapcsolatos és elterjedt felfogást: „száműzetése” üres metafora marad, hiszen ő maga váltotta ki azt, hogy a diplomaták beindítsanak bizonyos folyamatokat. Puhan nagykövet Budapesten helyesen mérte föl, hogy nem az amerikaiaknak kell itt lépni, hanem a Vatikánt kell felébreszteni („stir up the Vatican”), hiszen König bíboros ismételten megszegte a Vatikánra is kiterjedő diplomáciai

mentességet, amikor magánszemélyekkel való kapcsolattartásban adott segédkezet Mindszentynek. Innen érthető, hogy maga VI. Pál pápa volt, aki, diplomatái megrökönyödésére, szóba hozta Péter János külügyminiszternek a Mindszenty-ügyet az 1971. április 16-án neki nyújtott kihallgatáson, amely magas szintű találkozó odáig vezetett, hogy 1971 folyamán több lépésben megvalósulhatott az, amire korábban másfél évtizeden át hiába vártak. Mons. Zágon József 1971 júniusa és szeptembere között öt alkalommal járt Budapesten, közben Bécsben a Vatikán terhére helyrehozatta a Pázmáneumot és maga kísérte oda Budapestről a bíborost.

A „száműzetés” metafora tehát metafora marad, de már üres. Mint arra korábban rámutattunk, Mons. Zágon József volt az, aki 1967 novemberében megfogalmazta a bíboros számára a távozását megalapozó nem politikai, hanem vallási jellegű gondolatmenetet, amely visszaköszönt Mindszentynek 1971. június 28-án VI. Pál pápához írt levelében: „...magamra vállalom életem talán legsúlyosabb keresztjét is: kész vagyok elhagyni hazámat is, hogy száműzetésben folytassam vezeklésemet Egyházamért és népemért.” Zágon eredetileg nem használta ezt a metaforát, az ő megfogalmazása így hangzott: „Alázattal meghajolva a Gondviselés tervei előtt és elválaszthatatlan sorsközösségben a magyar egyházzal vállalja életének legnagyobb áldozatát, az országból való eljövételt is, abban a meggyőződésben, hogy az ateizmus megszállottságát csak »imádsággal és böjttel«, lemondással és áldozattal lehet legyőzni.”

Összegzés

Összegzésül elmondható, hogy Mindszenty bíboros 1971. szeptember 28-án külső ráhatásra hagyta el ugyan az amerikai nagykövetséget, miután kiderült, hogy Nixon amerikai elnök is időszerűnek tartotta ennek a döntésnek a meghozá-

talát, de saját felfogása szerint ez kényszerűségből történt: külső hatalmaknak, így eminensen a pápának engedelmességedett. Az amerikai dokumentumok, valamint Mindszenty bíborosnak itt közölt két levele azonban arról tanúskodnak, hogy ezt a lavinát maga a bíboros indította el, és csak az ily módon kiváltott események dinamikája „sodorta el” magával.

Lesznek, akik következtetéseinket nem fogják elfogadni, mert úgy gondolják, hogy nem méltók Mindszenty bíboroshoz. Nem is lehet könnyen elfogadni, mert mind ezek a levelek, mind más amerikai dokumentumok mindmáig ismeretlenek maradtak a kutatás és a közvélemény előtt. Ezeket a dokumentumokat azonban több példányban megtaláltuk az Egyesült Államok Nemzeti Levéltárának több fondjában is, nemcsak egyben, és elő-előkerülnek eredeti dokumentumok is, nem csak másolatok. (Másolatból is sok készült, hiszen a washingtoni külügyminisztérium apparátusa igen nagy; ezekről külön kísérő följegyzések tanúskodnak.)

Mindszenty bíboros nagyságából ez a rekonstrukciós hipotézis nem vesz el, hanem inkább emberközelbe helyezi az ő történetét és érthetőbbé teszi számunkra, két nemzedékkel későbbiek számára azt a bonyolult történetet, amelyet négy tényező magatartása alakított: a budapesti kormány, az amerikai kormány, a Vatikán és maga a bíboros.

Levéltári kutatások

A budapesti amerikai misszió követségstátuszban volt, csak 1966-ban érett meg a helyzet, hogy nagykövetség szintre emeljék, a kölcsönösség jegyében (Washingtonban a magyar követség is nagykövetség lett). Írásunkban 1966 előttre a követség, 1966 után a nagykövetség szó használatát tartottuk megfelelőnek. A budapesti követségi fond az Amerikai Nemzeti Levéltárban található Washingtonban (az új épületben, College Parkban), rövidítve: NARA. Ennek jelzete:

State Department, Record Group 84, MLR UD-WX 2691B, Department of State, Budapest Mission [vagy: Post] Files: Lot 75 F 163. Classified and unclassified files relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972, maintained by the Mission in Budapest. 4. doboz, 6. ő. e. – Ezenkívül található még témánkhoz kapcsolódó dokumentumok, irattükrözések, másolatok a következő fondban: Record Group 59, General Records of the Department of State, 1789–2002, MLR A1 5577, General Records of the Department of State, 1789–2002, 9. doboz, 12. ő. e. – A levéltári jelzet ily módon általános és washingtoni látogatást feltételez. A részletesebb levéltári jelzeteket feltüntetjük a következő kötetben: Somorjai Á., *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2., Documenta 1967–1971.* – *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szövegközlések,* sajtó alatt. – Írásunkan más amerikai levéltári anyagokat is felhasználtunk, így a Washingtonban őrzött Department of State, Central Files, a bostoni Kennedy-könyvtár, az austini (Texas) Johnson-könyvtár és az abilenei (Kansas) Eisenhower-levéltár és a Yorba Lindában (Los Angeles) őrzött Nixon-könyvtár vonatkozó anyagát.

Irodalom

„His Eminence Files”. *American Embassy Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971)* – *Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen. Követségi Levéltár 15 (1971)*, szerk. Somorjai Ádám, Budapest, METEM, 2008.

Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből, 1938–1975. Összeállította: Mészáros István. Budapest, 1997.

Mindszenty József: *Napi jegyzetek. Budapest, Amerikai Követség, 1956–1971, Vaduz, Mindszenty Alapítvány, 1979.*

Németh László Imre: *Zágon-Leveleskönyv. Iratgyűjtemény-töredék Mindszenty József bíborosról, 1967–1975,* Budapest, Szent István Társulat, 2011.

Puhan, Alfred: *The Cardinal in the Chancery and other recollections*, New York–Los Angeles, Vantage Press, 1990.

Somorjai Ádám OSB: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963*. – *Az Apostoli Szentzsék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Tanulmányok és szövegközlések*, Budapest, METEM, 2009.

Uő.: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1., Documenta 1963–1966*. – *Az Apostoli Szentzsék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szövegközlések*, Budapest, METEM, 2010.

Uő.: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2., Documenta 1967–1971*. – *Az Apostoli Szentzsék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szövegközlések*, előkészületben.

Uő.: *Régi és új a Mindszenty-kutatásban. Zágon József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez*, in: *Vigilia*, 75 (2010/7) 548–551.

Uő.: *Pax et iustitia osculabuntur? Mindszenty bíboros és az igazságosság Kelet-Közép-Európában*, in: *Magyar Szemle, Új Folyam* XIX (2010/3–4) 176–183.

– http://www.magyar szemle.hu/szamok/2010/2/pax_et_iustitia_osculabuntur

Uő.: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez – Letters to the Presidents. Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States, 1956–1971*, Budapest, METEM, 2011.

Somorjai Á.–Zinner T.: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.

Uők.: *Washingtonból jelentjük. A budapesti amerikai nagykövetség Mindszenty bíboros tevékenységére vonatkozó, 1971-ben keletkezett iratai*, in: *Századok*, 144 (2010/1) 143–196.

Uők.: *Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971*, Budapest, Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, 2010.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

A CIGÁNYZENEKAR MÚLTJA

1904–1944

A cigányzenekarok máig ismert szerkezetének kialakulása a 18–19. századforduló évtizedeiben történt. Fejlődésük, alakulásuk azóta egyenletes, éles korszakhatárt nem tudunk benne megjelölni. Könnyebb eligazodáshoz a 19–20. század fordulója látszott célszerű választóvonalnak. Jelen kötet az 1904. évvel indul, és az 1944-kel, vagyis lényegében a második világháború végével zárul. Ez az év a cigányzenekar történetében is igazi korszakhatár. Ez időtől már nemcsak az újabb divatok – dzsessz és a harmincas évektől az erősödő népzenei mozgalom – kizorító hatása, hanem a politika, és ezen belül a művelődéspolitikai is nyilvánvalóvá teszi a cigányzene korábbi társadalmi szerepének megszűnését.

A cigányzene és a cigányzenészek életében, ugyanúgy, ahogy az egész társadalomében is, a változások jelei a 19. század utolsó évtizedeitől az első világháborúig alig észlelhetők. A háború kezdetéig a cigányzenés szórakozást is a boldog békeidők szelleme lengi át. Ezt a szellemet még kevés kritika éri. De már ilyen is van. Réthei Prikkel Marián például nemcsak megmutatja a sírva vigadás gondolatának eredetét, hanem élesen bírálja és nevetségessé is teszi magát a sírva vigadást is. Azt a helyzetet, mikor „a cigány egy intésre közelebb húzódik a »sírní« készülő »vigadó«-áldozatok asztalához, és cinikusan borús ábrázattal keservesen rázendít az *Eltöröttre, Lehullottra* vagy más ily fajta búzöngeményre”. Egy másik írás, Hevesi Sándor tartalmas cikke több mint okos bírálat: máig érvényes erejű bemutatása a cigányzene helyének a magyar kultúrában. E cikk megjelenésének évében Kodály huszonhárom, Bartók huszonnég

éves, még ismeretlenek. Évtizedekkel később, pályájuk csúcán, nyilatkozataik e témáról megegyeznek Hevesi Sándorral. Így Hevesi gondolatait akár vezérfonálnak is használhatjuk a cigányzenészek és a cigányzene életét bemutató sajtó negyven évének bevezető áttekintéséhez.

A külföldiek által gyakran félreértett, de sokak számára itthon is tisztázatlan a „cigányzene” megnevezés értelme. A fogalom tisztázásához elég, ha idézzük és továbbgondoljuk Hevesi következő mondatát: „Minthogy a cigány minden zenei tehetsége mellett is csak reprodukálni képes, ő azt a zenét, amelyet a magyartól vett, továbbfejleszteni nem tudta és nem is tudja” – mert ez sohasem is volt dolga – tehetjük hozzá az idézett mondathoz. Ugyanakkor zenének hangjait, versnek, drámai műnek szavait jól reprodukálni – előadni – csak alkotó módon lehet. A tökéletes előadónak a szerzőéhez hasonló tehetséggel kell rendelkeznie ahhoz, hogy a művet az alkotói szándék szerint tudja megszólaltatni. Ilyen értelemben a cigányzenészek legjava is alkotó tehetség – amiből viszonylag a cigányzenészek között sincs több, mint amit bármely művészeti ágban tapasztalunk. Amiben a magyar cigányzenészek minden más szórakoztató zenésznél többre vitték, az nem a művészi teremtő erő, hanem a hajlékony alkalmazkodás azok ízléséhez, akiket kiszolgálnak. Sok igazság van Csathó Kálmán megállapításában, mely szerint: „a cigánybanda csak hangszer, aminek igazi művésze mindig a mulató magyar úr volt, aki dirigálni tudta.”

Azzal az ambícióval, amivel magyar verbunkosszerzők, csárdásszerzők és főleg nótaszerzők tömege is megpróbálkozott, ugyanezekben a műfajokban a cigányzenészek közül is többnek sikerült néhány darabbal az eredményes szerzők sorába bejutnia, de maradandónak nevezhető al-

kotói sikert Bihari János óta egyedül a 20. század küszöbén elhunyt Dankó Pista tudott elérni. Neki több mint ötszáz nótájából másfél tucatnyi vált népszerűvé és hosszabb-rövidebb időre időtállóvá. Ez az arány nem rosszabb, talán valamivel jobb is, mint a többi híres nótaszerzőé – Simonffyé, Szentirmayé, Dóczyé, Fráter Lorándé, Balázs Árpádé... De ki tud ma már például a szatmárnémeti Bunkó Sándor cigányprímás „minden könyvkereskedésben” 3 koronáért kapható két nótájáról, vagy Borbély Sándor zombori cigányprímás nótafüzeteről, mely „nem egy úri házban megtalálható a zongorán”. Nem beszélve a nóták és csárdásdarabok ezreiről, melyeket szerzőjük gondosan számon tartott és alkalomadtán büszkén emlegetett, de a közönséggel rövid időre sem tudott elfogadtatni. A saját, nagy többségükben értéktelen szerzemények gyarapítása nemcsak híres primásoknak, hanem az átlagnak is úgyszólván rangjához tartozott. Divattá vált az is, hogy cigányzenészek magas rangú uraknak, külföldieknek és hazaiaknak küldjenek – megfelelő elismerés reményében – valamilyen ünnepélyes alkalomra készített hódoló kompozíciót. Az idős nagyváradi primás, Bura József Ferenc Ferdinánd főhercegnek küldött „valami szépet”. De kompozíciójáért a remélt megfelelő elismerés (bankók, briliánsos kézelőgomb...) helyett csak egy udvarias német nyelvű köszönetet kapott. Ennél is kevesebb szerencséje volt Bokor Sándor aradi nagybögösnek, aki II. Vilmos német császárnak komponált indulót. A vállalkozás híre elterjedt, a kompozíció viszont fennakadt az illetékes német főkonzulon, aki azt visszaküldte a szerzőnek. A híres nagyváradi, később budapesti cigányprímásnak, Bura Károlynak IV. Károly koronázása alkalmára írt *Koronázási Emlékindulója* legalább annyi sikerrel járt, hogy azt öfelsege „a legkegyelmesebben elfogadta”. Geszti Jenő miskolci cigányprímás, aki 1939-ben hadirokkant dohányárusként működött, három híres embert is megtisztelt egy-egy művével: Hubay Jenő hegedűművésznek *Geszti kesergőt*, Horthy

Miklós kormányzónak *Hullámok* című szerenádót, az olasz Ducének, Mussolininek *Benito keringőt* írt. E művek címettjeinek reagálásáról azonban már a sajtó sem tud. Úgy látszik azonban, hogy a rokkant idős primás sem az alkotásban leli igazi örömét, mert az újságírónak így nyilatkozik: „Ha még egyszer előlről kezdeném, újra cigányprimás lennék. Mert nincs annál magasztosabb s szentebb érzés: áll alá szorított hegedűvel kiállni a tizenhat tagú banda elé, és egy szép aszszony szemébe nézve, fülébe muzsikálni a magyar lélekből lelkedzett magyar nótát.”

A „magyar lélekből” – kezdettől így gondolta és gondolja máig minden öntudatos cigányzenész. Nem egyszerűen a magyar nótát – hangszerest és vokálist –, hanem egészében a magyar cigányzenét. E zene lényegét tekintve, idézett cikkében Hevesi ezt írja: „...maga a cigány mindenütt asszimilálódott s a magyar cigány magyar zenét muzsikál, vagyis helyesebben szólva olyan zenét, mely ha külföldi hatások és kölcsönzések révén fejlődött is, de határozottan magyarnak nevezhető.” A külföldi hatások és kölcsönzések átalakító ereje akkor érte az írástalan magyar hangszeres zenét, amikor – a 18–19. századforduló évtizedeiben – a magyar társadalom magasabb rétegeinek részvételével és támogatásával úgy kellett azt megreformálni, hogy stílusban a korszerű európai ízlésnek is megfeleljen. Ez volt a magyar nemzeti mozgalom megerősödésének korszaka – zenében az ún. verbunkos korszak. Gyorsan növekvő számban alakultak olyan cigánybandák, amelyek eleget tudtak tenni a korszerű stílusú harmonizálás és hangszerelés elemi követelményeinek, és nagymértékben tudták bővíteni a hagyományos repertoárt frissen született magyar táncdarabokkal. Olyan darabokkal, amelyeknek együttesét ma leginkább „verbunkos zené”-nek nevezzük. A verbunkos zene pedig közvetlen elődje és szoros rokona a magyar nótának. A kettő között a szoros rokonság abban is megmutatkozik, hogy sok esetben verbunkos vagy csárdásdallamhoz szöveget páro-

sítottak, így lett belőle dal – *nóta* (ami eredetileg nem dalt, hanem *hangszeres darabot* jelentett).

Elég a magyar *nóta* kialakulásának útját követni ahhoz, hogy világosan lássuk: a magyar cigányzenészek által játszott „cigányzene” a világ különböző tájain cigányok által játszott sokféle zenék között a legkevésbé cigány. Magyarán: sem keletkezésében, sem fejlődésében nincs köze a cigányok saját zenéjéhez. A világszerte cigányzenének nevezett magyar szórakoztató zene kimondottan az utóbbi két évszázad magyar kultúrájának terméke és része. Értünk kell a „magyarnóta” (így, egybeírva!) kifejezést is – nehogy valaki azt higgye, hogy az összetett szóban a ‘magyar’ valami olyat jelenthet, hogy a *nóta* magyarabb, mint a magyar népdal. A 19. század elején a kottában is kiadott magyar táncdarabokat nevezték magyar *nótának*, megkülönböztetésül az idegen táncdaraboktól, melyek akkor a magyar urak között is divatban voltak. Hasonló okból nevezték a 19. században az úri és polgári réteg népdalát (magyarnótát-népies műdalt – népies dalt) „nemzeti dal”-nak is, mert az úri-polgári rétegben főleg a század elején divatozó idegen szellemű (biedermeier) dalokkal szemben ez a dalfajta fejezte ki a nemzeti hovatartozást.

A fentiek után talán könnyebb megérteni, miért ragaszkodott úgyszólván az egész magyar társadalom még a két világháború között is minden más zenénél jobban a cigányzenéhez. Azért, mert ezt tekintette a *magyar nemzeti* zenének. Emellett, mióta létezik, a maga stílusában fejezi ki mindazt, amit dalban akarunk elmondani. Hogy emellett és ennek ellenére miért válhatott minden varázsa és nemzetközi népszerűsége mellett is a maradiság zenei jelképévé? – Azért, mert sokan túlságosan hosszú ideig látták benne a magyar zenekultúra *egyedüli* képviselőjét. Hevesi Sándor ezt írja: „szükséges, hogy a magyar közönség végre-valahára fölszabaduljon a cigány igézete alól, becsülje meg a cigányt ezen túl is, gyönyörködjék benne ezen túl is a fehér asztal

mellett, de ne lássa benne egyedüli és kizárólagos muzsikusat". Ezért a nehezen múltó „igézetért” semmi okunk nincs a cigányzenészt hibáztatni. Az ő feladata nem több, mint kiszolgálni közönsége igényét: szórakoztatni és szívre hatóan tolmácsolni hegedűjén az elmondhatatlant. Ezt a feladatát tehetsége szerint a 20. században is mindvégig szabályosan ellátta. A hagyományos faluban – a 20. század első felében nagy számban volt még ilyen – úgyszólván csak a tánchoz kellett a cigányzenész. Ott, szemben a nagyjából félhivatásosnak is alig tekinthető dudás, tekerőjátékos, klarinétos, citerás stb. parasztszenészekkel, ő volt a hivatásos ambíciójú szakember, aki megfelelően ismerte a falu táncos szokásait, és kifogástalanul talp alá rakta a megfelelő zenét. Paraszti hangszeres zenét játszó cigányzenészekkel azonban a sajtó nem foglalkozott. Amit ők játszottak (és játszanak itt-ott, inkább csak Erdélyben még ma is), az népzene, ami az újságolvasó magyar közönség és a külföld számára nem minősül cigányzenének.

Az urak, polgárok, városiak „népzeneje”, ahogy azt a cigányzenészek játsszák – vagyis a cigányzene –, nagyjából mindenhol azonos stílusú. A cigányzenészek nagy többsége elvben ugyanabban a stílusban, ugyanazt a repertoárt játsza. Megfelelően képzett cigányzenész bárhol az országban beállhat a helybeli cigányzenészek közé, és minden további nélkül, rutinosan játssza az együttesben a maga szólamát – primás a bárhol megkívánt repertoárt, brácsás, cimbalmos, bőgős a kíséretet. Különbség a zenészek egyéni tehetségében, felkészültségében van, és abban, hogy a közönség milyen kiszolgálást kíván, az állandóan kéznél levő repertoárnak melyik szegmentumát kedveli jobban.

A zenekarok és a közönség nagy átlaga megelégszik a szorosabb értelemben vett cigányzenével – nótával, csárdással. Jobb cigányzenekarokhoz szokott, igényesebb közönség a zeneirodalomból és a nemzetközi tánczenéből is igényli az ismertebb, legnépszerűbb darabokat.

A sajtóban bőséges nyomát találjuk a cigányzenészek által ismert és játszott nótakincsnek. A kedveltebb nóták zöme első világháború előtti, nagyjából 19. századi ismert és ismeretlen szerzőktől származik. A szerzők említése a nóták mellől általában elmarad, mert a nóták népdalként, írástalanul terjednek; szerzőjüket nem tartja számon sem a közönség, sem a zenész. Kivétel a nótaműsorokból idézett vagy éppen divatos, élő vagy nemrég elhunyt szerző – amilyen a maga idejében Dankó Pista, Dóczy József, Fráter Loránd, Balázs Árpád volt... A gyakran emlegetett nóták között is kirívóan sokszor fordul elő id. Rácz Pali nótája, a *Lehullott a rezgő nyárfa ezüstszínű levele*. Cigányzenész-temetéseknek úgyszólván kötelező nótája, de – főleg könnyfacsaróan érzelmes szövege miatt – szerelmi bánatnak is megfelelően honorált kísérője. (Jellemző, hogy a közönség fantáziáját elsősorban a nóták szövege ragadja meg, ennek ellenére csak a dallam szerzőjét szokás emlegetni. Ez különösen feltűnő a *Lehullott a rezgő nyárfa...* esetében, melynek dallama eredetileg hangszeres zenének, alkalmi „jogász csárdás”-nak készült, később kapott szöveget. A szöveg valószínű szerzője Lukácsy Sándor színműíró.) Többször hivatkoznak rá, hogy Erzsébet királynénak is, a *Képeddel alszom el, képeddel ébredék* mellett, kedvenc dala volt – állítólag dalolta is. A királyi család amúgy is kedvelője volt a cigányzenének. Zenészek, akiknek többször volt alkalmuk a fenségeket szórakoztatni, állítják, hogy Ferenc József a *Vékony deszkakerítést* szerette. Rudolf trónörökösnek, egyéb nóták mellett, az *Édesanyám is volt nékem* volt a kedvence. Nótával kifejezhető egyéni mondanivalója, „nótája” a tárgyalt korszakban szinte mindenkinek volt. Ady Endréről úgy tudjuk, hogy több kedves nótája is volt: *Kilencet ütött az óra, este van; Lement a nap a maga járásán...* Horthy Miklósnak is tudunk egy nótájáról. 1924-ben Debrecenből búcsúzóban, a vasútállomáson Magyar Imre a *Nem akar az ökör csorda legelni* kezdetű nótát játszotta, a kormányzó pedig megköszönte a primásnak, hogy nem felej-

tette el „régí kedves nótáját”. Gyakori vendégeiről, különösen a nevezetesebbekről, zenészek tudnia illett, mi a nótája. Ha nem tudta és a vendég kívánságára eltalálta, azért magas jutalom járt. Gyakran és szívesen emlékeznek a zenészek arra az időre, amikor a mulató úr kettészakította az ezres bankót, felét (megnyálazva) a primás homlokára ragasztotta, másik felét akkor adta oda, ha ez rövidebb-hosszabb próbálkozás – kevés vagy sok nóta eljátszása – után megtalálta a kért nótát.

A világháború előtt tehető úrnak nemcsak nótája, hanem kisebb-nagyobb mértékben patronált „cigánya” is volt. Például József főhercegé Banda Marci, Rudolf trónörökösé a kolozsvári Pongrácz Lajos, Szegeden Ráday grófé Urbán Lajos – aki a gróftól kapott Kukac névvel vált híressé, Tisza István grófé Magyar Imre. Magas rangú úrnak szolgálni maga is rang. A cigányzenész szívesen nevezte magát igazi úr zenészének, ha akár csak egyszer is játszhatott neki. A 19. század végétől már „úrnak” sem szégyen a primás vonóját kézbe venni. Így aztán akadtak is ún. úri primások. „Úri” kontrásról, bőgősről, cimbalmosról viszont az újságok nem tudnak, nemcsak azért, mert ez nem rang – mint a primásé –, hanem azért is, mert kíséret játszásához tudni kell harmonizálni is. Katonatiszti hivatás vagy polgári foglalkozás helyett primásnak állni sem volt mindig kizárólag kedvtelés dolga. A gazdag földbirtokost, majd kabarétulajdonost és szerzőt, Kondor Ernőt például az elszegényedés szorította rá a primásságra. A korán nyugalomba vonult huszárcapitányt, Fráter Lorándot és a magas rangú állami hivatalnok Balázs Árpádot a nótaszerzői becsvágy buzdította odáig, hogy primásszerepben valamelyik nevezetesebb cigánybanda élére állva – és nemcsak hegedülve, hanem dalolva is – leginkább saját nótáit adja elő.

A század elejétől mindinkább divattá vált a cigányzenei „koncert” is. Ha egy jobb cigánybanda nyári szezonra elhagyta állandó munkahelyét, külföldre utazott vagy akár csak országon belül más városba tette át székhelyét, előtte

„búcsúkoncertet” adott. Nemcsak egy-egy ünnepélyesebb alkalommal, hanem a mindennapokban is gyakorivá vált a koncertezés. Az ilyen hangversenyek műsorának zöme ugyanaz volt, mint a normális vendéglői-kávéházi estéké, de a közönség igényesebb részére való tekintettel ilyenkor ún. cigánykarmesterek által cigányzenekarra „átdolgozott” opera- és operett-részletek és egyéb, kottából betanult rangosabb darabok is elhangzottak. A valóban színvonalas európai zenének ezt a cigányzenésítését természetesen már a század elején sem lehetett helyeselni. Ezért írja Hevesi Sándor, hogy „a cigány, mennél szuverénebbé vált a magyar társadalom szívében, annál jobban kiszélesítette hatáskörét s lassanként a külföldi zene interpretátorává is lett a magyar glóbuson [...]. De az is kétségtelen, hogy amikor a magyar cigány a *Tannhäuser* nyitányát játssza, nem lehet őt nagyon komolyan venni – s míg egyrészt tagadhatatlan, hogy a cigány zenei kultúrája is nagyot emelkedett az idők folyamán, másrészt teljesen bizonyosak lehetünk aziránt, hogy a cigánymuzsikálás sohasem emelkedik a valódi kultúrmuzsikálásig, már csak azért sem, mert a kávéház sohasem lehet hangversenyterem”.

Az újságok értékeléséből úgy látszik, hogy az első világháború, a cigányzenészeket is érintő minden bánat és pusztulás ellenére, alig változtatott a cigányzenélés formáján, népszerűségén. A katonának alkalmas zenészeket ugyanúgy behívták, frontra küldték, mint az állampolgárok átlagát. Őket sem kerülte el sebesülés, rokkanttá válás, halálos lövedék, de sokan voltak, akik a fronton is élvezhették zenész mivoltuk előnyét. A katonák, mindenekelőtt a katonatisztek, ott is megteremtették a cigányzenés szórakozás lehetőségeit, igyekeztek gondoskodni arról is, hogy a zenész épségben maradjon: ételmezéshez osztották be, ezredtörzshöz rendelték stb. Ha magas rangú vendég látogatta meg a frontot, a tiszteletére adott ebédnél az ott összeverbuváló, kedvezményes bánásmódban részesülő cigányzenekar játszotta az asztali zenét. Sikeres katonai akciók után

cigányzenészek közreműködésével ünnepeltek. Lövészárók közelében is ott volt a cigányzenésznek a frontra vitt hegedűje – vigasztalónak, hazagondolás és könnyek előcsalogatójának. A háború elején életrevaló hadifogoly cigányzenész még moszkvai kórházban, idegen katonatiszt betegtársa zsebéből is ki tudott némi pénzt hegedülni. Volt olyan zenész, aki a fronton szerzett pénzéből családjának is küldött haza. „Rejtélyes forrásból” a szegedi Vajda Jancsiról olyan hír is keringett, mely szerint őt az ellenség is rettegve figyeli. „Vigyázzatok arra a szárnyra – mondták az ellenséges hadiparancsok –, amelyikben benne van Vajda Jancsi, mert onnan érkezik a legnagyobb veszedelem.” Katonáknak itthon is szólt a cigányzene: frontra vonulóknak, frontról szabadultaknak, hadikórházban sebesülteknek. Nagyváradon és bizonyára máshol is sok zenész nappal uniformisban katonai szolgálatot teljesített, éjszaka frakkba öltözött és étteremben-kávéházban zenélt – jórészt mulató katonatiszteknek. A frontról gyakran érkeznek levelek cigányzenészek sikereiről azzal a kívánsággal, hogy „tegyék ki” a hírt az újságba. Nem meglepő viszont, hogy addig jöttek a háborúról hangulatos, sőt tréfás cigányzenés értesítések, amíg újságíró és olvasó biztos volt a győzelemben. Erre gondolva könnyebben megértjük azt is, miért nem maradtak cigányzenés nyomok a második világháború idejéből. A második világháború előtti és alatti években az újságírók figyelmét cigányzenetémában is a háború helyett jórészt a visszatért területek – Erdély, Felvidék, Délvidék – emlékezései, eseményei foglalták le.

A század elejétől kezdve cigányzenészből mindig több volt, mint ahányan gond nélkül megélhettek. A háború alatt az általános jókedv alábbhagyott, frontszolgálat miatt sok cigányzenekar működésképtelenné csonkult, gyakorivá váltak zenélési tilalmak, sok zenészcsalád fenntartó nélkül maradt. De mindez szinte csekélység ahhoz a nyomorhoz képest, amit a háború utáni években a megcsonkított, ki-

fosztott országban kellett a lakosságnak, benne nem csekély részben éppen a szórakoztató foglalkozásúaknak elviselniük. Voltak a cigányzenészek között már a háború előtt is, elsősorban kenyérfeltés miatt versengések, veszekedések. Kiűztek idegen vidékről jött bandát a helybeliek, bántalmazták egymást, „vonópárbajt” vívtak egymással azonos helység zenészei. Voltak helyi zenészsztárcok, például Temesváron és Aradon – azért, hogy a zenéért ne tányérozással (pénzgyűjtő tányér körbehordozásával) kelljen a vendégektől a pénzt összegyűjteni, hanem kössenek az étterem- és kávéház-tulajdonosok szerződést a zenészekkel. A tányérozással begyűjtött összegből szokás szerint a primásnak dupla összeg járt – ezért például a héttagú banda pénzét 8 részre osztották –, de a háború után, ahogy a szerződéskötés is általánosabbá vált, ez az arány a bandatagok hátrányára megváltozott. A szerződést a primás kötötte, s minthogy sok volt a zenész, kényére-kedvére változtathatta együttese tagjait, és ugyanígy ő döntött arról is, hogy mennyit ad a szerződött összegből a tagoknak. Ugyancsak a zenészekre terhelték a háború után bevezetett szerzői jogdíjakat. Újabb keletkezésű, jogdíjköteles darab – tánczene, operetttrészlet – egyszeri eljátszásáért is jogdíjat kellett fizetniük. 1921-ben 3000 budapesti cigányzenészből 2000-nek nem volt állása. Egyéb munkát pedig a cigányzenész nem tudott és nem akart vállalni, inkább éhezett. Az 1918-ban megszűnt Magyar Népzene-szek Országos Egyesülete, majd a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete névvel újraindult szervezet sem tudta a zenészek többségének panaszait számottevően enyhíteni.

Az éttermi-kávéházi élet rendje lényegében sem a háborús évek alatt, sem azután nem változott. A háború idején több volt a katona, főleg katonatiszt vendég – utóbbiak között gyakran közös hadseregbeli németek, kiknek kedvéért több volt a zenészek műsorában a valcer, elhangzott esetleg a *Wacht am Rhein* is. Életszerű leírást kapunk egy berlini haditudósító tollából a kávéházi mulatókról, főleg a cigányprí-

más viselkedéséről. Az est úgy kezdődik, mintha a zenészek „befogott gebék volnának”. Az emberek nem is törődnek velük, hangosan beszélgetnek, hogy hallják egymás szavát. A primás unottan viselkedik, ha borral kínálják, leereszkedően közeledik a kínáló asztalához. A pezsgőző falusi urak egyike szólítja, „himbálózva és sompolyogva közeledik áldozata felé... a nóta kifakad”, kezdődik a sírva vigadás.

A legtöbb panasz a gyorsan és agresszíven terjedő új divatra, a nemzetközi tánczenére – ahogy összefoglaló néven nevezik és írják: *jazzra* van. A cigányzenének e legnagyobb ellensége mellett más versenytársak is akadnak, mint például a növekvő számú műkedvelő együttesek, az élő zenét helyettesítő gramofon terjedése, 1925 után a rohamosan tökéletesedő és népszerűvé váló rádió, melynek hosszú időre a cigányzene válik legkedveltebb műsorává. Mint ez az 1941–43-ban készített felmérésből is kiderül, rádióhallgatók nagy többsége, 77,6 százalék szavazott a cigányzenére. Kezdetben leginkább éttermekből, szerkesztetlenül történt a jobb cigányzenekarok játékának közvetítése, míg végül 1934 márciusában, hosszú huzavona után, sikerült a zenészekkel elfogadtatni, hogy minőségileg ellenőrzött, szerkesztett műsort játsszanak.

A cigányzenészek életét és sorsát a 20. században is, mint korábban, megkülönböztetett figyelem kísérte, hiszen ők a nemzet nagy többségének köztudatában a magyar zene letéteményesei, gondozói, ápolói. Igény van rá, hogy szem előtt legyenek, hogy életük mindennapi eseményeiről – szerepléseikről, kimozdulásaikról, rivalizálásaikról, úri jódoigukról, anyagi szorultságaikról, betegségükről, életük múlásáról, temetésükről is tudjon a társadalom. Együttérzés, elismerés, szenzációéhség, naiv csodálat, nem kevés malícia is érződik az újságok róluk szóló beszámolóiban. Külföldjárásuk nagy alkalmain – Európa-szerte, Amerikában, sőt Ázsiában, Afrikában – fejedelmekkel is találkoznak. Közönséges halandók számára megközelíthetetlen, távoli mesés helyekről

nemcsak sok pénzt és kitüntető ékszereket lehet hozni, hanem mesélni is. Mennél hihetlenebb a mese, annál lelkesebben közlik itthon az újságok – és olvassa a cigányok hírnevére büszke hazai közönség. Emlegetik a királyi lakomát, melyen a cigánybanda nagy híréhez méltó volt az ültetésrend: „egy cigány, egy király”. A ragyogó mesék hitelét erősítik megtörtént híres szerelmi kalandok és házasságok: cigányprímásé hercegnővel, grófnővel, bárónővel, gazdag polgárlánnyal – nemcsak külföldivel, mint például Rigó Jancsié, hanem itthon is, mint Nyári Rudié egy Festetich grófnővel. Rudinak példáját öccse, Nyári József – szintén cigányprímás – is követte: ő is grófnőt vett feleségül – ha nem is magyart, hanem lengyelt. A rangos hölgyek külföldön kevésbé voltak „előítéletesek” – többen és könnyebben behódoltak a nyalka, huszárruhás cigányprímás „művésznak”, mint itthon. Találóa fogalmazott a külföldet járt Mátyás téri rajkó, mikor őt az újságíró a cigányzenész iránti respektusról kérdezte: „itthon *hé, cigány, ott kinn művész úr*”.

Az időszerűtlen cigányromantikától való szabadulást Hevesi Sándor már 1905-ben ajánlotta: „A cigány külföldön úgyszólván megtestesülése annak a romantikának, amely minket még mindig körülvesz, s amelytől megszabadulni legfőbb kötelességünk volna.” – A külföld nem tett mást, mint a maga módján értelmezte és bővítette a romantikus képtelenségeket, melyek a 19. század folyamán itthon rakódtak rá cigányzenészeink múltjára, működésére. Múltunkat regényes motívumokkal ékesítő lelkes megemlékezők oda is telepítettek létező vagy kitalált cigányzenészeket, ahol a hiteles történelmi dokumentumokban nyomuk sincs. Rákóczinak vagy bármelyik hadvezérének egyetlen cigányzenésze sem volt, mégis hegedűjével (az 1772-ben elhunyt!) Czinka Panna vagy egy kitalált idősebb férfi-Czinka vigasztalja-lelkesíti még Rodostóban is a fejedelmet. Emellett még *Rákóczi kesergőjét* is ő alkotja meg és juttatja haza Rodostóból. Természetesen Czinka Pannának is illett zeneműveket is al-

kotnia, de azok – elvesztek... A másik mitikussá növesztett cigányzenész, Bihari János valóban alkotott legalább rövidke sikerült verbunkos dallamokat: – de a nevéhez ragasztott *Rákóczi-induló* nem tartozik ezek közé! A további híres cigányzenészekről – Boka Károlyról, Rác Paliról, Dankó Pistáról – írott újabb és újabb megemlékezések is inkább szépítik, mint dokumentálják a bemutatott személyt.

1937-ben ünnepelték a cigányok magyarországi megjelenésének évfordulóját. Ebben az évben a *Prágai Hírlapban* cikksorozat jelenik meg a cigányzenészek múltjáról, azon kívül, hogy más lapok is foglalkoznak a fél évezredes múlttal. Az újságok szerint a cigányzenészek együtt jönnek, tömegeesen, a többi cigányokkal – hogy jusson belőlük, talán mindjárt cigánybandaként, Mátyás király udvarába is: legyenek, akik méltóképpen megéneklék a nagy király haditetteit. A történelemtudomány pedig úgy tudja – és ez a valóság –, hogy a zenészek nem a cigányok csapatában jöttek (hiszen ott zenészként nem is éltek volna meg), hanem szórványosan – kettesével, hármasával, vándorzenészként – vetődtek Magyarországra, nagyjából együtt korábbi gazdáikkal, az országot elfoglaló törökökkel. Említésre méltó létszámban pedig nem korábban, mint a 18. században jutottak szerephez.

Egy paródia szerint a cigányprimás képviselőjelölt 1910-ben hegedűn játssza el hosszú programbeszédét a nagyidai választópolgárok előtt. A polgárok jól tudják, hogy a hegedűn megszólaló rengeteg dallamból melyiknek mi a szövege, és akadály nélkül követik a dallammal jelzett szövegekből improvizált hosszú szónoklatot. Vagyis: 1910 táján Magyarországon az emberek nagyon sok nótát tudtak, és hozzátehetjük, a következő évtizedekben sem csökkent a közismert nóták mennyisége. A 20. század első felében elképesztő mennyiségű, életképtelen, ízléstelen, tökéletlen dal született, s ha ezek csekély töredéke csak rövid időre is napvilágra került, bőven volt mit szidni a magyar nótán (akkor is, ha mint ismeretes, ezeket nem dzsentrik, hanem

mindenféle rendű és rangú polgárok írták). A rossz nóták többnyire illegális úton terjednek. Például úgy, ahogy az egyik újságcikk címe jelzi: „Ingyen húzzák a banda fogát – a magyar nóta bánja...” A dilettáns szerző, fogorvos vagy egyéb, áldozatot hoz azért, hogy rossz nótája közönséghez jusson. Az étteremben a banda siralmas minőségű nótát játszik. A vendég megkérdezi a prímást: „Miért játszotok ilyen ócskaságot? – Ott ül az a sovány magas úr, az ő nótája. – De ha rossz a dal? – Igen, de naponta a bandából három cigányt ingyen borotvál, ha esténként eljátsszuk a dalát.”

A hagyomány szerint a dalolás joga és kiváltsága kizárólag a közönségé. A dal szövegét a zenésznek ismernie sem kell – többnyire nem is ismeri; elbizonytalanodik, ha azt az első soron túl is idézni próbálja. Közönsége előtt vagy közönségével együtt nem dalol, nem is szabad dalolnia, ahogy táncolnia sem. A „daloló cigányt” kollégái lenézik. A jó dalos mulató embert viszont mindenki szereti és irigyli. Egy anekdotázó visszaemlékezés szerint, a Bihar megyei gazdag földesúr tisztújítás idején a kávéházban megismert és szépen nótázó fiatalembert nyomban szolgabíróvá tette.

A század első felében írók, művészek számára sem volt lenézendő dolog a nóta és a cigányzene. Elárvult öreg cigány, hegedűjével a hóna alatt, odalopakodik a kocsmában, barátai közt ülő költőhöz: „Van egy nótám... Azt gondoltam, majd te csinálsz hozzá szöveget, Gyuluskám!” – És a szöveg nyomban elkészül, dedikálással. „Gyuluska” – Juhász Gyula – még dedikálja is a szöveget a hajdani híres szegedi prímásnak, Urbán Lajosnak. Ady, kedvelője a cigányzenének, bejáratos volt Debrecenben a Magyariak házához, barátja volt Dankó Pistának, verset is írt Dankóról. 1930. máj. 29-én az FTC sportpályán a magyar nóta tiszteletére 1000 cigányzenész közreműködésével országra szóló monstre hangversenyt rendeznek, melyen egyebek mellett pontosan 101 nótának kellett elhangzania. Móricz Zsigmond, a koncert tanúja, emlékezik és kritizál: „Hej, cigány, kutya cigány...,

ti muzsikáltatok el az országot!” Közben azt is jól tudja, hogy a cigányzene kedvelőjének egy szál cigány, aki „fülbe húzza”, többet mond, mint koncertet játszó ezer. Kodályt és Bartókot nem lehet a nóta barátai közé sorolni, de mindketten tudták annak értékét – *a maga helyén*. Kodály alaposan tanulmányozta, mindenkinél jobban ismerte a magyar nótát. Ugyanígy ismerte, sőt művei is tanúsítják (*Galántai táncok, Kállai kettős...*), szerette is a cigányzenei hagyomány javát. Bartók tudatosan kerülte, ezért nem is volt otthonos a cigányzenében, de *Cigányzene, magyar zene?* című vitairatában azt írja, hogy ez a zene „sokkal értékesebb” a nyugatról importált tömegzenénél, és kívánja, hogy a cigányzenészek „tartsák meg még jó sokáig helyüket... a külföldi söpredékezene” ellenében.

1942. március 17-én a *Somogyi Újságban* hangzatos címjelzi: *Eldördültek a magyar népdal szabadságharcának ágyúi*. A cikk „nótatanfolyamon” elhangzott előadásról számol be. Ilyen szövegrészek vannak benne: „A cigányzene a 19. század úri muzsikája volt. A század letűnt, el fog vele tűnni a cigánymuzsika és a cigányos műnépdal [?] is.” Ilyenféle, nem alaposan végiggondolt nyilatkozatot ez idő tájt Bartók és Kodály olasz karmester híve, Sergio Failoni is megenged magának: „Magyarországon az az előítélet téveszti össze a cigányzene nyávogását az igazi magyar népzenevel, mely a művészet hulladékát előbbre becsüli a nagy remekműveknél.”

Tóth Aladár, a korszak nagy tekintélyű zenekritikusa, ugyancsak Bartók és Kodály híve és harcostársa, egészen másképp nyilatkozik a cigányzene értékéről – tudván, hogy a cigányzenét is, mint minden más műfajt a legjobbak teljesítménye alapján kell megítélni. 1930. febr. 23-án a *Pesti Naplóban* Radics Bélára emlékezik – arra a cigányprimásra, akinek játékában a cigányzene minden értéke benne volt: „tudta a borgőzös kocsmák nótáit, ismerte a pezsgős éttermekbe illő muzsikát... Játszott öregeknek öregesen, fiataloknak fiatalosan... játszott híres »szakembereknek«: zeneszerzőknek, he-

gedűművészeknek... Nem zárkózott el a külföldi hangok elől sem: átmuzsikálta a bécsi valcer fénykorát, a francia négyest és a polkát, a bosztont, a szirupos francia keringőt... s végül táncolt a vonója, igaz, hogy rokonszenves idegenkedéssel, a jazz-ritmusokra is." Nagyon találó az a megállapítása, hogy „a cigányzene »életmuzsika« volt, lekottázhatatlan előadóművészet, mely abból élt, hogy kiszolgálta a pillanatot". Az idézett szavakat kiegészíthetjük azzal, hogy Radics mellett, kortársai közül még legalább 5-6 olyan primást lehet megemlíteni, akire szintén ráillik a „legjobb” jelző. Ezek között van a Kodály által is nagyra becsült Magyar Imre.

Van tehát szeretni és megőrizni való az itthon termett, testünkre, lelkünkre szabott cigányzenében, mely jórészt azáltal vált idejétmúlttá, hogy polgárságunk zömének életében még a század elején is elfoglalta a műveltebb zene helyét. A magasabb műzenét, melyet a mienknél szerencsésebb európai országokban helyben fejleszthettek, nekünk idegenből kellett importálnunk. 1905-ben, Hevesi Sándor „a magyar kultúra körüli” őjrátában ezért ejti útba a Zeneakadémiát, ezt a „sokat gáncsolt és ócsárolt intézetet, melyre már sokszor rásütötték a hazafiatlanság bélyegét”. Ez a zenei intézmény, minden idegensége – „hazafiatlansága” – ellenére jó útnak bizonyult az európai fejlődéshez. A század első éveiben Bartók és Kodály itt végezte a magas iskolát. Zeneszerzéstanáruk, Hans Koessler nem tudott magyarul.

(Az írás a hamarosan a Nap Kiadónál megjelenő kötet Előszavának részlete. A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében. 2. kötet.)

SÁROSI BÁLINT

A ROMA INTEGRÁCIÓ ESÉLYEI ÉS BUKTATÓI

Az egyidejű kint és bent lét kultúrája

Van-e roma filozófia? Sokan habozás nélkül válaszolják, hogy nincs. Mások azt vallják, valószínűleg van, szeretnék is megismerni, de lehetetlen hozzáférni. Gyakran kapok erre irányuló kérdéseket, de mostanáig én is adós maradtam egy elfogadható meghatározással.

Az ember természet adta kíváncsisága a tudomány fejlődésének a motorja. Szellemtudományok és természettudományok. Előbbit az antik görögök kezdték el művelni, összefoglaló nevük a filozófia. Spengler (Oswald Spengler: *A nyugat alkonya*, A világtörténelem morfológiájának körvonalai. Bevezetés, 8. o.) szerint voltak az ókori görögöknek is ezen kívül természettudományos, csillagászati felismeréseik, ezeket azonban nem tudták értelmezni, mert nem volt az a távlatos világképük, amely a nyugati civilizációt megalapozó magaskultúrában evidencia. Kopernikusz és Galilei nevéhez köthetők a természettudományos megismerés kezdetei, amelynek legfőbb jellemzője lett a szakosodás, a specializáció. Még ma is születnek új, eddig senki által nem művelt tudományok, kerülnek ezáltal az ember látókörébe a természet új és újabb rejtelmiei.

A cigány embernek nem volt ideje, sem lehetősége a csodálkozásra, még kevésbé a kutatásra. Neki mindig azonnal döntenie és lépnie kellett, ráadásul helyesen, mert ha tévedett és nem tudott gyorsan, lehetőleg azonnal korigálni, akkor menekülnie kellett, vagy törvényszerűen elpusztult. Ehhez tökéletesen ismernie kellett a környezetét, a természetet. Ezt tette lehetővé az elsődleges tudás, illetve a közvetlen és tiszteleten alapuló kapcsolata a természettel, ami

tulajdonképpen filozófia és természettudomány implicit egyvelege, és amely minden pillanatban segítette őt a helyes döntések meghozatalában. Az ebből kibontakozó szelekciós mechanizmus és a magasan fejlett biológiai szenzorok termelték ki azt a világgépet, amelyben egy bármilyen dolgot, jelenséget átlátni és megismerni egy pillanat műve. Ezért nincs manifeszt roma filozófia, sem tudomány, csupán az a bizonyos roma bölcselet, amely nem az írástudók nyelvén beszél. Az írástudók ezért nem is értik, s tulajdonképpen ezért nem tartom sokra azokat az önjelölt cigányszakértőket, akik ma is azt állítják – talán hiszik is –, hogy cigányügyekben náluk a bölcsék köve. Továbbá ezért nem járt sikerrel arra irányuló kísérletsorozatomban, hogy roma értelmiségieket – költőt, újságírót, tanárt, szociológust – bevonjak a saját kultúrájuk megismerését célzó kutatómunkába. Ők ugyanis iskolázásuk és neveltetésük folytán kikerültek ebből a körből, és már kívülről, a kívülálló szemével nézik a saját kultúrájukat, benne önmagukat. (Ez az a hatás, amelyet nekem valamilyen isteni csoda folytán sikerült elhárítanom. Drágán fizettem érte, de sok örömteli élményben, felismerésben volt részem ezáltal. Ez minden bizonnyal annak köszönhető elsősorban, hogy egy olyan közösségbe születtem, amely élvezhette a valódi szociális integráció minden előnyét. Ahol nem várták el kultúránk feladását, sőt, kifejezetten igényelték azt.) És ezért tartom sokra a kulturális antropológusoknak a részt vevő megfigyelésen alapuló, mindig az egyénre koncentráló kvalitatív módszerét. Csak ennek van tudományos perspektívája.

*

Másképpen látjuk a világot, másképpen viszonyulunk a térhez, az időhöz. Egy darabig azt hittük, ezen már túllépett az idő, például a mi sajátos konfliktuskerülő térhasználatunk okafogyottá vált. A közelmúlt és napjaink eseményei azonban ezt megcáfolni látszanak.

Szell Kálmán miniszterelnök mondta: kutatni kell a cigányok kultúráját; megismerni a jelenségek hátterét, a mozgatórugókat, s utána, az ismeretek birtokában programokat készíteni. Ugyanezt mondták nem egészen egy évszázaddal később Mezei Barna és Pomogyi László jogtörténészek, de idézhetem György Pétert is, aki szerint a nem tudás a megvetés jele, vagy Ádám György professzort, aki ezt írta *Az elme színe és fonákja* című könyvében: „A tudásvákuum beszívja az áltudást”. És ezt szajkózik én is immár évek óta, de hiába. Falra hányt borsó. Máig nem történt meg a roma kultúra lényegének megragadása, akár megközelítően pontos meghatározása. Annak kifejtése, mi az, amiben alapvetően különbözik a többségi kultúráktól, amelyek természetesen egymástól is különböznek, a romák különbözősége azonban jól láthatóan más minőségű, mélyebb, alapvetőbb. Egészen a közelmúltig a tudománynak sem volt elképzelése erről a problémáról. „Társadalmi szörnyeteg”-ként tartották számon a cigányságot akkor is, ha ezt nem mondták ki, és ez idővel tág teret adott az áltudományos megállapításoknak, amelyek jó része ma is jelen van, és sajnálatos módon uralja a közgondolkodást.

Talán utat mutathat Freund Tamás neurobiológus Széchenyi István halálának 150. évfordulóján elhangzott előadásából a következő megállapítás: „Az emberi agyat (...) az evolúció nem arra találta megfelelő megoldásnak, hogy többszázézesres vagy milliós közösségekben éljen. Mintegy 50 ezer évvel ezelőtt az ősember 100–200 fős törzsi közösségekben halászott, vadászott (...) Ez az a méretű közösség, amelyen belül nyilván tudjuk tartani szociális kapcsolatrendszerünket a közösség többi tagjával.” Majd később ugyanott: „egy genetikailag zárt, nagyméretű közösségben, amelyben az agy kapacitása már nem elég arra, hogy pontosan nyilvántartsa a közösségen belüli szociális kapcsolatrendszer, a szelekció az önző géneket (viselkedésmintázatokat) részesíti előnyben, míg kis közösségekben, ahol az agy képes a viszonyosság folyamatos követésére, az együttműködést biz-

tosító géneket (viselkedést) támogatja. Ez a törvényszerűség úgy tűnik, emberi társadalmakban is működik, természetesen nem a genetikai, hanem a kulturális evolúció szintjén, és olyan embertípus kifejlődéséhez vezet, amely kis közösségekben együttműködő, de nagyobb közösségekben már önző, és kihasználja mások altruizmusát.”

Szimbolikus jelenségek és cselekvések tompították a más kultúrákkal való érintkezés során keletkező feszültségeket; olyan történések, amelyeknek látszólag semmi értelmük, valójában azonban a fennálló rend stabilan tartását szolgálták. Ezekből mutatok be néhányat a saját közösségem múltjából és részben jelenéből. Tapasztalataim szerint azon csoportok utódainál maradtak meg leginkább a gyökeresen átalakult körülmények között is, amelyek tagjai falusi, kisvárosi, nem hivatásos vagy félhivatásos, mai szóhasználattal szabadúszó zenészként, a két kultúra határán, mindkét közösség normáira figyelemmel teremtették meg a saját világukat. Ez egy szűk sáv volt, amelyen csak úgy maradhattak meg, ha a roma és a magyar kultúra irányában egyaránt nyitottságot mutattak. Olyan helyzet volt ez, mint azé az ingáé, amelynek mindkét irányból korlátozzák a mozgását, de később ez tette lehetővé a törésmentes átmenetet, a lassúbb, de simább asszimiláció lehetőségét, illetve ahol ez lehetséges volt, a szociális integrációt.

Az első a sorban egy olyan szimbolikus cselekvéssor, amely a csoporthatárok védelme mellett az időnként feszültségoldóként szükségessé váló csoportváltás biztonságos, szabályozott lefolyását biztosította, de mielőtt erre rátérnék, elmondom hogy a csoporthatárok védelmének az általam ismert körben két hatásos eszköze volt. Az egyik, hogy A csoport tagja nem ehette meg azt az ételt, amelyet B csoport tagja készített. A másik, hogy A csoport tagja nem köthetett házasságot B csoport tagjával. Ezek sohasem formális tiltások voltak, hanem egy szelekciós nyomás által alakított belső késztetés megnyilvánulásai.

ILLÉSFAVA LÁTKÉPE 2002-BEN
(Granasztói Olga felvétele)

Ha valaki belépett a lakásba, lett légyen az bárki: rokon, ismerős vagy idegen, kötelező volt őt minden esetben étellel kínálni. (Az étkezéseknek nem volt meghatározott időpontja, mindenki akkor evett, amikor éhes volt, feltéve hogy volt mit.) A kínálást viszont a jövevénynek kötelező volt elutasítania akkor is, ha kopogott a szeme az éhségtől. Kivétel volt ez alól a saját csoport tagja, akinek csak azt kellett mérlegelnie, hogy van-e elég ennivalója a kínálónak, nem okoz-e érzékelhető veszteséget a kínálás elfogadásával. Mindennapos volt az ilyen eufemisztikus párbeszéd: „– *Av, bes téle, ha!*” (Gyere, ülj le, egyél!) Vagy egyszerűen csak: „– *Ha!*” (Egyél!) A válasz rendszerint: „– *Na szjom bokhalo.*” (Nem vagyok éhes.) – vagy „*bokhali*”, attól függően, hogy férfi vagy nő volt-e az illető, de gyakori válasz volt az „– *Akani hájom*” (Most ettem), vagy az egyszerűen csak: „– *Na kempel*” (Nem kell) is. A ma szokásos „Köszönöm, nem kérek” típusú, civilizált udvariassági for-

mák ismeretlenek voltak ebben a körben. Az eufemisztikus párbeszéd valódi jelentése pedig ez volt:

- Gyere, legyél a csoportunk tagja!
- Köszönöm, nem akarok a csoportotok tagja lenni.

A fennálló csoportközi viszonyokat érintő, jelentős, olykor megrázó esemény volt, ha valaki felmentette magát a tilalom hatálya alól, és elfogadta a kínálást. Ez sohasem váratlanul, előzmények nélkül történt, hanem olyankor, ha valakinek valamilyen konfliktusa támadt vagy egyszerűen nem érezte jól magát a saját csoportjában. Mivel az információk jelentős hányada a metakommunikáció útján terjedt, az egymás közelében élő csoportok tagjai rendszerint jól tájékozottak voltak egymás dolgairól, nem érték őket váratlanul az ilyen fejlemények. De ha távolról jött az illető, akkor is segített a testbeszéd jelzései iránti fokozott érzékenység.

Az első kínálást ilyenkor követte a második, majd sorban a többi. Közben a jövevény bekapcsolódott a csoport tagjainak közös akcióiba (gombázás, gyógynövényezés, alkalmi munkavégzés, valamilyen kézművesmesterség művelése stb.), és ezzel le is zárult a csoportváltás.

Minden roma közösség életében fontos helyet foglalt el az átok: elsősorban és alapvetően a kívülről jövő támadások elleni védekezésben volt szerepe. Bizonyos helyzetekben ez volt a védekezés egyetlen lehetősége. Az átok gyakori formája a súlyos betegségek – leginkább a rák – kívánása (pl. „A rák essen beléd!”, „A rák egye meg a beledet!”), amivel nemritkán komoly félelmet keltettek, különösen ha az átkozódás némi boszorkánykodással is párosult. Az átkoknak különféle alfajai is léteztek. Az egyik az állítások nyomatékosítására szolgáló önátkozás volt. Például: „Haljak meg, ha nem igaz!”, „Vakuljak meg, ha láttam!”, „A kezem törjön el, ha hozzányúlok!” – és még egy egész sor ehhez hasonló, állítást és tagadást egyaránt megerősítő átok. Voltak csoportok, ahol minden állításhoz, tagadáshoz szervesen kapcsolódott egy ilyen

bizonyítási formula: különben nem vették komolyan a kijelentést. Azoknál, akik már áttértek a magyar nyelv használatára, nem ritka az önátkozás az anyanyelven, vagyis cigányul való alkalmazása. A „Haljak meg!” cigányul: *te merav!*. Például: „Megmondtam a Katinak, te merav, hogy nem megyek vele!” (Ugyanígy a valakire való hivatkozásnál a „mondta” = *phenlahi*, rövidült változatban: *phenla* szót cigányul ékelik be a magyar beszédbe.) A másik leágazás az egymás közötti, családi és egyéb perpatvarokban használatos enyhébb, nem komoly átkok, amelyekről mindenki tudta, hogy hatástalanok (de ebben senki sem volt egészen biztos, különösen ha valaki megbetegedett vagy baleset érte az átkot követően. Az ilyen esetek mindig visszafogták az átkozódási hajlandóságot, félelmet keltettek.) Jelentős szerep jutott azoknak a kifejezéseknek, amelyek a magyar nyelvben trágárságnak számítanak, ezért eufémiákkal helyettesítik őket. Itt nem voltak eufémiák, mindenki nevéen nevezte a dolgokat, s ez a gyermekek kommunikációjában sem okozott feszültséget. Ebben a világban más volt e szavak valódi jelentése.

Volt az átkok között egy, amely szimbolikus jelentését tekintve kiemelkedett a többiek közül, de csak az anyanyelvünkön mondvá.

Magyar nyelven ugyanolyan hétköznapi átok volt, mint a többi, tehát ebben az esetben inkább szómágiáról beszélhetünk. Megértéséhez szükséges az alkalmazott szavak ismerete: Isten = *Dél*; megszólító esete *devla*; ver = *marel*; felszólító módban: *verj* = *mar* (alanyi ragozásban), *verd meg* = *mar ole*, ha férfit illet az átok, *ola*, ha nőt (tárgyas ragozásban). *Verd meg őt* = *mar ole/ola*; ugyanez óhajtó módban: *verjen meg az Isten* = *te marel tut o Dél*; engem = *man*, téged = *tut*, őt = *ole/ola*. (A személynév más tárgyesete egyébként *le*, illetve *la*. Az itt látható *ole*, illetve *ola* forma csak konkrét személy esetén alkalmazandó.)

Isten verésének kívánása óhajtó módban – *te marel tut o Dél*; *te marel ole/ola o Dél* – nem számított komoly átoknak,

bárki bárkinek mondhatta. Mondták is, úgy vélvén, hogy Isten nyilvánvalóan tudja, komolyan gondolom-e azt a verést vagy sem. Egészen más volt a helyzet, ha ugyanez felszólító módban hangzott el: „Verd meg, Isten!” = „*Devla, mar ole/ola!*” Ebben az esetben az átok kimondása nyilvánvalóan azt jelentette, hogy komolyan gondolom az isten általi megveretést. Az idők során módosult, dallamossá vált a kiejtése a „mar” meghosszabbodásával: „*Devla már ole/ola!*” – majd elmaradt a „devla” és maradt a „*márole*” (ha férfi), „*márola*” (ha nő a címzett). Ezt az átkot ebben a formában csak idősebb fiatalabbnak, csak férfi nőnek mondhatta, csak magasabb rangú az alacsonyabb rangúnak, a természetes dominanciaviszonyok keretei között. Fordítva nem történhetett. Ha mégis megtörtént, válsághelyzet alakult ki, aminek rendszerint végleges szakítás volt a következménye, s ez már kihatott az érintetteknek az őket befogadó csoporthoz való viszonyára is. A természetes dominancia elve nem sérülhetett.

Gyermekkoromban többször hallottam a következő párbeszédet felnőtt férfiak találkozásakor:

– *Hát i romni szar hi?* (Hát az asszony hogy van?)

– *Phirel ando gav.* (Jár a faluba.)

A faluba járás funkciója kezdetben a kéregetés, tenyérjósítás, jóvendőmondás, kuruzslás volt, majd a házilag készített használati eszközök – kötelek, kosarak, lábtörlők, seprők – értékesítése, végül a zeneszolgáltatáshoz kapcsolódó marketingtevékenység, ami magába foglalta a lakodalomhoz vezető folyamatok siettetését is a megfelelő praktikákkal, például kártyavetéssel, tenyérjósítással. Ilyenkor a hosszú és elmélyült beszélgetések során már a felhalmozott tudások adás-vételére is sor került. A parasztasszonyok első kézből kaptak ismereteket a titokzatosnak vélt cigány világról, a cigányasszonyok pedig cserébe megtanulták a háztartásvezetés, a sütés-főzés, a kertművelés fogásait, miközben jelentős tényezőivé váltak a személyközi kapcsolatok épülésének is. Ez nagyon fontos építőköve volt annak az integrációs folya-

matnak, amely végül elvezetett a vegyes házasságok gyakorlatához, ami nem feltétlenül jelentett asszimilációt.

Azok a csoportok, amelyek a helyben maradás mellett döntöttek, s megjelenítették az itt felvázolt életformát, szakemberekkel építtettek már épületnek tekinthető, teljes terjedelmükkel a talajszint felett álló, kezdetben egyterű lakásokat. Alapjuk termésközből, a falak saját készítésű vályogból, födém- és fedélszerkezetük az erdőből, az erdőőr hallgatólagos jóváhagyásával hozott fából készült. Tetőfedésük szalma, nád, kukoricaszár vagy más, hasonló jellegű szálás növény volt. Jelentős fordulat a kémény megjelenése: megszűnt a szabadtéri tűzrakás gyakorlata. Megjelent a fűtésre, főzésre, sütésre egyaránt alkalmas *masina* (tűzhely). Később ez lett a roma lakásbelső gyakorlati és szimbolikus jelentőséggel egyaránt bíró központi eleme. Átalakult az életforma, a gondolkodásmód. Az ilyen típusú házakból létesült közös udvaros telepek lettek a roma közösségi lét máig legautentikusabb formái. Ismeretlen volt a kerítés, a zárt ajtó, a középpontban – térben és funkcionálisan egyaránt – a közös udvar helyezkedett el, az intenzív és hosszú szociális együttlétek színtere.

A többségi kultúra irányába való nyitást tükrözték a kitérő utas telepek, ahol a házak már sorba rendeződnek, félkörívben, egy olyan utcát képezve, amely egy mindenki által használt útból nyílik, majd oda is torkollik, egy kis területet körbezárva. Az utca nevet, a házak számot kaptak, ami által az itt élő közösségek már kezelhetők voltak a közigazgatás számára. Megtörtént a nyitás, bővültek a külső kapcsolatok, de még erős a csoportösszetartás.

Többnyire a települések szélén helyezkedtek el azok a cigány utcák, cigánysorok, amelyek topográfiai értelemben már a falu, a város részei voltak. Az itt élő közösségek gazdasági aktivitásuk révén kerültek közelebbi kapcsolatba a többségi társadalommal, itt mutatkoztak az asszimiláció első jelei is.

E telepekhez a lakóik által kizárólagosan használt gyalogutak, ösvények rendszere tartozott, amely a kellőképpen szeparált lakóhelyeikkel együtt része volt az általuk kizárólagosan használt térnek. Ennek elsődleges funkciója a konfliktusok elkerülése volt.

Az itt felsorolt településszerkezeti megoldásokból egy egyenes vonalú fejlődési trend rajzolódik ki. A tévedés kockázata nélkül állíthatjuk tehát, hogy ez volt a magyarországi magyar cigány népesség adaptációjának domináns iránya, s ez nem mond ellent annak a ténynek, hogy a 20. század közepére az adaptációnak három változata valósult meg itt. Az egyik a városi hivatásos zenészek immár polgári erényeket is felmutató közösségei, a másik a falusi nem hivatásos zenészeknek a két kultúra határán egyensúlyozó közösségei, a harmadik azon csoportok összessége, amelyek kívül maradván a többségi társadalom rendszerén, külső kapcsolataikat minimalizálva megvalósították a kívülállás kultúráját. Ez azt jelentette, hogy csak akkor és annyi időre hagyták el saját tereiket, amikor és amennyi időre ez feltétlenül szükséges volt. Külső kapcsolataik ennek megfelelően kizárólag funkcionális gazdasági kapcsolatok voltak. Ezekben a helyeken vezetett időnként konfliktusokhoz a tulajdon tiszteletének hiánya. Ezeknek a csoportoknak ugyanis egyszerűen nem volt fogalmuk a tulajdonra, nem ismerték az előrelátást, a felhalmozást. Az ő gondolkodásmódjukat, világképüket még a nomád erkölcs határozta meg. Az igazi nehézséget azonban az elemző munka számára az jelenti, hogy ezek az eltérő „fejlődési” fokozatokat tükröző közösségek egy időben, egymás közelében léteztek, ami a roma kultúrának az európaiától eltérő, sajátos időfelfogására utal. További kérdést vagy kérdéseket vet fel azon közösségek esete, amelyek morfológiai értelemben nem illeszthetők ebbe a sorba. Az egyik ilyen például egy, az átlagosnál jóval nagyobb létszámú és etnikailag vegyes összetételű közösség volt; éltek ott magyar és

oláh cigányok, illetve olyanok, akik egyik csoportosulásba sem voltak sorolhatók. Valószínűleg ezzel függött össze, hogy nem volt egységes a településszerkezeti megoldásuk sem. A másik, az általánostól eltérő helyzetet szintén egy, az átlagosnál nagyobb létszámú közösség produkálta oly módon, hogy a településen belül több, egymástól is elkülönült, néhány családból álló buborékszerű képződmény él, beékelődve a gádzsó közösségbe. Figyelemre méltó, hogy ez a rendszer ebben a formában ma is létezik, kiegyensúlyozott külső kapcsolatokkal.

*

Az emberi közösségek szerveződésének természetes formái a család, a csoport és a csoportok közösségei. Nem kívánok foglalkozni azzal, hogy a civilizációs fejlődés során miképpen alakultak ezek a formációk – a szociológusok nálam jobban ismerik ezt a területet –, csupán annyit jegyeznek meg, hogy itt, Európában ma már a társadalmak alapegységének számító család sem a régi. Ennek motivációs hátterében a természet átalakítása, egyre növekvő mértékű kizsákmányolása, majd az ennek nyomán keletkező tulajdon felhalmozása, és az ezzel együtt járó elidegenedés figyelhető meg.

Továbbá: a fejlődésnek egymásra épülő szintjei vannak, s eközben előfordul, hogy az egyes szinteken egymáshoz nem, vagy csak nehezen kapcsolódó tradíciók kerülnek egymás mellé, de az is előfordul, hogy különböző fejlődési szintek kerülnek kapcsolatba egymással, ami akár súlyos konfliktusok okozója is lehet.

Ez a néhány mozzanat is jól tükrözi a fejlett nyugati társadalmak legfontosabb jellemzőit. (Most szándékosan nem szólok a civilizáció által nyújtott kényelemről, komfortról, egyrészt azért, mert ezek ugyanakkor kiszolgáltatottá is teszi az embert, másrészt éppen napjainkban tünedeznek fel a fejlődéssel szükségképpen együtt járó növekedés korlátai és veszélyei.)

A mi közösségeinkben mostanáig a család, a csoport és a csoportok közösségei alkotják a népességet, nincs a közösségek szerveződésének ennél magasabb szintje, vagyis valamilyen oknál fogva megmaradtunk az ősközösségi viszonyokra jellemző keretek között (miután a roma kultúrában egyszerre van jelen a múlt és a jelen, a közösségi viszonyok vizsgálatánál nincs érzékelhető határvonal a kettő között). Ennek megfelelően alakult a világgépünk, gondolkodásmódunk, életstratégiáink a feltétlen bizalom, szolidaritás, a garantált igazmondás körülményei között.

Ezzel szemben a többségi társadalmakat jellemző hivatalos kultúra minden ismérvében a népi fonákja. Dogmatikus és hierarchikus; tekintély szentesítette kiváltságok és normák szabályozzák. Az önzés a rendszer vezérelve, a tulajdon a jogrend alapja. Természetesen egy közösség sem élhet normák nélkül. A mi csoportjainknak, e csoportok közösségeinek is voltak, vannak normáik, ezeket azonban nem a tekintély szentesíti, hanem a természet törvényei, valamint a kollektív emlékezetben halmozódó, a fontossági szempontok alapján tárolt tapasztalatok. Csak azt jegyezzük meg, amire a túléléshez szükségünk van. Minden valószínűség szerint ez a túlélési stratégia érlelte ki azt az Európában egyedüli és máig ismeretlen közösségi struktúrát, amely a túléléshez szükséges feltételeket teljesítette. Ez a megállapítás csak az általam ismert és megfigyelt közösségre nézve érvényes. Ma már tudom, hogy vannak ettől eltérő elvek szerint szerveződő roma/cigány közösségek is. A jövő dönti el, hogy ezek közül melyik lesz az adaptív.

Egy gyakorlati példával teszek kísérletet a rendszer működésének bemutatására, előrebocsátva, hogy az összefüggések maradéktalan feltárására, az ilyen típusú munkák elvégzéséhez szükséges adatok, dokumentumok nem állnak rendelkezésemre. Csak az emlékezetemre támaszkodhatom, ami talán elég lesz néhány, remélhetően fontos alapelv megvilágítására.

Adva van négy, egymás közelében, egymással szomszéd településeken élő csoport. A pontosság kedvéért jegyzem meg, hogy a négy csoport közül kettő egy településen, a falu két végén helyezkedett el, de egymással fenntartott kapcsolataikat ez nem befolyásolta. Az egyszerűség kedvéért számokkal fogom jelölni őket. 1., 2., 3. és 4. csoport. Méretük és jellemző foglalkozásuk eltérő. Az 1. és a 3. számú csoport a zeneszolgáltatást gyakorolta meghatározó mértékben, a 2. számú mező- és erdőgazdasági alkalmi munkákat végzett szezonszerűen, szinte állandóan (mindig volt mit csinálni), a 4. számú csoport pedig alapvetően a szegkovácsmesterséget művelte. Önmagában azonban egyik tevékenység sem tudta teljes körűen biztosítani a családok megélhetését, ezért időnként váltaniuk kellett. Többnyire a több lábón állás stratégiáját követték. Szóba jöhetett kiegészítő tevékenységként a gyógynövények, vadon termő gyümölcsök, bogyók, gombák gyűjtése és értékesítése, voltak, akik háziipari tevékenység keretében kötelek, lábtörlők, kosarak, seprűk, szerszámnyelek készítésével egészítették ki jövedelmüket, de szokás volt a dohánytermesztés, illetve selyemhernyó-nevelés is, aminek a késztermékét felvásárlók gyűjtötték be rendszeresen a gyógynövényekhez, bogyókhoz hasonlóan. A kovácsok kerti és egyéb szerszámokat készítettek az út szélén és egyéb helyeken összegyűjtött vashulladékból.

Mindössze két olyan tevékenységfajta volt, amelyet mind a négy csoport tagjai végeztek kisebb-nagyobb rendszerességgel. Az egyik a mezőgazdasági alkalmi munkák csoportja volt. Előfordult, hogy a különböző csoportok tagjai együtt, egy csapatban dolgoztak. A mezőgazdasági munkák gépesítése előtt bőven volt ilyen munkalehetőség, ami javára vált a csoportközi kapcsolatoknak. A másik ilyen, rendszeresen végzett tevékenység a zeneszolgáltatás volt. Ha a lakodalmak, bálok szezonján – ősszel és tavasszal – zsúfolt volt a program, kiségtették egymást az 1. és a 3. csoport zenészei, miközben volt közöttük egy kis egészséges

rivalizálás is. Az ebből fakadó konfliktusokat rendszerint az asszonyok rendezték a maguk látványos, de valójában értelmetlen eszközeivel. A másik két csoportnak is voltak a zenéhez értő tagjai, ők is beszálltak, ha hívták őket.

Akkor bomlott meg ez az összhang, amikor a kormányzat megpróbálta kinevelni a szocialista cigány típusát a szegkovácsok kisipari termelőszövetkezetbe szervezésével. Ez a 4. számú csoportot érintette teljes egészében, aminek következtében ez a csoport elszakadt a többiektől, bezárkózott. Lett „választott”, valójában a hatalom által kiválasztott vezetőjük, afféle kvázi-vajda autóval, sofőrrel, titkárnővel, párttitkáruk, közvetlen termelésirányítói, alsó szintű vezetőik. A műszaki, gazdasági vezetőket kívülről kapták. Szakítottak a közösségi hagyományokkal, feladták a természeti törvények által meghatározott kötelekeket. Csak azokat fogadták el partnerként a 2. és 3. számú csoportból, akik beálltak hozzájuk dolgozni a ktsz-be. Nekik volt fogékonyságuk a szakmához, az 1. számú csoport tagjainak azonban nem. Ők teljesen kimaradtak ebből a részleges integrációból, kísérletet sem tettek a csatlakozásra.

Nekik, mármint az 1. számú csoportnak szoros, több párhuzamos és csereházassággal megalapozott kapcsolata volt a 2. számú csoporttal. (Párhuzamos házasság volt az az eset, amikor a házaspár férfi tagjának csoportjából egy másik férfi választott feleséget a házaspár nő tagjának csoportjából. A csereházasság értelemszerűen ennek a fordítottja volt. Az erre való készítés a házasság megkötésének időpontjában azonnal aktiválódott a fiatalokban.) Nem volt viszont ilyen típusú kapcsolata az 1. csoportnak a 3. és 4. számú csoporttal. Egy erőteljes, többszörös házasságon alapuló kötelék bontakozott ki viszont a 2. és a 4., továbbá a 3. és 4. csoport között, miközben a 2. és 3. csoport nem épített közvetlen kapcsolatokat egymással. Ez hasonló volt ahhoz a viszonyhoz, amely az 1. és a 4. csoport között volt. (Az 1. és a 3. csoport között is köttetett egy házasság, ezt azonban

nem követték továbbiak, vagyis itt valamilyen oknál fogva nem indult be a párhuzamos és csereházasságok kötésének folyamata.) Ennek köszönhetően kialakultak olyan helyzetek, amelyekben az érintett két csoport viszonyában szinte mindenki mindenkinek rokonává vált. Ilyenkor a rokonházasság tilalmának köszönhetően a következő generációnak már más irányban kellett tájékozódnia, házastársat keresnie, és ez minden generációváltásnál megismétlődött, ami a gének folyamatos szóródásához vezetett. Természetesen voltak véletlenszerűen kialakuló körköröségek, visszacsatolások, ez azonban a rendszer működésének elvét nem befolyásolta.

Ez a konstrukció kívülről nézve bonyolultnak, nehezen áttekinthetőnek tűnhet, a valóságban azonban egyszerű, világos szabályok szerint szerveződő, komplex és kontingens képződmény volt, amelyben tökéletesen megvalósult az endogén ciklusok nemlineáris dinamikája. Lényegében kétféle kapcsolattípus volt a rendszerben: a lakóhely szerinti és a rokoni. A lakóhely szerinti kapcsolat sohasem terjedt túl a szükséglet szerinti közös akciókon, ennek megfelelően lazán kötődtek egymáshoz a csoportok, következésképpen itt nem indulhatott be a transzformáció, viszont ez egy több generáción átívelő statikus rendszer volt. A másik, ennél sokkal erőteljesebb kapcsolattípus a párhuzamos és csereházasságok által megerősített, kettős csoporttagságokkal átszőtt rendszereket, szerencsés esetben hálózatokat hozott létre, amely viszont a már említett módon generációként, ciklikusan változott szükségyszerűen. Ilyenkor átrendeződtek a csoportközi kapcsolatok oly mértékben, hogy a harmadik, negyedik generációváltással egybekötött ciklus után az érintettek már nem is emlékeztek ezekre a korábbi kapcsolatokra. Kivételt képeztek a nem vérségi alapon szerveződő csoportok, ahol értelemszerűen még a generációváltást követően is lehettek a házasságkötés szempontjából számításba vehető alanyok. És mivel a különböző csoportokban nem azonos időpontokban történtek a generációváltások, ez egy szünet nélkül zajló konstans folyamat volt.

Minden csoport tagja volt egyrészt egy ilyen szoros kapcsolatokat ápoló, dinamikus rokoni hálózatnak, és tagja volt egy lakóhely szerinti, lazább kapcsolatokat fenntartó, funkcionális, statikus közösségnek. Csak az életképes, erős közösségek maradhattak meg. Az elfogadás és az elutasítás egyidejű jelenléte *alapvető különbség a többségi társadalmak vertikálisan szervezett, hatalmi struktúrákkal átszőtt közösségeivel való összevetésben.* (Ennek a problémának az átgondolását még el se kezdtük.) Az erőforrásokhoz való hozzáférés változó lehetőségei függvényében, például a tulajdon intézményének elfogadásával változott az életstratégia, az életforma, a kulturális arculat, de ilyen típusú változás következett be a kézművesmesterséget gyakorlóknál, amikor a korszerű tömegtermelés kiszorította termékeiket a piacról – csak egy dolog nem változhatott: az itt felvázolt közösségi struktúra, amely végeredményben a következő eredményeket produkálta:

1. A gének folyamatos szóródása kizárja a belterjesség kialakulásának, a biológiai összeomlásnak a lehetőségét.
2. A közösségi integrációnak az elfogadás mellett az elutasítás is fontos építőköve, ami végső soron útját állja a tömegesedésnek, a hatalmi-politikai struktúrák kialakulásának.
3. Állandó egyensúly jellemzi a rendszert, nincsenek benne változást generáló feszültségek.

Az asszimiláció lényege ennek a természetorientáltságnak felszámolása, ami nagyrészt meg is történt mára, azonban a benne gyökerező reflexek jó része még jelen van, olykor értelmetlen averziók, megmagyarázhatatlan késztetések, feszültségek formájában a felszínre törve. A folyamat tulajdonképpen már a 20. század ötvenes éveiben elkezdődött, azonban a döntő lökést az MSZMP 1961-ben kiadott, a cigánytelepek felszámolását előíró határozata adta meg. A kommunista ideológia által hirdetett egyenlőség, a rasszizmus intézményesített tilalma visszhangot vert a roma lelkekben, és ettől példátlanul hatékonyan bizonyult az asszimilációra való késztetés. Ezt a

tendenciát erősítette a teljes foglalkoztatottság és a mindenkit befogadó szociális ellátórendszerek hálózata.

Majd jött az 1990-es politikai és gazdasági rendszerváltás, amely alaposan megreformálta a kelet-európai társadalmakat, és közhelyszámba menő megállapítás, hogy a romák voltak ennek a váltásnak a legnagyobb vesztesei. Lényegében az történt – Magyarországon mindenképpen –, hogy a politikai és gazdasági rendszerváltás kulturális értelemben is érvénytelenítette azt, amit az előző évtizedekben eredményként könyvelhettünk el. Gazdasági, társadalmi és politikai értelemben pedig ezek a közösségek egyik napról a másikra visszazuhantak a fél évszázaddal korábbi viszonyok közé, csak most már nem birtokolták azokat a képességeket, készségeket, amelyek akkor a túlélést tették lehetővé számukra. Semmivé vált a közösségi struktúra, szétszéledtek a csoportok.

Természetesen mi is nagy várakozással tekintettünk a demokrácia, a szabadság eljövetele elé, senki sem számolt azzal a lehetőséggel, amely végül bekövetkezett, hogy a romákat majd nem lehet bevonni a demokratikus átalakulás folyamatába. Senki sem tudta: sem mi, az akkor még maroknyi roma értelmiség, sem a segítségünkre sietett demokratikus ellenzék, hogy közösségeink kimaradtak abból a fejlődéstörténetből, amely a képviselői demokrácia intézményeit kiérlelte. Kimaradtunk a történelemből, és ez súlyos következménnyel járt. Nem tudtunk bekapcsolódni a rendszerváltás folyamatába, nem tudtuk kiépíteni a saját intézményeinket, nem indult be közösségeinknek a kor és a polgári demokrácia követelményeinek megfelelő funkcionális szerveződése, és ennek köszönhetően ma nincs törvényes eszközünk a védekezéshez, az érdekérvényesítéshez.

Freund Tamás előadásának már a címe is gondolatokat ébreszt: *„A közösségért való áldozatvállalás biológiai és társadalmi meghatározottsága”*. Az első e gondolatok sorában, hogy az önző viselkedésminták által vezérelt nagy közösség a 20.

században gyakorlatilag felszámolta a természeti törvények által szabott keretek között élő kis közösségeket, megfosztva őket a szociális integráció kiteljesedésének a lehetőségétől. Ezek egy része asszimilálódott mára, illetve a siker esélyével halad ebbe az irányba. A másik, sajnos, nagyobbik rész helyzete máig megoldatlan. A kívülállás kultúrájának feldolgozatlanágából és a politikai rasszizmus térhódításából adódnak napjaink súlyos feszültségei.

Ennek tükrében tesztek kísérletet annak felvázolására, hogy miként alakult az itt bemutatott négy csoportból álló közösség helyzete a rendszerváltást követően. Általánosságban elmondható, hogy ma még egy csoport esetében sem beszélhetünk határozott irányválasztásról, sikeres megoldásról. Kísérleteket regisztrálhatunk, amelyek végkifejlete lehet az asszimiláció, de jó esetben akár egy-egy új távlatot nyitó kulturális mintázat is megjelenhet. Ennek több jelét láthatjuk az 1., a 3. és a 4. számú csoport, illetve e csoportok maradványai esetében, hiszen eredeti formájukban ma már nem léteznek ezek a közösségek. A volt 2. számú csoport sorsa beteljesedni látszik egy sikeres asszimiláció formájában. Ők azok, akik eleve a bérmunkáslétre rendezkedtek be, de próbálkoznak mikrovállalkozások működtetésével is.

Számomra leginkább figyelemreméltó az, ami az 1. számmal jelölt csoport esetében történt. Közvetlen előzménye nincs az esetnek, csupán egy halvány emlék a 20. század 40-es éveiből. Egy fateknőket, fatálakat, fakanalakat készítő kisebb csoport telepedett le a szomszéd faluban, akiket – mivel szükségletet elégítettek ki – hamar és simán befogadott a környék lakossága. Nekünk is voltak velük kapcsolataink, különösen mi, gyerekek sok játékos órát töltöttünk el az ő gyerekeikkel. A jellemző foglalkozásuk okán „teknősöknek” neveztük őket. (Ma már tudom, hogy beások voltak, akik röviddel ezt megelőzően keltek át Romániából.) Ők szerették volna elmélyíteni ezeket a kapcsolatokat, de nálunk ekkor még erősek voltak a csoporthatárokat védő, elhárító reflexek, ezért ez nem sike-

rülhetett. Nyilvánvalóan nekik is voltak a csoporthatárok védelmére szolgáló normáik, tabuik, azonban ebben az esetben lehetséges, hogy a ráció felülírta ezeket, de ennél valószínűbb, hogy a nálunk ekkor már jól működő közösségi struktúrába szerettek volna belépni. Nemsokára eltávoztak. Elköltöztek, nem tudtuk, hová, nem is firtattuk. Évekig nem hallottunk róluk semmit. Majd valamikor a 80-as években híre ment, hogy közösségünk egyik tagja, egy fiatal ember „teknősökkel barátkozik”, majd feleségül vett egy teknős lányt. Ezt további házasságkötések követték, az eredmény egy új csoport lett, amely magán viseli azokat a látható jellemzőket, amelyeket a mi magyar cigány csoportjaink a 20. század közepéig viseltek, és még valamit, ami a mi akkori szokásvilágunknál is archaikusabb kultúra jelenlétét sejteti, de semmi olyan nem látható, ami a beás kultúra hagyatékának lenne tekinthető.

Rokonlátogatásaim során mindig vettem egy oldalpillantást arra a falu szélén álló kis dombra, ahol a mi házaink álltak, s ahol gyermekkorom legintenzívebb szakaszát töltöttem. Csak a házaink hűlt helyét láttam, de ez is elég volt az emlékek felidezésére. Majd egyszer az tűnt fel nem kis meglepetésemre, hogy újra házak állnak a mi házaink helyén. Ezek már téglából épültek, az elhelyezkedésük azonban teljesen azonos volt a mi házaink rendszerével. És furcsa módon ugyanannyi (hét) ház áll itt, mint a mi időnkben.

– Kik ezek? – kérdeztem rokonaimat.

– A teknősök – kaptam a határozott és méltatlankodó választ, majd sorolták, hogy kik azok, akik összeadták magukat ezzel a népséggel. Én pedig ekkor már tudtam, hogy vannak helyek az országban, ahol történt ilyen jellegű keveredés magyar cigányok és beások között. Tehát elhittem, és tulajdonképpen örültem is neki, ellentétben a csoporthatárok védelmét szolgáló reflexek nyomásától ekkor még szenvedő rokonaimmal.

Jellemző tevékenységük a gyűjtögetés: gyógynövények és a civilizáció hulladékainak hasznosítása. Kirekeszttségük

úgyszólván teljes, még az alkalmi, feketemunkák lehetőségéből is. De nem is igen keresik ezt a lehetőséget, leginkább a környezet szeméttelpeire járnak guberálni. De ami a leginkább figyelemreméltó ebben, az az, hogy ez az új csoport egy néhány kívülről jött házastársat leszámítva a nagyobbik, immár asszimilációs pályára került közösségből vált ki, megengedve annak feltételezését, hogy itt egy, az asszimiláció elleni lázadásról van szó. Környezetüktől nevet is kaptak – ők a *teknősök* –, ettől kiválásuk, önálló csoporttá alakulásuk véglegesnek tekinthető. Ma már az iskola és a közigazgatás is különálló etnikumként kezeli őket, holott, mint kiderült, részei a nagyobb közösségnek, csupán elváltak attól.

Figyelemre méltó az is, ami a 4. számú, eredetileg szegkovácscsoport utódainál történt. Talán érdekes, hogy itt is a nyolcvanas években indultak be azok a folyamatok, amelyek ma meghatározzák a közösség helyzetét. Azonban itt más irányt vettek az események, amelyek beilleszthetők abba a képbe, mely abban az időben a környező közép-európai országokban kibontakozott cigánykirály-választásokból kirajzolódott. Megjelent a gazdag cigány. Először egy, azután kettő, három, majd a többi. Volt egy kísérlet itt is koronázásra, de a falu katolikus papja elutasította a kérés teljesítését. Cifra palotáikat mindenkitől elkülönülten, a falu szélén, egy önálló lakóparkot képezve építették fel. A csoport maradványának másik fele, a szegények immár új csoportja maradt a régi lakóhelyén, a Hegyen. Ők képezik az ellenpólust. Kialakulóban van az a gyakorlat, hogy ezek a szegények a gazdag cigányok vállalkozásainál vállalnak munkát. Elkezdődött a roma közösségek gazdasági szempontú rétegződése, ami egy új, a többségéhez hasonló társadalmi konstrukció ígéretét hordozza. Mára felnőtt a második generációjuk, amelynek tagjai immár nem gazdag cigányként, hanem vállalkozóként vagy alkalmazottként lépnek színre.

ROMANO RÁCZ SÁNDOR

AMERIKA NAGY MISZTÉRIUMA: FONTOS-E JOHN GALT?

Szentpétervár zűrzavara, a maga felfordulásával a múlt század elején Amerikának is „adott” valamit, pontosabban valaki(ke)t: nevezetesen Vlagyimir Nabokovot, az író, Isaiah Berlint, a filozófust és Ayn Randet, aki ugyan egyik sem volt, de azt hitte magáról, hogy író is, meg filozófus is. Ráadásul: sok amerikai ugyancsak ezt hitte róla. Amikor, évtizedekkel később, 1998-ban az amerikai Modern Könyvtár olvasóit megkérdezték, hogy véleményük szerint melyik a 20. század legnagyobb irodalmi alkotása, akkor Ayn Rand 1957-ben megjelent *Atlasz vállat von* című könyvét jelölték meg, amely ezzel megelőzte még az *Ulyssset* is. A washingtoni Kongresszusi Könyvtár pedig azt találta felmérni, hogy a Biblia kivételével egyetlen könyv sem gyakorolt akkora hatást az amerikaiakra, mint az *Atlasz vállat von*...

Némi pikírtséggel azt mondhatnánk: a könyv olyan fontos és befolyásos személyiségekre gyakorolt figyelemre méltó hatást, mint például Hollywood szőke sztárja, a két évvel ezelőtt elhunyt Farrah Fawcett. Ő egyenesen „irodalmi zseninek” minősítette Randet, s úgy fest, hogy e csodálat kölcsönös volt. Ayn Rand ugyanis rendszeresen a képernyőre tapadt, amikor Fawcett híres sorozatát, a *Charlie angyalait* adták, mert – mint nem sokkal halála előtt maga a sztár mesélte el – látott benne „valamit”, amit a kritikusok, szerinte sajnálatosan, nem fedeztek fel. Rand asszonyt anynyira elbűvölte a szexi Fawcett, hogy abban reménykedett: a mű megfilmesített változatában ő játssza majd az *Atlasz vállat von* főhősnőjét, az okos Dagny Taggart kisasszonyt, egy vasútvállalat nagyhatalmú vezetőjét. A megfilmesítés ötle-

te egyébként először 1978-ban pattant ki egynémely hollywoodi mogulok agyából, de az NBC akkori főnöke, Fred Silverman megfúrta. Aztán pár évvel ezelőtt Angelina Jolie neve került szóba, de a film akkor sem készült el.

Végül, talán éppen az amerikai belpolitikai helyzetnek köszönhetően is, az idén tavaszra elkészült a Nagy Film, és az amerikai mozikban áprilisban bemutatták az *Atlasz vállalat von* pellikuláját. Nagy bukás lett. Névtelen színészekkel, rosszul előadott, vacakul rendezett filmet láthattak az érdeklődők, és a művészet szabadpiacán megbukott a szabadpiac apologetikájának szánt műalkotás.

Ayn Rand és főműve azonban változatlanul fogva tartja az amerikaiak egy részét, sőt a gazdasági válság mélyülésével a republikánus hívek egyre tekintélyesebb lélekszámú táborát, s mostanság valóban befolyásos politikusok is híveivé és népszerűsítőivé szegődnek. Mi több: a viszonyulás az íróhoz és elveihez manapság napi politikai téma, sőt immár a politizálás egyik eszköze.

Ayn Rand ugyanis az abszolút korlátok nélküli kapitalizmus imádója, elvet és megvet mindenfajta altruista moralitást, és csakis és kizárólag dollárban méri az embert. Aki nem elég erős és versenyképes, az nem érdemes az életre – hirdeti. A nemrégiben (viszonylag gyenge fordításban, *Veszett világ* címmel) magyarul is megjelent *Atlasz vállalat von* ennek a filozófiának vélt és hitt gondolkodásmódnak az esszenciája. Hívei, és maga Rand is, „objektívizmusnak” nevezik. S térhódítása az Egyesült Államokban, legalábbis Európából nézvést, meglepő és – bár érthető – alkalmasint elszomorító is.

„Az emberiség dicsőségére, először és utoljára, létrejött a pénz országa, márpedig számomra nincs magasabb és tisztelgőbb hódolat Amerika előtt, mint ez, mert ez azt jelenti: az ész, az igazság, a szabadság, a termelés, a teljesítmény országa... (az emberek) addig, amíg, és hacsak nem jönnek rá, hogy a pénz minden jó gyökere, saját pusztulásukat kere-

sik... Vér, korbács és fegyver... vagy dollár. Válasszanak...” Hank Rearden szónoklatából idéztek e mondatok. Hank Rearden: magabiztos gyáripáros, kohói és acélgyárai Amerika-szerte ismertek és elismertek.

Hank Rearden persze a képzelet szülötte: ő az *Atlasz vállalat* von egyik főszereplője. A másik: Dagny Taggart, a Taggart vasútvállalat fiatal és dinamikus igazgatónöje. Ayn Rand köréjük fonja hosszas – több mint ezeroldalas – sztoriját.

A csinos és okos Dagny Taggart megújítani, versenyképessé tenni és ezzel megmenteni próbálja az apjától örökölt vasúttársaságot; mindenekelőtt új síneket akar, és ehhez Hank Rearden új találmányát, a senki által nem ismert öszszetételű, speciális fémötvözetet kívánja felhasználni. Csak-hogy a bátyja, James Taggart, aki a cég elnöke, fúrja az ötletet, ő inkább a kormányzat aktuális politikájával ért egyet, miszerint a pénz, a vagyon, a gazdagság a többi között arra is való, hogy megosszák a szegényebb rétegekkel, mert akinek több adatott, attól több váratik el, vagyis több a kötelezettsége is a társadalom iránt. A jótékonyági akciókkal is rokonszenvező James Taggart még azon sem háborodik fel, hogy a kormány úgy dönt: egyetlen vállalkozó és gyáripáros sem tulajdonolhat egynél több céget. A gazdaság egyre erőteljesebb állami befolyása miatt Dagny és Hank – akik időközben persze szeretők is lesznek – egymás után veszít el tehetséges kollégákat. Van, amelyikük, mintegy tiltakozásul az egyre inkább szocialistának minősített rendszer ellen, felgyújtja a saját gyárát (nehogy állami tulajdonba kerüljön) és a lángokban veszíti életét, s van, aki egész egyszerűen eltűnik. Így, vagy úgy, de a kreatív, teremtő emberek közül sokan, akik Rand szerint mintegy Atlaszként viszik vállukon a világot, vállat vonnak, és kivonulnak a társadalomból. Ezzel akarják jelezni, hogy elutasítják a nép érdekeire hivatkozó állami beavatkozást (amely néptömegeket egyébként Rand, nem kis lenézéssel, „parazitáknak” mutat be). Ugyanakkor a gazdasági elit kivonulása – amely lényegében a kormány

és az iparbárók harca az amerikai gazdaság fölötti uralomért – a társadalom szétesésével fenyeget.

Előtűnésük előtt valamennyien rejtélyes kérdést fogalmaznak: „Ki az a John Galt?”... A fura kérdés egyébként időről időre, különféle epizódokban és váratlanul bukkan fel a regényben. Sokára derül fény a Nagy Talányra: Galt, a vörhenyes hajú férfi, a regény kulcsfigurája. Valahol a Far West világtól elzárt zugában, Colorado hegyei között, abszolút visszavonultan élő mérnökember, és mellesleg milliárdos ő; ide, és hozzá vonulnak vissza a kapitalizmus vezető figurái, és ő ösztökéli lázadásukat. S mivel az ország lassanként megfosztatik ezektől az emberektől, a társadalom fokozatosan kezd szétesni, mindenfelé zűrzavar üti fel a fejét, a kormány bürokratainak nem marad más választásuk, mint meghajolni az iparbárók és a lázadók előtt, és kérlelni a rebellesek „főnökét”, vagyis hát John Galtot: térjen vissza, és vegye végre kézbe a gazdaság irányítását.

„Az út tiszta – mondta Galt. – Visszatérünk a világba. – Azzal felemelte a kezét, és az elhagyott föld fölé, a levegőbe rajzolta a dollárjelet.”

Így zárul az *Atlasz vállat von*. Már megjelenésekor nem kevesen szó szerint értették, és elhitték. Ma pedig gyakorló politikusok vannak párhuzamokat a regény és a valóság között, a *The Wall Street Journal* cikk gyanánt gondosan idéz belőle passzusokat, mintegy figyelmeztetésül és okulásul a mai kor hús-vér embereinek. S bár a regény mondandóját korrekten értelmezve valóban lehet célzásokat tenni a mai amerikai politikára is, de azért az egész iromány csak egy regény. S Atlasz csak a regényben vont vállat...

Ezért aztán talán nem is nagy túlzás azt állítani: Ayn Rand Amerika nagy misztériumainak egyike. Amfetaminnal doppingoló szerző volt, aki szabadidejében sorozatgyilkosokat dicsőítő sorokat vetett papírra, ellenezte a demokráciát, mert a „tömegeket” – vagyis a saját olvasóit – „tetveknek” és „parazitáknak” írta le, s lám, könyvei változatlanul hihe-

AZ EGYKORI SANS SOUCI KERT KÁPOLNAÉPÜLETE 2002-BEN
(Granasztoi Olga felvétele)

tetlenül nagy példányszámban fogynak, amerikai újságírók (például a hangos jobbos rádiós: Rush Limbaugh, a maga tízmilliónál is több hallgatójával) ájultan prófétának titulálják, amerikai értelmiségiek alapítványt hoztak létre és konferenciát rendeznek róla, amerikai politikusok pedig (a különös Tea Párt hívei) pozitívan példálódnak vele és könyveivel.

„Hogyan vált hát a mély erkölcstelenségnek ez a kis orosz bombája amerikai ikonná?” – tette fel a kérdést a minap a *Slate* című internetes orgánium. Tavaly két életrajzi könyv is megpróbálta megfejteni a „rejtvényt”. Jennifer Burns *A Piac Istennője* című biográfiája és Anne Heller *Ayn Rand és a világ, amelyet létrehozott* című könyve egyaránt egy lelkiileg erősen sérült asszony portréját rajzolja meg, aki igazán megérdemli azt, ami ellen pedig egész életében harcolt: az együttérzést.

Alisa Zinovjevna Rosenbaum – a későbbi Ayn Rand – télvíz idején született a fagyos orosz cári rendszerben, Szentpéterváron, 1905-ben, nem sokkal azt követően, hogy a kudarcos forradalom végigsöpört a szép városon. Középosztálybeli zsidó család volt az övék: édesapja patikusként tartotta el a családot, édesanyja háztartásbeli volt, a tágas otthonban szobalányok és dadák sűrögtek-forogtak. Alisa-Ayn gyermekkorra mégsem volt boldog. A mama ugyanis ki nem állhatta a három lányát: állandóan azzal szekálta őket, hogy ők egyáltalán nem is akart gyereket, de most kötelességből kénytelen felnevelni őket. Alisa ilyen légkörben nőtt fel, barátai nem is voltak. Az általános iskolában egyszer az osztályban, ahová járt, a diákok azt a feladatot kapták, hogy írják le, szerintük miért jó dolog gyerekek lenni. Rosenbaumék lánya Pascal idézetét kereste ki, hogy megfogalmazza érzéseit és véleményét. „Inkább szeretem az intelligens poklot, mint az ostoba Paradicsomot” – körmölte a kislány.

Ám az otthoni feszültségek eltörpültek az otthon falain kívül tomboló konfliktusok árnyékában. A középkor óta legsúlyosabbnak mondott oroszországi zsidóellenes erőszak időszaka készülődött. A család rémülten figyelt és félt, ám nem a pogromok, hanem a bolsevikok sújtottak le először. Az 1917-es, örült és kegyetlen Lenin irányította bolsevik forradalom után a Rosenbaum-patikát „a nép nevében” államosították, s a kislányok valószínűleg úgy gondolták, hogy a nép ilyen: rabló horda. Az államosítás után az édesapa újabb vállalkozásba fogott, de azt is elveszték, és a család enyhén szólva is szűkösen élt. A szülők tudták, hogy szóki-mondó lányuk, Alisa nem bírja ki hosszán, sőt talán nem is éli túl a bolsevik uralmat, így elrendezték, hogy kijuttassák őt Amerikában élő rokonokhoz.

Alisa Rosenbaum éppen a 21. születésnapja előtt mondott búcsút a szüleinek és a testvéreinek. Eltökélte, hogy amerikai lesz belőle, már előre szerette a távoli országot,

amelyet a némafilmekből úgy-ahogy ismert. Megérkezése után rögvest nevet is változtatott: Ayn Randnek nevezte el magát; úgy vélte, hogy ez illik egy hollywoodi sztárjelölt-höz. Merthogy azonnal a filmipar fővárosába sietett.

Először recepciós volt, aztán férjhez ment egy színész-aspiránshoz, Frank O'Connorhoz, és forgatókönyvírással kezdett bíbelődni. Rövid sztorikat írt, szerény elismerést könyvelhetett el. Ekkoriban még – bár a kommunistákat utálta – pesszimistán ítélte meg a kapitalizmust. „A kapitalista világ alacsonyrendű, elvtelen és korrupst” – idézte egyik korabeli írását, még két évvel ezelőtt, az amerikai *Time* magazin. 1940-ben azonban – miután rész vett a republikánus Wendell Willkie egyébként vesztes választási kampányában – már a világ legnemesebb, legtisztább és legideálisabb rendszerének nevezte a kapitalizmust, és arról értekezett, hogy a világ két részre osztható: a produktív szuperemberek kicsiny kisebbségére, és az eszetlen és buta többségre, amely a szuperembereket pumpolja, mintegy parazitaként belőlük él. Ezt a „buta és hozzá nem értő” többséget Rand nemes egyszerűséggel „tetveknek” minősíti, akikre nem is érdemes figyelmet pazarolni. Az ő szemében az egyetlen érdem és erény: az önzés.

Amúgy valóban így is gondolta. A recepciós korszakában írt naplójából igazi nietzschei mentalitás olvasható ki.

Akkoriban az amerikai lapokat hónapokon keresztül élénken foglalkoztatta egy rémes bűnügy: a Hickman-gyilkosság. William Hickman elrabolt egy tizenkét éves kislányt, Marion Parkert, megerőszakolta, majd megcsónkította, és testének darabjait gúnyos üzenetek kíséretében elküldte a rendőrségnek. Rand nagy dicshimnuszokat zengedett róla a naplójában, bámulatos embernek nevezte a gyilkost, mert „tesz mindenre, amit a társadalom szentnek tart... Mások nem léteznek a számára, és nem érti, miért is kellene létezniük”. Rand briliáns, szokatlan, kivételes srácnak minősítette Hickmant, s csupán egyetlen dolgot sajnált:

„Egy erős ember valószínűleg képes eltaposni a társadalmat. Ez a srác azonban nem volt elég erős...”

Amerikai elemzők szerint e felfogás Rand oroszországi életében gyökereztek. Valószínűleg elhitte ugyanis a bolsevikok azon hazugságát, hogy ők a népet képviselik. Így lehetett számára a nép és a tömeg azonos a bolsevikokkal. Igaz – s ez, bizony, undok iróniája az egész történetnek –, hogy tőle sem állt távol a mentalitásuk. Első művében (*Mi, az élők*, 1936) a főszereplő – akit sokan éppen vele azonosítanak – azt mondja az egyik bolseviknak: „Undorodom az elveitől. De csodálom a módszereit. Ha valaki hisz az igazában, akkor nem kell kivárnia, míg milliányi együgyűt meggyőz róla, egész egyszerűen nem baj, ha kényszeríti őket...”.

E meggyőződését Rand aztán egy sor különös írásába ültette át. Valamennyinek a fő üzenete: bármi, ami tetszik a szuperembereknek, csakis jó lehet. Ami akadályozza őket, kárt okoz nekik – az rossz. Ezt a leegyszerűsített világgépet „hozza” az 1943-ban megjelent *Az ősforrás* című művében, majd az 1957-ben publikált *Atlasz vállat von* terjedelmes kötetében is. Az első, *Az ősforrás* egy hősiesség ábrázolt építésről szól, aki házterveket készít a szegényeknek (de nem együttérzésből, hanem mert valami újat akar kitalálni), ám amikor terveit kicsit módosítják, felrobbantja az egészet, mondván, víziójának tisztaságát megfertőzték az ördögi kormányhivatalnokok. Az *Atlasz vállat von* lényegében hasonló mondandóval rukkol elő: aki a gazdagokat – a szerinte igazán teremtő-alkotó embereket – akadályozza, csakis „vadember” és „élőlény-imitáció” (Rand megfogalmazása) lehet.

Ahogy könyvei egyre sikeresebbekké váltak, az orosz-amerikai asszony úgy vette körül magát gondosan kiválogatott fiatal hódolókkal, akik azt hitték, hogy ő az, aki megtalálta az Egyetlen Igazságot a világról. A baráti kompánia rendszeresen összejött nála. Fura társaság volt: a rajongóknak például memorizálniuk kellett a Rand-műveket,

s ha kérdéseket mertek megfogalmazni, az író nő lehülyézte őket. Biográfiájában Jennifer Burns idézi Rand egyik „tanítványát”, aki így fogalmaz: „Ő mondta meg, hogy milyen a megfelelő zene, a megfelelő művészet, a megfelelő belsőépítészet, a megfelelő tánc. És voltak rossz könyvek, amelyeknek a vásárlását megtiltotta.”

Rand, aki akkor már amfetaminon élt, nem tűrt ellentmondást. Aki nem értett vele egyet – annak a társaság egésze előtt kellett bűnbánatot gyakorolnia, majd bocsánatot kérnie. Ellenkező esetben kirekesztették a társaságból. Tiszta Angi Vera... S enyhén szólva is ellentmond annak a szabad gondolkodásnak és individualizmusnak, amit pedig Rand hirdetett. Bár módosíthatjuk hitvallását így is: gondolkodj szabadon és önállóan, de csak addig, amíg egyetértesz velem!

Mondják: vesztét is a saját dogmái okozták. Negyvenöt évesen beleszeretett egyik tizenkilenc esztendő s hívébe, Nathan Blumenthalba (aki később Nathaniel Brandenre változtatta a nevét), és csaknem két évtizedes szerelmi viszony fűzte őt hozzá. Partnereik engedélyével (!) hetente kétszer kifejezetten azért találkoztak, hogy elmerüljenek a szexualitás örömeiben. Rand nagyvonalúan „intellektuális öröksének” nevezte a fiatalembert, ám ez a „kegy” csak addig tartott, amíg a férfi bele nem szeretett egy huszonhárom esztendő s leányba, akit később el is vett. Jennifer Burns, a már említett életrajzi kötetben gondosan rögzíti a megcsalt asszony reakcióját: „Visszautasítottál engem? Mertél visszautasítani? Engem, aki magasabb rendű értéket képviselek?!” – visította Brandennek, a menekülő egykori szerelmesnek.

Soha nem épült fel e csalódásából. A hetvenes években ráadásul meg is betegedett. Tüdőrákban szenvedett. De megmaradt kevés számú hívét arra biztatta, hogy nyugodtan füstöljön, akár az ő társaságában is, hiszen a dohányzás „az ember győzelme a tűz fölött”, meg a dohányzás rákkeltő hatása ugyanis csak bolsevik propaganda...

Ayn Rand 1982-ben halt meg, magányosan, csak egy dollárokkal jól megfizetett, bérelt ápolónő volt mellette.

Egyik kritikusa szerint bár Rand úgy gondolta, hogy amit ír és vall, az a bolsevizmus ellentettje, az valójában nem más, mint a bolsevizmus édestestvére. E megállapításban sok az igazság: a rémisztő szovjetek is szűk körű elit uralmát hirdették (és valószínűleg is meg), „csak” célkeresztjükbe ők a gazdagokat állították, míg Ayn Rand a szegényeket minősítette főlegesen parazitáknak. Érthető hát a kérdés: vajon ez a gondolkodásmód hogyan és miért hódíthatott meg sok amerikaiat?

Az amerikai társadalomra – történelmi okoknál fogva is – mindig is jellemző volt az individualitás, az öngondoskodás erőteljes igénye és elvárása, a nemegyszer korlátozás nélküli szabadság tisztelete. Ez magyarázta s magyarázza mind a mai napig a berzenkedést az állam bármely területen történő szerepvállalásától. Annak idején, évtizedekkel ezelőtt, Rooseveltnél fogva New Dealjét fogadták sokan idegenkedéssel, az állam túlterjeszkedéseként értékelve a kormányzat intézkedéssorozatát, mostanság pedig Obama elnök gazdaságélénkítőnek szánt döntéseit, vagy például az egészségbiztosítás állami beavatkozással végrehajtott átalakítását tartják sokan rémes állami beavatkozásnak. Ahogyan annak idején Rand individualizmus védelmében írott mondatait – egyébként korrekten – a New Deal reformjai elleni burkolt érvelésként fogták fel, úgy ma az Obama-adminisztrációt a bankok és az autóipar virtuális állami irányítás alá vonásával vádolók fordulnak a Rand-művekhez, idézik és példálódznak velük. Az *Atlasz vállat von* ismét az amerikai jobboldal világlátásának hivatkozási alapja lett.

Pontosabban az amerikai jobboldal egyik részének, a libertáriusoknak a hivatkozási alapja.

Az úgynevezett mérsékelt, vagyis mérvadó jobboldal az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején egyszer már

kivetette magából Ayn Rand gondolatait és azt a csoportot, amely őt tekintette példának s az ő libertárius elveit kívánta (volna) a gyakorlatban is megvalósítani. A libertárius – és külpolitikájában izolacionista – áramlat, amely élesen ellenezte Roosevelttel New Dealjét, az Egyesült Államok második világháborús részvételét, majd a hidegháborút, kisebbségben lévő párttá fonnyasztotta a republikánusokat. Akkoriban az egyetlen republikánus politikus, aki képes volt meghódítani a Fehér Házat: Dwight Eisenhower, a második világháború hőse volt

Az amerikai konzervatív mozgalom – érvel a többi között Michael Lind, tekintélyes politológus – akkor vált igazán sikeressé, amikor elhatárolta magát Randtól és követőitől. Magyarán: a libertáriusoktól. Ez az ötvenes évek végén történt, midőn a konzervatívok szellemi vezetője és nagy megújítója William Buckley volt. Ő azon serénykedett, hogy összehozza-egyesítse az antikommunistákat, a társadalmi konzervatívokat és a jobboldal szabadpiacpárti csapatát. Törekvését siker koronázta: a konzervatívok ettől kezdve sikert sikerre halmoztak, 1968 után ők uralták a Fehér Házat, 1994-ben pedig a Kongresszust is. Ám mindig olyan programot mutattak fel és valósítottak meg, amely élesen ellentétben állt a libertáriusok javaslataival. Richard Nixon – csakúgy, mint Ike Eisenhower – modern republikánus volt, aki a konzervatív többséget a középosztályt támogató nagy, vagyis túlterjeszkedő kormányzati politikával, mérsékelt (George W. Bush megfogalmazásában „együttérző konzervatív”) társadalompolitikával és „héja”, azaz harcias külpolitikával biztosította. A neokonzervatív David Frum (George W. Bush egyik beszédírója) szerint egyébként ez az egyetlen kombináció, amely tartós republikánus többséget hozhat létre. Tény, hogy Ronald Reagan, aki kaliforniai kormányzóként, majd elnökjelöltként élesen ellenezte a társadalombiztosítás Roosevelttel kidolgozta rendszerét, és az idősök ellátását szolgáló Medicare költségeinek megnyirbálását ígérte, elnök-

ként már visszautasította, hogy hozzányúljon a Medicare rendszeréhez, sőt, jócskán megemelte az adókat is, hogy a társadalombiztosításra legyen elég pénze a központi kormánynak. És még egy sőt: George W. Bush elnöksége idején fogadta el a republikánus többségű Kongresszus a Medicare gyógyszerkasszájának kiterjesztését és növelését engedélyező törvényt. Ez, a gyógyszerlobbinak tett engedményeivel együtt is, a szociális gyógyszerellátás legnagyobb mértékű kiterjesztése volt azóta, hogy Lyndon B. Johnson törvénybe iktatta a Medicare-rendszert!

Pedig George W. Bush tényleg a szabad piac híve volt.

Amikor viszont megpróbálkozott a társadalombiztosítás (Social Security) részleges privatizálásával, javaslata olyan népszerűtlen volt és olyan nagy ellenállásra talált a választók körében, hogy a republikánus többségű Kongresszus még csak szavazásra sem bocsátotta. Vagyis az amerikai társadalom többsége mégsem vevő a korlátok nélküli szabadságra. Igaz, maga Ayn Rand is, aki miközben 1972-ben is arról irkált, hogy „a jóléti állam erkölcsileg és gazdaságilag egyaránt gyorsuló bukáshoz vezet”, amikor beteg volt, gondosan igénybe vette az állam szociális szolgáltatásait: a társadalombiztosítást és az idősek ellátását szolgáló Medicare előnyeit. Igaz, nem Ayn Rand, hanem „állampolgári minőségében”, Ann O'Connor néven...

Az antikommunisták, a társadalmi konzervatívok és a szabad piac híveinek laza egysége a konzervatív mozgalomban egészen a nyolcvanas évekig működött. Sikeresen működött. Túlélte a hidegháború végét, ám nem élte túl George W. Bush elnökségét.

Az amerikai konzervatív mozgalom Barack Obama megválasztása óta szétesni látszik. A neokonzervatívokat már George W. Bush, a második elnöksége idején, visszaszorította. A vallásos jobboldal – ha nem is hanyatlik, de – átalakulóban van: az evangéliumi keresztények ifjabb nemzedékei társadalmi kérdésekben jóval szabadelvűbbek,

mint például a pár éve elhunyt Jerry Falwell, vagy a még jelenleg is prédikálgató Pat Robertson. E relatív hanyatlás nagy nyertese a mozgalmakon belüli nagy rivális: a libertárius szárny. Ők azok, akik megint felfedezték Ayn Randet.

„Kezükre játszik” az Obama-adminisztráció jó néhány, valóban megkérdőjelezhető, téves döntése. Például a versenyképtelen és csődbe jutott vállalkozások, cégek és bankok átgondolatlan megsegítése, közte az állami tulajdonszerzés kilenc nagy magánbankban. (Két évvel ezelőtt például még a temetkezési vállalkozók szövetsége is a központi kormányzattól kért segítséget, sőt, Larry Flint pornóiparos is dollármilliárdos állami szubvencióért nyafogott, mondván, hogy a szexipar van olyan fontos, mint az autóipar...) A jelenlegi demokrata kormányzat mintha valóban megfeleledkezne arról, hogy nem a terebélyes állami, hanem a termelékeny magánszektor az amerikai gazdaság motorja. A magánszektorban az elmúlt két-két és fél évben nyolcmillió munkahely szűnt meg, miközben a szövetségi kormány nemhogy ésszerűsítette volna a nem termelő állami szektort, hanem egyenesen 240 ezer fővel bővítette a fizetési listáján szereplők létszámát.

Mindez erősíti a Rand-hívek táborát. Lélekszámban és meggyőződésben is. Szeretik idézni, hogy Rand egyik személyes barátja, szalonjának állandó vendége nem más volt, mint Alan Greenspan, a jegybank szerepét betöltő FED (Federal Reserve, azaz központi tartalék-rendszer) exelnöke. Greenspan szintén a korlátozások nélküli, abszolút szabad piac híveként ismert, s a nevéhez fűződik a bankrendszer teljes deregulációja. „Majd a piac megold mindent!” – ismételte ő is a mantrát, hosszú éveken keresztül, egészen addig, amíg be nem ütött a jelzáloghitel-válság krachja. 2008 végén pedig, amikor meg kellett jelennie a Kongresszus előtt, hogy a pénzügyi válságról szóló vizsgálatban tanúskodjék, nyúzott arccal ismerte el, hogy – tévedett. Kénytelen-kelletlen, de bevallotta a nyilvánosság előtt is, hogy a

bankrendszer általa szorgalmazott deregulációja kártékony volt. A szabályozatlan szabad piac illúziója tönkretette az amerikai gazdaságot.

Ayn Rand mai istenítőit ez nemigen zavarja. Sok sztárjuk van. A tán legismertebb: Sarah Palin, volt alaszakai kormányzó, a 2008-as elnökválasztások republikánusok alelnökjelöltje. Csinos asszony, de politikusként többször csúful leszerepelt. Mégis, még mindig nem kevesen vannak, akik szerint ő testesíti meg az *Atlasz vállat von* Dagny Taggartját, a bátor és energikus nőt. Palinnal csaknem egyenrangúan befolyásos egy tévés újságíró, Glenn Beck, a republikánusokhoz közel álló Fox televízió műsorvezetője, aki a többi között folyvást azt szajkózza, hogy a keresztény társadalmi igazságosság konzervatív ideája nem más, mint „félrevezető progresszív propaganda”. S kétségtelenül az egyik legfajszínűbb figurája ennek az áramlatnak Paul Ryan, a 41 éves wisconsini republikánus politikus, a Kongresszus képviselőházának tagja. „Ayn Rand mindenki másnál többet tett a kapitalizmus erkölcsiségének, az individualizmus erkölcsiségének elmagyarázásáért” – fogalmaz az egyik közösségi portálon a vállaltan Rand-hívó wisconsini politikus. Egyébként a képviselőház költségvetési bizottságának a vezetője, és az idén tavasszal elrendelte munkatársainak az *Atlasz vállat von* kötelező (!) elolvasását. *Útiterv Amerika jövőjéhez* című dolgozatában arról értekezik, hogy fel kellene emelni a középosztályt érintő adókat, ugyanakkor jelentősen csökkenteni kellene a szupergazdagok adóterheit. Bevezetné az áfát, ám eltörölné a jövedelem, a tőkehozadék és az ingatlan után fizetendő adókat. Privatizálná a társadalombiztosítás rendszerét, és megszüntetné a Medicare-t, illetve voucherekkel helyettesítené, amelyeknek értékét aztán az infláció lassan, de biztosan „megenné”. Paul Ryant az amerikai média egy része komoly gondolkodóként építi fel. Egyelőre.

Szélesedik azok tábora, akik egyenesen Rand-típusú forradalmat emlegetnek. „Kövessük Galtot!” – hirdetik

különböző csoportok, és arra buzdítanak, hogy – a regénybeli John Galthoz hasonlóan – az alkotó, teremtő emberek vonuljanak ki a társadalomból, s ennek első lépéseként ne fizessenek adót! Se szeri, se száma a jobboldali bloggereknek (internetes naplóíróknak), akik John Galtok szeretnének lenni, vagy legalábbis másokat erre nógatnak. Egy dr. Helen Smith nevű asszony Tennessee Államban – az *Instapundit* című politikai blog tulajdonosának felesége – arra kérte olvasóit, hogy „valamilyen módon kövessék John Galtot, például úgy, hogy a produktív emberek kevesebbet termeljenek, ne nagyon dolgozzanak, és ne is nagyon költsenek, egyszerűen csökkentsék a pénzforgalmat, így éheztessek ki a kormányt”. A „produktív embereknek” dr. Smith azt javasolja, hogy a pincéreknek és más „parazitáknak” „talán ne adjanak borraivalót, ez is egyik alkalmas módja lehet a spórolásnak és a Galt-féle kivonulásnak a társadalomból”.

Kik lennének ezek a mai John Galtok? Lisa Schifferen, a *National Review* konzervatív internetes blogjának, a *The Corner*nek a szerzője sorra veszi őket: „orvosok, ügyvédek, mérnökök, igazgatók, komoly kisvállalkozók, és más hivatások képviselői, akik mindenki másnál keményebben dolgoznak és működtetik ezt az országot... Munkaetikájuk csodálatra méltó, és szabadidejükben jótékonyági szervezetek és művészeti intézmények munkájában vesznek részt, segítséget és pénzt adnak a kultúrára Amerikában. És most az elnök démonizálja és bünteti őket a sikerükért, sőt, nagyon egyértelmű jelzéseket ad nekik arra, hogy dolgozzanak kevesebbet”.

A politikai ellenállásnak remélt „Legyünk mi is Galtok!”-mozgalom eddig kimerült egymás buzdításában. Harciasabbak viszont azok, akik utcai demonstrációk szervezésével kezdték, tavaly ősszel, az úgynevezett félidős választásokon pedig már jelölteket is indítottak, s közülük páran ma immár a Kongresszusban politizálnak.

Ők a Tea Párt emberei.

Ez persze már újabb története a republikánus útkeresésnek. Amelyre persze szükség is van, hiszen az Obama-kormányzat egyelőre még mindig képtelennek látszik a gazdasági bajok érdemleges orvoslására, s vele a fellendülés megindítására. Pedig Washington bénultsága nem „csak” az amerikaiaknak rossz hír, hanem a világnak is.

JÁRAI JUDIT

A SZEPESSÉGI SANS SOUCI – EGY KERT EMLÉKEZETE

A történeti Magyarország északi részén található egykori Szepességben, a mai szlovákiai Spis régióban majd kétszáz éve megszűnt már az illésfalvi Sans Souci kert, mégis, különös története és máig ható varázsa magyarázat lehet arra, hogy miért őrizte meg az emlékezet jobban, mint sok más hasonlóképpen elpusztult barokk kertünket.

Az *Új Sans Soucira* elkeresztelt mulatókert a Lőcsétől mintegy tíz kilométerre nyugatra fekvő Illésfalva (szlovák névén Iliasovce) közelében terült el egykor. A faluból félórányi sétával juthatunk el a fenyőerdő övezte magaslatra, amelyet ma is Sans Soucinak neveznek a turistatérképeken. A nagy kiterjedésű terület környezete nem sokat változott: a lakott területektől továbbra is távol, a legszebb szepességi táj ölelésében emlékeztet egykori szépségére. (Pontos adat a kert méretére sajnos nem áll rendelkezésünkre.)

A kert 1776-ra készült el gróf Csáky István és felesége, Csáky Júlia elképzelései szerint. Ha ma egy műholdfelvételen vesszük szemügyre a tájat, akkor is oda tudjuk képzelni a fennmaradt kertterv alapján az eredetit, még ha csak egyetlen épületmaradvány őrzi is emlékét. A természet birtokba vette ugyan, de semmilyen újabb építmény vagy más emberi beavatkozás nyoma nem látható.

Ha pedig egy sétát is teszünk, akkor érzékelhetjük a hely szellemét és azt, hogy itt, ha nagyon régen is, de egykor az emberi kéz átalakította a tájat: kicsit más a növényzet, máshogy vannak az ösvények, az egésznek van egy ligetes, parkos hangulata. A kilátás, leszámítva az Igló környéki ipari területeket, szintén azt az illúziót kelti, hogy ugyanazt a

csodálatos panorámát szemléljük, háttérben a fenséges Magas-Tátra havas hegycsúcaival, mint amelyért annak idején a kert méltatói annyira lelkesedtek.

A hely varázsa persze még nem lenne elegendő ahhoz, hogy kerttörténészek, helytörténészek időről időre visszatérjenek ide, és megpróbálják rekonstruálni a múltat. Halhatatlanságához az a négy nyelven, hét változatban elkészített próza és verses kertleírás járult hozzá, amely a grófi házaspár környezetéhez tartozó, különböző rendű és rangú személyek tollán született a kert felavatásának idején, 1776–77-ben. A leírások többsége nyomtatásban is megjelent, és az eltérő változatok készítőiről kivétel nélkül elmondható, hogy maga a hely ihlette őket, és szinte egymással versenyre kelve dicsérték nemcsak a környéken ritkaságszámba menő kertművészeti alkotást, hanem annak kitalálóját és megvalósítóját, Csáky István grófit.

S éppen az építetők személye, a grófi házaspár máig kisugárzó különös személyisége is magyarázatul szolgálhat a Sans Souci története iránti meg-megújuló érdeklődésre.

Csáky István gróf (1743–1810) semmi olyan közeleti szerepet nem vállalt, ami miatt nyomot hagyhatott volna a történelemben. Életfelfogása, új utakon járó kultúrateremtő tevékenysége a helybéliekben, akik már az ő idejében is zömében szlovákok voltak, máig hatóan tiszteletet ébreszt. Emlékét mai napig ápolják, az illésfalvi templomban lévő sírját még az 1960-as években is rendszeresen felnyitották és pénzt dobtak bele, mert ez állítólag szerencsét hozott. Pedig már régóta nem emlékeztet a faluban sem semmi az egykori tündöklésre: a grófi kastély az 1880-as években leégett, és mindössze egy obeliszk jelzi, hogy hol állt. Sans Souci dombja nemcsak kedvelt kirándulóhely, hanem a helybéliek elhatározásából és erejéből kísérlet történik arra, hogy kiássák az egykori épületek alapjait. Ez a munka már meghozta első gyümölcsét, mert szépen rekonstruálták a romossá vált kápolnaépületet.

Csáky grófnak a Szepességen kívül Zemplén megyében is voltak birtokai, amelynek központja Homonna volt.

Az épségben megmaradt kastély ma múzeum, néhány helyisége még a Csákyak idejéből való.

Mind a gróf, mind felesége, Erdődy Júlia kimagasló műveltségét s főleg franciás érdeklődését az egykor Homonnán gyűjtött kivételes gazdagságú könyvtár is tükrözi. A jelenleg Aradon lévő állományt java részben Erdődy Júlia gyűjtötte össze A szinte kivétel nélkül 18. századi francia könyvek gyűjteménye nemhogy magyar viszonylatban, de európai mércével mérve is a kor könyvtárainak sorában egy kivételes gazdagságú modern gyűjteménynek számított. Ez szintén hatást tett az utókorra: Eckhardt Sándor irodalomtörténész az 1920-as években tárta fel létezését, és eredt először a házaspár nyomába. Ő kapcsolta össze a könyvtárat a Sans Souci kerttel, és jelentős kutatásokat végzett a család levéltárában is.

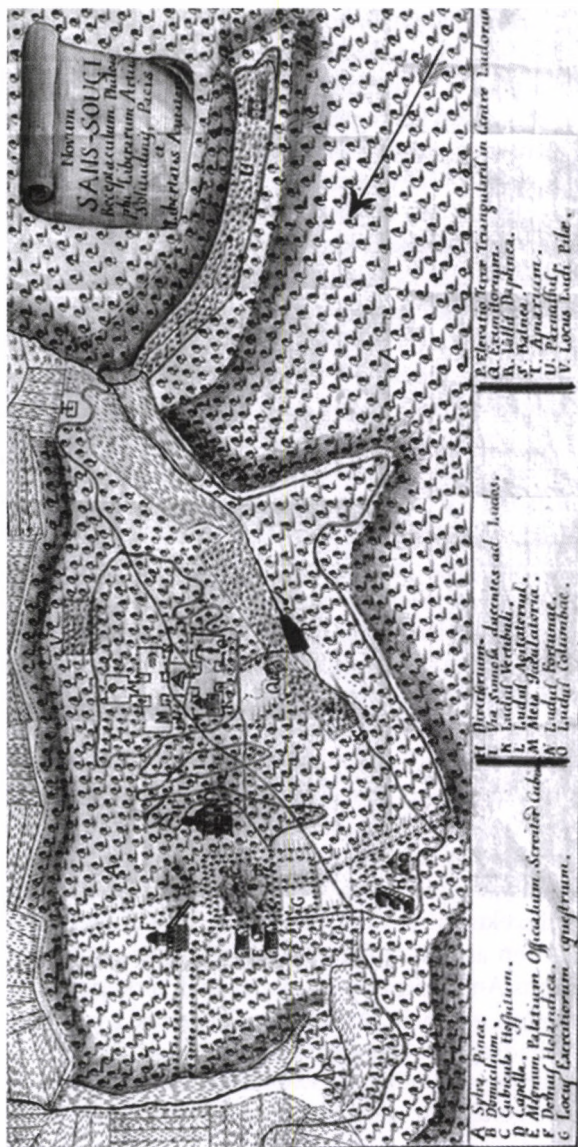
Erdődy Júlia alakját, jellemét még kortársa, az író Kazinczy Ferenc is megörökítette: levelezésében, emlékirataiban többször írt róla mint felvilágosult, emancipált, de szabados erkölcsű asszonyról. Kazinczy, mint szintén Zemplén megyei birtokos, jól ismerte a felvidéki arisztokráciát, és közvetve ugyan, de voltak értesülései a korabeli magyar viszonyok között nem megszokott életformájú, mentalitású házaspárról.

Mint már utaltam rá, a Sans Souci kertről készült többféle irodalmi igényű leírás ihletője legalább annyira a fent vázolt különös és különc életű grófi házaspár, mint maga a kert. A leírások gazdagsága önmagában véve is ritkaságnak számít, ráadásul a magyar irodalomban nagyon kevés példa akad az irodalmi igényű kertleírásra, noha kedvelt műfaja volt a 18. századnak. Ebből a korszakból mindössze két példát ismerünk: Bessenyei György költő 1772-ben *Esterházi vígasságok* című költeményében örökítette meg Rohan herceg látogatását Eszterházán. A másikat szintén egy Esterházy-kert, Cseklész ihlette Le Roy de Lozembrune *Les matinées de Lanschitz* című 1782-es versében.

Az *Új Sans Soucir*ről szóló első leírást szintén francia nyelven készítette Sztáray Mihály gróf, de ennek egyelőre egyetlen példánya sem ismert. Annyi bizonyos, hogy létezett, mert az összes későbbi változat jelzi címlapján. A második és a Sztárayéhoz minden bizonnyal legközelebb álló, 1776-ban nyomtatásban is megjelent változat, pontosabban fordítás magától a kert alkotójától, gróf Csáky Istvántól származik: *Új Sans-Soucinak, avagy Gond nélkül-való Helynek rövid Le-írása, melly Francia Nyelvben G. SZ. M. által iratott: azt Magyarra pedig G. C. I. fordította.* Ugyancsak Sztáray Mihály nyomán készítette el a szöveg latin változatát 1776-ban Szirmay Tamás Antal, Zemplén első alispánja. Ennek a változatnak nevezetessége, hogy a kiadványban megtalálható a kertet ábrázoló térkép. A következő évben, 1777-ben három további változat jelent meg, amelyek az előbbiekhöz képest jelentős eltéréseket mutatnak a Sztáray-féle eredetihez képest. Ezek közül az első egy német nyelvű, prózai leírás: *Das neue Sans Souci, beschrieben von Herrn Gr. M. Sz. übersetzt und mit einigen Zusätzen vermehrt von F. B. v. C.* A monogram valószínűleg a grófné egyik barátjára, Freiherr Baron von Capaunra utal. A legterjedelmesebb, verses leírást Diószeghy Erdődy Lajos készítette szintén 1777-ben.¹ Végül a Sztárayéhoz képest legeredetibb változat Demkó János Szepes megyei papnövendék latin költeménye 1777-ből.²

A felsorolt hat változat közül négy teljesen eltér egymástól, más-más részletre helyezi a hangsúlyt, ami hozzásegít ahhoz, hogy Sans Souci kertje kaleidoszkópszerűen táruljon elénk. A szerzők úgy mutatják be, mintha egy sétára indulnánk velük, sorra számba véve a kert összes természeti szépségét és létesítményét. A leírásoknak így forrásértékük van.

Az *Új Sans Souci* semmi esetre sem kimagasló kompozíciója vagy díszkerti ornamentikája miatt vált csodálat tárgyává. Jelentősége tehát nem a kertművészeti megoldásokban keresendő, hanem talán éppen abban, ami már egy

A SANS SOUCI KERTET ÁBRÁZOLÓ TÉRKÉPMELLÉKLET. NOVUM SANS-SOUCI.

Sive Locus Curis experts. nuper Opera C. M. Sz. idomate Gallico Celebratus; nunc Gratia Authoris per Th. Ant. Sz. latiné redditus című műből, H.n. 1776. OSZK. Apró nyomtatványok tára

átmeneti korszakra jellemző, hogy alkotója megérezte a változás szelét, és először valósított meg ezen tájon, Magyarországnak ezen a távoli vidékén valami olyasmit, ami új élményekkel, új érzésekkel kecsegtette az ide látogatókat. Egy új szemlélet jelent meg, de még a régi formákat felhasználva.

Barokk kertek Magyarország északi-északkeleti peremén kevésbé létesültek, amiben az anyagi megfontolások mellett, hiszen egy ilyen kert kialakítása kolosszális összegeket emésztett fel, és csak kevesen engedhették ezt meg maguknak, közrejátszhattak az éghajlati és domborzati viszonyok is. (Nálunk jellemzőbbek a síkvidéki kertek, amelyeket éghajlatilag is kevésbé zord vidékeken alakítottak ki.) A legtöbb barokk kert Magyarország nyugati és középső részén létesült, és Nyugat-Európával ellentétben a stílus késői recepciója miatt elég sokáig, egészen az 1780-as évekig is tarotta magát mint kertideál. Ezt figyelembe véve Csáky István elképzelése, amely a barokk elemek mellett már az angol tájképi elemeket is használja, mindenképpen a korai újítások közé tartozik. Sans Souci kertje egy jellemzően geometrikus vázra épül, de alaprajzilag szabálytalanabb, és már megjelennek benne a kígyózó vonalak, illetve újszerű funkciót betöltő létesítmények. Ezt a kertstílust szokás szentimentális kertnek is nevezni.

Különlegességét másodsorban az adta, hogy egy olyan helyszínen alakították ki, ami nem volt igazán alkalmas mulatókertnek. A mulatókertben főleg a szórakozást szolgáló létesítmények voltak, de általában egy viszonylag szűk területen. Az illérfalvi Sans Souci azonban nagyobb ambícióval készült: egy meglehetősen nagy kiterjedésű területen, dombokon és völgyeken átívelően, a szó legtágabb és legnemesebb értelmében akarta szolgálni a szórakozást: ahogy azt Szirmay Tamás Antal latin nyelvű leírásának térképmellékletén olvashatjuk, ez a hely „a szabad művészetek, a magány, a béke, a szabadság és a szerelem menedékének” készült.

A létesítmények jellege továbbmutat a barokk kert klasszikus megoldásain, de azokból merítkezik. Csáky gróf

egy olyan programot szándékozott kertjével megvalósítani, amelyen erőteljesen érzékelhető a felvilágosodás szelleme.

És itt szeretnék kitérni a névválasztásra, ami pontosan ezeket a különböző hatásokat egyesíti: a potsdami Sans Souci kert az egyik leghíresebb barokk-rokokó kert volt, amelyet II. Frigyes porosz király kezdett el építeni 1744-ben. Ő nevezte el gond nélküli helynek, ahol csendes elvonultságban töltött mind több és több időt a francia felvilágosodás legnagyobb alakjaival, és itt társadalmi kötöttségek nélküli szabad társas élet zajlott. Ezt a kertet is egy dombon helyezték el, és legfőbb nevezetessége az volt, hogy déli lejtőjére szőlőskertet telepítettek.

Az elhelyezkedésén kívül megoldásait tekintve semmi más közös pontot nem találunk a két Sans Souci között. A mintául tehát inkább az ott zajló társas események jellege szolgálhatott. Csáky István névválasztására egyszerre gyakorolható hatást maga az uralkodó szellemisége, az a franciás közeg, ami körülvette Sans Souciban, és mindaz, amit ez a hely megtestesített a maga korában. Illésfalva esetében a gondnélküliség olyan környezet létrehozására utal, ahol a szellem, a játék, a művészet határozta meg az egymás közötti érintkezést.

Azonban mindenképpen meg kell említeni egy másik lehetséges okot, ami Sans Soucit egyfajta mintává tette a házaspár számára. Csáky Erdődy Júlia apjának, Erdődy Jánosnak szintén volt egy híres barokk kertje Pozsonyban, amelyet már a kortársak is a potsdami Sans Souci kastélyhoz és kerthez hasonlítottak. Itt tényleg volt szőlőskert, a földszintes épület előtt barokk díszkert terült el. A Csáky házaspárra kétséget kizáróan befolyással volt ez a családi példa is, egy olyan eszményi hely utánzásában, amelyet egyébként csak ábrázolásokról, leírásokból ismerhettek.

A kert rövid bemutatását onnan érdemes kezdeni, ahonnan maguk a leírások is: mielőtt itt kert lett volna, vad és terméketlen volt e táj. Legnagyobb teljesítménynek ennek

átalakítása tekinthető. A természet megszelídítésével idilli állapot valósult meg: gazdagon termő, megművelés alá vont földek, veteményeskert a dudva helyett, bő termést hozó gyümölcsös és díszkert virágos parterre-rel.

A mulatókert elég nagy távolságra volt a falutól, így épületeket emeltek a háziak és a vendégek elszállásolására, de ezek szerénységükkel keltettek feltűnést, és semmi esetre sem barokkos pompájukkal. A barokkra utaló elemek közül az egyik az épületek közvetlen közelségében kialakított geometrikus, valószínűleg hímzéses parterre-ekre osztott kert: ezekbe nemcsak virágokat, hanem haszonnövényeket is ültettek. Itt egyenes, sövénnel szegélyezett utak voltak, ahol pávák sétálgattak, további díszítőelemül pedig lécrácsos lugasok és más kisebb építmények szolgáltak.

Szintén barokkos vonás a játéktér, amely azonban kicsit már a későbbi vidámparkok hangulatát is megidézi. Ide már kacskaringós utak vezetnek, a tér középpontjában pedig földből kialakított piramis alakú nézőtérrel lehetett szemlélni a játékot. Lovagjáték, kötélhinta, galamblövészet, és a legnagyobb lelkesedést kiváltó körhinta szórakoztatta a vendégeket. A körhinta nagy hatást gyakorolt a leírások készítőire. Hattyúba szállhattak a nők, lóra a férfiak, és a forgás közben el kellett találni egy lecsüngő szívet, ólomgolyóval célba lehetett venni egy kiemelkedő fejet, illetve tőrrel leszedni egy gyűrűt. A győztesnek taps járt.

A játéktér, sőt az egész kert használatát illetően különösen nagy újításnak számított, hogy mindenki előtt nyitva állt a hét egy napján. A környék lakói, mint egy közparkba, ellátogathattak ide, és kipróbálhatták a játékokat. A gróf külön tánctermet is építtetett a falubeliek mulattatására. Ez a felvilágosult szemlélet komoly elismerést váltott ki a kert megörökítőiből, annál is inkább, mivel ennek a felfogásnak a megjelenése jóval későbbre tehető Magyarországon.

A többi létesítmény inkább a szentimentális kertre emlékeztet, különösen a Parnasszus hegye, amely egy távoli,

nehezen megközelíthető magaslát volt, tetején egy templommal. Az Apollónak szentelt templomépítményt a leírások szerint a múzsák tiszteletére kilenc életnagyságú szobor vette körül. Itt antikizáló ünnepségek zajlottak a leírások szerint. Fontos információra hívja fel a figyelmet annak a jelenetnek a leírása, amely szerint a házaspár lánya az ide érkezőknek szüzi kezével virágból koszorút font. Nehezen lehetett annak nyomára bukkanni, hogy a házaspárnak volt gyermeke. A levéltári kutatások alapján sikerült megfejtetni, hogy az a kislány, aki a leírás szerint 1776-ban még koszorút font a Parnasszus hegyén, 1777-ben váratlanul elhunyt. Második gyermek nem született, és a gróf, mintha egy álom foszlott volna szerteszét, egyre kevesebb időt töltött Sans Souciban. 1785-re, tehát kevesebb mint tíz évvel a kert elkészülte után, birtokai irányítását is átadta feleségének, ő maga pedig visszahúzódott Homonna melletti falujába, ahol újonnan épített szerény udvarházát beszédes néven Stephans Ruhénak nevezte el. Sans Soucit ettől kezdve jóformán csak felesége használta a nyári hónapokban, aki továbbra is rendezett mulatságokat, erre utalnak a különböző kellékekről fennmaradt leltári feljegyzések, amelyek szerint olyan jellegű, noha lényegesen szerényebb ünnepségek zajlottak itt, mint például Eszterházán. A grófné egészen Szepességből való végleges távozásáig, azaz 1803-ig sok időt töltött itt, olyannyira, hogy az illésfalvi kastélyt szinte nem is használta.

A házaspár majd húsz évig tartó különélése 1803-ban a vagyoni szétválással hivatalos formát öltött. Az idősödő grófné visszaadta az ügyek irányítását férjének, és főleg egészségi okokra hivatkozva költözött vissza Pozsonyba, családjá körébe. 1809-ben hunyt el.

1803-ban még álltak az egykor szebb napokat látott Sans Souci épületei, még ha a kerti létesítmények már nem léteztek is. A park átalakulása, a nyári lak felszámolása fokozatosan ment végbe. Úgy tűnik, hogy a gróf számára fe-

lesége távozásával veszítette el végleg értelmét Sans Souci fenntartása. Sem visszatérni, sem átalakítva használatba venni nem állt szándékában. A különc életű házaspár és a híressé vált mulatókert sorsa egymásba fonódott, és megannyi legenda keletkezett pusztulásáról, amelyek szerint a kertet szándékosan rombolták le a grófné szabados életére adott válaszlépésként. Az épületeket egyébként tényleg lebontották, de mindez egy hosszabb folyamat eredménye volt. Minden földi hívságot megtestesítő építmény lassan eltűnt Sans Souciból, az egyetlen épület, amely átvészelte az évszázadokat, a kápolna maradt, amely maga Csáky gróf számára is az egyetlen fontos hely maradt haláláig, 1810-ig.

GRANASZTÓI OLGA

Jegyzetek

¹ *Ujj Sans-Soucinak, avagy gond nélkül való helynek rövid le írása mely francia nyelvben G. Sz. M. által irattatott magyarra pedig G. C. I. fordította mellyet utóllýára egyúgyú magyar versekben foglalt Diószeghy Erdődy Lajos.*

² *Novum in Scepusio Sans-Souci Sive Locus Absque Curis Versu Epico celebratus Per Joannem Nepomucenum Demko Clericum Dioecesis Scepusiensis, SS. Theologiae Studiosum.* A hetedik változat a német szöveg magyar fordítása Ivánkay Vitéz Imrétől, amely először Kazinczy Ferenc levelezésében látott napvilágot.

BOLDOGSÁGKERESÉS A PSZICHIÁTRIÁN

Néhány, kicsit depressziós hetem alatt, nem tudtam másban megkapaszkodni, csak a filozófiában. A gondolkodás számomra megnyugtató. Nem élvezet, nem tragédia, nem kényszer, hanem nyugalom...

Lelked finom atomjai itt keringenek kórházi szobámban, Démokritosz. Örülök. Neked kérdéseket teszek fel, Szókratész. Tudjuk-e már a különbséget igaz és hamis, jó és rossz között? Nem. Bábáskodj felettem. Tudásod igazi, személyes, meggyőződéses, mély, belső hit, mely egész életedet áthatja. Helyesnek vallott magatartásod egyenlő számodra a boldogsággal. Így vagyok ezzel én is.

Platón, miért gondoltad, hogy a művészet nem az érényre nevel? A művészetben levő ősi, vad dolgok veszélyesek lennének a társadalmakra? Számomra megnyugtatók ezek a mindenki számára érthető érzések és gondolatok. Közös ősbölcsönket sosem szabad elfelejtenünk.

Legyen már végre minden dolognak oka és célja, mondja nekem Arisztotelész. Betegségemnek és gyógyulásomnak is... Nagy gazdagság és nagy szegénység fejlődött ki körülöttem, melyben tönkremegy a közösség. Mindezt az ablakból is látom. Epikurosz azt súgja fülembé, tartózkodjak a fájdalomtól és a zavaroktól.

Pürrhón szkeptikussá nevelne. Diogenész a gazdagság göggyével a nyomorúság göggyét állítja szembe. Ezt tudom csak tenni én is, szobám a hordó...

Zénón, te azt szeretnéd, ha bölcs lennék, alkalmazkodnék a világegyetem örök törvényeihez. Igaz, hogy a világegyetem is változó, örök törvények szerint változó. Az örökké égő tűzben lelkünk is tűz, a nagy világtűz része. Jó erre gondolni.

Eckhart mester, neked könnyű, isten és te egyik vagy-tok, a tudás által magadba fogadod Istent, és a szeretet által belehatolsz. Ez a te boldogságod, nem az enyém. Az 1500-as évek problémái és az én problémáim nagyon hasonlóak, boldogságról, még vagy már, nincs szó. Legyen pénzem, de ne legyek gazdag, legyek szabad, de jóra használjam szabadságomat, legyek egyéniség, de szeressem a közösséget is, szeressem a végtelen lehetőségeket, de szabjak határt magamnak, ne akarjak semmit mindenáron megszerezni, és végül ne éljek vissza megszerzett tudásommal.

Kopernikusz, miért kellett neked a tudás? Nem bírtad elviselni az igazságtalanságot, vagy csak kíváncsi voltál? Meddig forgott volna még a Nap a Föld körül? Miért akarunk mindig valami mást tudni és hinni? Jó lett volna nekem a Föld laposan is, meg mozdulatlanul is, a felfedezésektől az emberek nem lettek boldogabbak, legfeljebb gazdagabbak. Így beszél egy gyűjtögető matriarcha, aki én vagyok.

Valamennyi dolog egy, mely változékonysága révén magában foglal mindent, mondja Giordano Bruno. Ez az egy-mánia tetszik nekem. Mindent egybe szeretnék terelni és tartani, legalább elméletileg, legalább boldogságilag.

Szegény Morus Tamás, *Utópiád* ma is utópia, a sok derék, becsületes ember, nem gazdagok, nem szegények, javaikat elosztják maguk között, és a termelés kézműves munka... Talán India a jövő?!

Írás és olvasás egész nap, nyugodt vagyok, süti a nap a fehér rácsot, mintha boldog lennék.

Igazad van, Pascal, az értelem lassan működik, mert sok szempontot kell figyelembe vennie, az érzelem egy pillanat alatt dönt és mindig kész a cselekvésre. Én lassan működöm, pedig nekem is vannak érzelmeim. Lassan teszem fel a kérdést, mi az ember a természetben? Gyorsan válaszolok, az ember semmi a végtelenséghez képest, minden a semmihez viszonyítva...

Spinoza, te optikai üvegek csiszolása mellett, szabad idődben voltál filozófus, ma amatőrnek neveznék. Kívánok

mindenkinek ilyen amatőrséget. Szerinted a világ egységes, egyetlen szubsztancia van, isten vagy a természet. Tetszik nekem ez a materialista jellegű pantheizmus. A világban minden szükségszerű, véletlenek nincsenek, szabadságom a szükségszerűség felismerésétől függ. A boldogság isten értelmi szerete. Ez az, értelmes szeretet. Gyerekkoromban ez az értelmes szeretet kevésnek tűnt, most már tudom, hogy így jó.

Kedves Locke, mindenki téged idéz, az elme fehér lap, az érzékelés írja tele ideákkal. Úgy érzem, a fehér lap addig boldog, míg üres. Se anyag, se elme, sejhaj, így szórakoztatta magát Berkeley és Hume. Én, most, itt, Benthammal együtt, úgy érzem, a természet fájdalom és öröm hatalma alá helyez, a fájdalom és az öröm határozza meg, mit fogok tenni, és azt is megmutatja, mit kell tennem. Ugyanekkor kedvenc Rousseau-m a közösség mindenekelőttiségére figyelmeztet. Ne egyéni érdekekből álljon össze a közérdek, inkább fordítva. Mielőtt Ermenon-ville-be menekültél üldözési mániáddal, mindenkit figyelmeztettél, hogy a civilizáció megrontotta az embert. Senki nem vett komolyan.

Kant, te egy elmaradott országból figyelted Európát, mégis jól láttad. Örömmel tölt el ez a tény, reménykedem, hátha én is jól látok innen, ahol vagyok. Sosem tapasztaltunk még sem időt, sem teret, mégis, térben és időben érzékeljük a dolgokat, mondtad kérlelhetetlenül, költőietlenül, józanul. Ha felszólítanak bennünket, hogy nézzünk meg valami szepet, akkor már eleve úgy nézünk oda! Ezt kellene csinálnom a képzőművészettel! Nézzétek, milyen nagyszerű a képzőművészet. Íme a kanti reklámfogás, aminek tudnék örülni...

Tudjuk, hogy létezik megismerésünktől független világ, de hogy milyen ez és hogyan van, erről semmit sem állíthatunk, mondja Kant az 1700-as években. Mit tudunk a világról most? Tudjuk, hogy több naprendszer van, de nem tudjuk, hány. Emberről még mindig nem tudunk más naprendszerekben. Kant szerint minden ember tudatának lényegileg azonos szerkezete van, ez a tény biztosítja, hogy

az emberek egyformán rendezzék el tudatukban az érzéki világot. Ma már tudjuk, hogy minden agy más, és nem mindenki rendezi el egyformán magában az érzéki világot. Az is jó lenne, ha az emberiséget sem felednék el, miközben cselekszünk valamit.

Spengler agyában 8 kultúra jut el a teljes érettségig, a kínai, indiai, babiloni, egyiptomi, maja, antik, arab, nyugati. Az egyes kultúrák közös pályát futnak be, keletkeznek, fejlődnek, kivirágoznak, elgyengülnek és bemerevednek, az örök visszatérés törvényei szerint. Mi lesz az én nyugati kultúrámmal, mindezt olvasva nagyon nem vagyok boldog.

Észállamodban, Fichte, mindenkinek joga van a szabadsághoz, a munkához, az emberhez méltó léthez. Világtörténelmed a szabadság felé való haladás. Ezek a gondolatok áldozatot követelnek, nem boldogságot. Az igazságot csak egy titokzatos intellektuális szemlélet révén lehet elérni, művészi élmény révén, mondom Schellinggel. Nagyon boldog lennék, ha elérhetném az igazságot művészetemmel. A te szavaidat is szeretem, Hegel, melyekben a tiszta szellemiség megvalósulási formái között elsőként említéd a művészetet. Állítás, tagadás, szintézis, ez a mi szentháromságunk. Csak azt tekintjük valóságosnak, ami az eszme fejlődéséhez feltétlenül szükséges létező. A világszellem nagy embereken keresztül valósítja meg önmagát, néha egy-egy népen keresztül. Csak ezért szeretnék nagy lenni, csak ezért szeretném, ha kicsi népem is nagy lenne valamiben. Talán boldog is lennék akkor...

A világon csak mozgó anyag van, nincs anyag erő nélkül, nincs erő anyag nélkül. Most, nekem, sem anyagom, sem erőm nincs, csak fehér papír és gondolatok. Mit tennél ilyenkor, Buchner?

Comte tudomány-vallása szerint minden egyes tudomány a rákövetkezőnek módszertani előfeltétele. Hiszek a tudományok segítő szándékában, jobban tetszik, mint az istenhit, de ez is lehet veszélyes. Miben hisznek a makacs

égitestek, miért nem esnek egymásnak, kérdezem József Attilával. Nem tudjuk.

Az emberi szenvedés kozmikus igazolása nálad van, Schopenhauer. A világ lényege a szenvedés, az optimizmus csak gúnyolódás. Ezek szerint én most átérzem a világ lényegét.

Érzem Hegel világosságát és a te vak ösztönösségedet akaratom öntudatra ébredésében. Nincs jó véleményünk a történelemtől, mindig ugyanaz történik, az emberek nem tanulnak mások hibáiból, sőt, sajátjukból sem. Sz szenvedek hát öntudatos akarattal, kielégíthetetlen vágyaimmal és törekvéseimmel. Akkor lehetnék csak szabad, ha megszabadulnék minden vágytól, minden törekvéstől, feloldódva a semmiben.

Don Juan esztétikai stádiumban van, műalkotásnak tekinteti életét, Agamemnón etikai stádiumban van, lányát feláldozza a közért, Ábrahám vallási stádiumban van, egyedül van istennel szemben. Ezek Kierkegaard tudatos választásai, megjegyezve, hogy az etikai törekvések reménytelenül hiábavalók. Mit tehetek én? Akár felakasztom magam, akár nem, mindkettőt meg fogom banni, mégis, tovább kell élnem, akár boldog vagyok, akár nem.

Bergsonnal értek egyet, az élet tényeit nem szabad mechanikusan magyarázni, intuíció révén ragadjuk meg a dolgokat, az életlendület, a teremtő fejlődés segítségével. Szeretem Bergsont,

Proust is szerette. Mindkettőjüket szeretem életimádatuk miatt. Boldogságot sugároznak rám.

Nietzsche hitét értem, csak az ember adhat értéket önmagának és a világnak. Ma már senki nem hiszi, hogy a tudomány és a technika haladása fogja megoldani az emberiség problémáit.

Létrejött már az atombomba, a gázkamra, az automatizált és mechanizált világ, a kifosztott természet és a természetellenes élet. Hol a boldogság mostanában, kérdezne most is Petőfi.

Határszituációkban feltáruhnak életünk elviselhetetlen ellentmondásai, a filozófia csak elviselni segít ezeket, megoldani nem tudja, és boldogságot sem tud ajándékozni. Heidegger világba dobott lénynek érzi magát, élete a dolgok és a többi ember terében zajlik, emberi léte nagy gond, cselekvése gondoskodás, megléte nem más, mint lét a halál jegyében, világának lényege a semmi, ezért szorong. Ezekért szorongok én is, mert a *ki* már nem valaki, a *ki* a személytelenséggel azonos. Szomorú. Senkit nem érdekel már a boldogság. Sartre azzal biztat, hogy szabad lényként válósítsam meg magam, akkor is, ha személytelen ellenfelekkel hadakozom. Gondoljak Sziészüphoszra. Mindennap csináljam meg művészetemet, akár kell valakinek, akár nem. Ha kell, örüljek, ha nem kell, ne szomorkodjak...

Az életet, állítólag, nem lehet az ész ítélőszéke elé vinni, nem lehet magyarázni, csak megérteni. De mivel értsem meg, kedves Dilthey?!

A környezet kihívásaira adott válaszuk a kultúra és civilizáció, Toynbee szerint. A teremtő kisebbség előrevisezi a fejlődést, a tömeg utánzás révén veszi át az eredményt. Ha elvész a teremtőképeség, fellázad a szellemi proletariátus és a kultúra elpusztul. Eddig 26 kultúra-civilizáció született, 16 már elpusztult, 3 megtorpant, maradt 7, a kínai, japán, hindu, iszlám, balkáni, orosz, nyugati. Vajon megmaradnak-e ezek a kultúrák, vagy tovább csökken számuk? Szorongok.

A világ tényekre oszlik szét, motyogom Wittgensteinnel. Az ember tehetetlen a világ tényeivel szemben, innen van az az érzésünk, hogy függünk egy idegen akarattól. A boldog élet a világgal való azonosulás, most végre tudom. Hogyan azonosuljak, mikor a világ legtökéletesebb leírása sem tud életemhez útmutatást adni. Ami a filozófust foglalkoztatja, az kimondhatatlan, de létezik és időnként megmutatkozik. A világban semmi sem állandó már, szokásaink is esetlegesek. Számolhatnánk másképp is, lehetne logikánk is másmi-lyen. Ezzel a semmi-sem-állandóval kell azonosulnom?!

A ROMOS SANS SOUCI KÁPOLNA 1955-BEN
(Archív felvétel)

Freuddal zárom kis boldogság körüli utazásomat. Ösztönlényünk és társadalmi énünk kibékíthetetlen ellentmondásban van egymással. Jung és én próbáljuk békítgetni énjeinket. Ha ösztönlényünk és tudatos énünk már beszélget egymással, az jó.

Ha kibékül a kettő, akkor örülök. A filozófusok ügyetlenül tébláboltak az életben, akárcsak én. De nekem is öröm a gondolkodás, ha nem is boldogság.

VÁRNAGY ILDIKÓ

A POLITIKA A KULTÚRÁBAN

Az alábbiakban kultúra és politika összefüggéséről szeretném kifejteni az véleményemet, természetesen a teljesség igénye nélkül. Napjaink aktualitásaihoz kapcsolódva, magyar filmek példáiból kiindulva azt igyekszem kimutatni, hogy a tömegkultúrában egy elit próbálja kisajátítani a hatalmat a politika kinyújtott karjaként. Ennek, az esztétikai következményeken, a szakmák szociológiai torzulásain túl a valóság érzékelésében is következményei vannak. Meggyőződésem, hogy csak humanista felfogáson alapuló kulturális politikának van ma nálunk létjogosultsága. A kulturális politika keskeny ösvényen tud csak haladni, amelyről ha letér, kicsúszik a kezéből a hatalom.

Elkerülhetetlen, hogy ne jelezzem, fejtegetésem elfogult, mert meggyőződésemnek megfelelően sajátos összefüggésben szeretném használni a *kultúra* kifejezést. Abból indulok ki, hogy a kultúrának lehet szociológiai jellegű és lehet filozófiai értelmezése is. A kettő természetesen kapcsolatban van, azonban gondot jelent számomra, hogy nálunk elsősorban a szociológiai játszik szerepet. A szociológiai értelmezés lényege úgy összegezhető, hogy a kultúra az ember különleges létformája. Természetesen egyaránt jelenti így a kultúra az Embert, valamint az embereket vagy az összetartozó embercsoportot. Úgy látszik, hogy ma ösztönösen, tudatosan, jobb- és a baloldalon is mintha ez működné inkább a kultúrafelfogások háttérében. A filozófiai kultúraértelmezés keretei között a fentiekén túl azonban még azt is figyelembe szeretném venni, hogy az embernek szellemi és társadalmi képzettsége van, ami finomítja a szociológiai megközelítést. Továbbá a kultúra szónak, mint ismert, közös a gyökere a

kultusz kifejezéssel. A kultusz hagyomány, a hagyomány pedig összekapcsolódhat a vallásossággal is.

Vallásos alatt itt a transzcendens, tágítva a nem-racionális tiszteletét értem. Így merem állítani tehát, hogy a kultúrában benne van a kultusz problémája is, másként kifejezve a hagyomány és a múlt is alkotóeleme. Továbbá, meggyőződésemet erre alapozom, a kultúra, normatív értelemben, humanizmust jelent. Sőt, a humanizmusnak a kultúra akár a szinonimája is lehet, amit azért kell külön kiemelni, mert ez már egyenesen ellentétes a szociológiai, antropológiai felfogással. Például csak a humanizmus nevében lehet kijelenteni a következőt. Az emberevőknek azt a tulajdonságát, hogy az ellenfelet vagy az idegent megeszik, az általam követett felfogás nem tudja a kultúrájuk részeként értelmezni, mert abban meghatározó elem az ember elpusztítása. A humanizmus jegyében az emberevők antropológiai eszközökkel leírható kultúrája tehát azért nem kultúra, mert annak meghatározó eleme az ember elpusztítása, nem pedig az a hit, hogy az ember a világegyetemben központi helyet foglal el, hogy az embernek magasrendű értéket, fontosságot tulajdonítunk. Általában, ebben az értelemben, ami erőszakra, kegyetlenségre épül, nem fogadható el magától értetődően kultúraként. Kevésbé kibeszélt, de igen fontos mozzanatról van szó. Ezért lássunk még egy szélsőséges példát.

Tételezzük fel, vetítenek egy filmet, amely arról szól, hogy embereket dobálnak egy óriási darálóba, az ebből kifolyt vérükkel és húscsafatokkal műalkotások, így festmények készülnek. Az ötlet nincs is olyan messze a valóságtól, elég, ha a Magyarországon is néhány éve bemutatott Hermann Nitsch organikus csonkításokból megvalósított dolgaira gondolunk, hiszen performanszai valódi vérengzések. Nem mellékesen pedig igen sikeresek (ld. <http://www.museonitsch.org>). A most kifejtettek alapján a kultúra filozófiai felfogásával összefüggő humanizmus nem teszi lehetővé, hogy az ilyesmit művészi alkotásnak lehessen tekinteni.

Mindezt röviden nihilizmusnak is lehet nevezni. A jelenség, amelynek az idézett példa is a része, alátámasztani látszik a következő megállapítást. Napjainkban a humanizmusmal szembenálló nihilizmus nyilvánul meg abban, hogy problémáinkról mindig a legrosszabb változat szemszögéből esik szó. Márpedig a média logikájának meghatározó szerepe van abban a negatív életszemléletben, amelyben a katasztrófa a fő mozgatóerő. Nem az észre, az agyra, az intelligenciára hat, hanem az indulatokra, az ösztönös szorongást fokozza és patetikus. Így kötődhet a katasztrófa a politikához. A katasztrófa, a médiából áradó katasztrófizmus, legyen szó természeti vagy kulturális katasztrófáról (vagyis mindarról, amelynek a felelőssége az emberekre hárul), ebben a pesszimizmust gerjesztő helyzetben a politikát sajátos politikusi játszmák részévé teszi. Felvethető, hogy kultúra és politika így fonódik össze, különleges, viszonylag új vegyülekben, például a politikailag korrekt szálain keresztül. A továbbiakban ez a kérdés foglalkoztat.

2010 februárjában a 41. Magyar Filmszemlén a játékfilmes zsűri vezetőjeként társaimmal összesen tizenhat filmet néztünk meg egy hét alatt, hogy dönthessünk a díjakról. Függetlenül az esetleges, egyébként mégoly vitatható esztétikai vagy értékítéletektől, melyekről nem ezen a helyen kell egyébként számot adni, tanulságos volt a sorozat a fentebb kifejtettek szempontjából. A mai magyar kultúra egyik különleges figyelmet is élvező területén, az adott időszak keresztmetszetét kínálta a Filmszemle, ami következtetések levonását is megengedi. Méghozzá aktuális következtetéseket, hiszen jó néhányat itt-ott most is vetítenek. Az alkotó szemszögéből nézve a mű egyébként sem egy rövid szezonra készül, hanem hosszabb távra. A helyzetet jellemzi, hogy ötven évnél idősebb szereplő alig volt a filmekben, és az alkotók között is a fiatalabbak voltak többségben. Végeredményben a tizenhat díjért versengő filmalkotás mintának is tekinthető. Már a témáik is mutathatják, hogy a jól körülfu-

tárolt közegben milyen problémák a jellemzőek, és hogyan vetődnek fel máig szóló érvényel.

A legtöbb történet a jólét és a valamilyen fenyegető katasztrófa árnyékában széthulló emberi kapcsolatokat kegyetlenségéről szól. A látottak alapján tehát azt lehet állítani, hogy a kegyetlenség mindenképpen központi témája a filmalkotások nagy hányadának. Másként fogalmazva a probléma kérdésként is feltehető. Például, lehet-e szeretet gyermek és szülei között, miközben mindnyájuk élete kaotikus. Egy, már a moziban is játszott film, a *Poligámia*, a férfi hűtlenségéről és az újszülött gyermektől való félelméről szól, a dráma magvát a kapcsolatteremtés, az együttélés, a bizalom nehézségei, megbicsaklásai képezték ebben az esetben.

A humanizmus nevében feltett kérdésre tehát a filmeknek több mint fele mintha negatív, pesszimista válaszokat kínálna. Volt olyan film, egy valóságshow konfliktusairól, amelyben igen durván beszéltek. A durva beszéd a lelki kegyetlenség megjelenítésének eszköze volt, de annyira egyhangú módon, hogy inkább ingerültséget, közönyt váltott ki. A film arról szól, hogy a média világa megsemmisíti azt, aki közel kerül hozzá.

A díjnyertes, a *Bibliothèque Pascal* azért adott többet és mást, mert arra a feltevésre épült, hogy az átélt borzalmat csak átköltve lehet hitelesen és a maguk igazi erejében érzékeltetve elmondani. Egy fiatal nő életének a tragédiáit mutatta be. A többi film gyakran monoton szörnyűségsozozataival ellentétben a meseszerűség, a rettenet átköltése erősítette az elbeszélést, és túl is lendítette abba a távlatba, amelyet az imént a kultúra humanizmusaként igyekeztem jellemezni.

Ha a friss filmtermés megjelenít valamit a mai magyar kultúra lényegéből, akkor az a benyomás, hogy olyan problémák bukkannak fel benne, amelyek a közbeszédben is fontos szerepet játszanak. Magány, elidegenedés, a család válsága. E súlyos problémák úgy kerülnek elő, mintha olyan

nem kiismerhetőként érzékeltetett összefüggések hálózatába, sőt rendszerébe illeszkednének, amely szükségképpen váltja ki a kegyetlenséget. Jóllehet maga a kegyetlenség nem szaktudományos, például szociológiai, gazdasági kategória, mégis kötőanyagként jön elő a filmek világában, amelyről azt lehet gondolni, hogy napjaink valóságát közvetíti. Kiváltópontnak, oknak és okozatnak látszik egyszerre a kegyetlenség, amelyről, a filmek sugallata alapján úgy érezzük, elválaszthatatlan hétköznapi kultúránktól.

Ebben a látásmódban a kegyetlenségnek nem a szerepet az alternatívája. A szeretet alig-alig jelenik meg, legfeljebb anakronizmusként. Éppen ellenkezőleg, a kegyetlenség olyan önjáró tevékenységgé válik, amelyet nem lehet abbahagyni. Kegyetlenségek, szörnyűségek határoznák meg az életünket?

A kérdésre nem lehet határozott választ adni. Nagyon sok hír szól ilyesmiről, rémhíradók erre szakosodott hírolvasói az alkalomhoz kialakított merev arckifejezéssel tudósítanak folyamatosan róluk, hiszen a kegyetlenül végrehajtott gatzettekkel egyedül a természeti csapások kegyetlensége versenyezhet, továbbá a népszerű tudományos tévécsatornák filmjeiben látható harcok, amelyek során baktériumok, rovarok, gerincesek öldöklik egymást. Olvasni lehetett, hogy az elkövetők, akik leszúrták Cozmát, körülállták és nézték a haláltusáját. A jelenetek, az információk azt sugallják, hogy a szívtelen kegyetlenség valamilyen módon mozgatója a társadalomnak, meghatározója a kultúránknak. Ne könyörögj az életért, mert az élet senkit sem érdekel.

A Filmszemlére hozott játékfilmek azt sugallják, hogy nincs erkölcsi kapaszkodó, hogy anakronizmus a pozitív érzélem, a közösség hiánya pedig általános. Naiv, félrevezető és elfogult viselkedés lenne persze mindezt, Révai József módjára, szemrehányásként, dekadenciaként, egy szebb és jobb jövő kibontakozását akadályozó, romboló tendenciaként jellemezni. Netán előre megmondani, hogy mi fán te-

rem a jó műalkotás. De az is hiba lenne, ha az efféle politikai voluntarizmustól való félelem megtiltaná, hogy legalább eltöprengjünk magáról a diskurzusról.

A *Köntörfalak* című film az egyik rendezői díjat kapta a 41. Magyar Filmszemlén. Ebben a filmben sűrűsödni érzek néhány olyan mozzanatot, amelyekről eddig szóltam. A dráma azzal kezdődik, hogy a főhős elveszítette feleségét, aki egy este lement otthonról cigarettáért, és halálos baleset áldozata lett, elütötte egy autó. Így ő maga, a férj, kövérkés, kicsit puhány, szelíd ember, egyedül maradt a két elárvult gyerekekkel, neki kell immár felnevelni őket. A történet szokatlan irányban fordul, mert az apa, egy váratlan helyzetben elkezd nyomozni. Ő akkoriban, amikor a gyerekei fogantak, impotens volt. Az asszony halálával sírba szállt titok felderítése zajlik tehát a továbbiakban, végül persze meg is fejt a halott asszony titkát, szembetalálkozik azzal, akitől az ikrek származnak. Széthulló család, könnyörtelen párbeszédék az igazi és a nevelőapa között, fellángoló és elillanó baráti érzések, magány. Az avatott kritikus szerint pszichothrillerrel van itt dolgunk Tarantino nyomán. Úgy mond a valóság minél plasztikusabb megjelenítése zajlik a vásznon, amit a méltató szerint a film elsősorban a valóságot közelítő párbeszédék révén ér el.

Hasonló helyzetben persze másként is meg lehet élni a valóságot: gyászolni és feldolgozni a sokkolóan váratlan fordulatot, a feleség hirtelen halálát, töprengeni a fájdalomról és feloldásáról, amihez a múlt zavarba ejtő hangjainak elfojtása is hozzájárulhat, tompítani és kezelni a gyerekekre zúduló válságot stb. A film alkotója mindezt közhelyesnek, unalmasnak, nem eredetinek érezhette – és éppen ez a szuverenitás teszi a művészi szabadságot. Elfogadjuk, így van. De mi a magától értetődő? Többféle valóság lenne? Ez a könnyű válasz? A film valósága különleges?

A rendszerezés igénye nélkül most néhány továbbgondolható lehetőségre szeretném felhívni a figyelmet kultúra

és politika összefüggéséről. Mindenekelőtt ellentét, sőt félreértés lehet az alkotásként elismert művek használata és egy jóval szélesebb antropológiai kultúramegközelítés között. Az utóbbi különféle társadalmi csoportok gondolkodásmódjait, cselekvési módjait is magába foglalja. A politikai hatalom szempontjából ez különösen nyugtalanító dilemma lehet, mert saját céljainak a szociológiai-antropológiai kultúrafelfogás nyilván kényelmesebb. Többek között azért, mert ennek a felfogásnak a hangsúlyozásával megőrizheti semlegessége látszatát, értékmentes szemléletmódra hivatkozhat döntéseiben. De ebbe a feszültségbe tartozik az is, hogy nincs összhang az alkotások gyakorlati, társadalmi használata és értelmiségi értelmezése között. Utóbbi mondja ki, hogy mi a giccs, mi az elidegenedés és a manipuláció, hogyan működjenek az alkotók és a műalkotást létrehozó szervezetek (finanszírozás, kiadók, kritika, forgalmazás), ideértve mindazt, amit a művek elfogadása és értékbesorolása, az ízlések hierarchizálása és a kulturális gyakorlatok jelentenek.

Nos, éppen ebbe a keretbe illeszkedik az imént emlegetett filmekből tükröződő ellentmondás. Az imént leírt humanizmuselvről ma divatos is, hatásos is kimondani, hogy elavult. Igazi, par excellence értelmiségi értékítélet, amely felgyújtja a politikai döntéshozó képzeletét is. Egyes felfogások szerint például a humanizmus az írott, klasszikus európai kultúra jellemző igénye lenne, amely eltűnik, elavulttá válik, mert átalakítja az irodalom utáni média. (Sloterdijk, Peter: *Du musst dein Leben aendern*. Suhrkamp, 2009). Egyszerűen nem érvényes többé. Eszerint a kegyetlenséggel, csakúgy, mint annak művészi megjelenítésével kapcsolatos ellenérzés csupán rosszul megválasztott, értelmét veszített kifejezés lenne az elavult humanizmusfelfogás jegyében, hiszen a mai körülmények között, már maga a probléma sem lehet aktuális.

Igazi, értelmiségi elit problémafelvetés. Ami azt jelentené, hogy a 2010-ben pályára lépett, most is velünk élő

magyar játékfilmek többségében meredező „köntörfalak” képeznek a posztlitterális-posztmodern kultúra igazi valóság tartalmát, megteremtve egyébként az újfajta antropológiai láttelelet nyersanyagát is.

Nem igaz! Erre a filmek egyik közös sajátossága a cáfolat. A szóban forgó filmek, a Tarantinót követő magyar hullám bevallott, hangosan hirdetett célja, hogy a vásznon a valóságot a párbeszédék segítségével jelenítsék meg minél plasztikusabban. A forgatókönyv dialógusainak például meghatározó szerepe van. Ezt a szándékot azonban végképp nem lehet sem irodalom utáni, sem posztmodern nyelvezetként beállítani. Még a kevés szóval működő filmalkotásokról is elmondható, hogy valóságigényük teljes mértékben irodalmi. Ami a film mint média esetében elég jelentősnek mondható cáfolata a Sloterdijk-féle teoretikusok általános, a posztmodernség kezdetére vonatkozó periodizációjának.

Így azonban az is állítható, hogy a kegyetlenség jelenségei igenis humanista összefüggéseikbe helyezhetőek, továbbá nem magától értetődő természetességgel jön létre a fentebb jellemzett, köntörfalás diskurzus.

A filmek a finanszírozási rendszerek követelményeinek megfelelően forgatókönyvön alapulnak, az pedig többé-kevésbé irodalmi mű. A pénz hatalom. A filmkészítés politikák függvénye és át van szöve, testestől-lelkestől, hatalmi mechanizmusok által, amelyek a filmművészet belső lényegéhez tartoznak. A Filmszemle versenyfilmjei tehát az érvényesülésért folytatott küzdelemben az irodalmiságon alapulva illeszkedhetnek egy szakmai kánonba, így lesznek érthetőek, elfogadhatóak és versenyképesek. Ami Magyarországon ahhoz szükséges, hogy a kulturális politika alkatrészeivé váljanak. Ha ez végül sikerül, szinte közömbös is, hányan nézik meg őket.

Ha ellenben változik a hatalmi összefüggések rendje, akár megélhetési pánik is kialakulhat ebben a népes közösségben. Eközben azonban, a változás ellenére az irodalmi

jellegű nyelv meghatározó jelentősége nem változik a műalkotás létrejöttében. Hatalmi-politikai, ebből adódóan finanszírozási okokból van rá szükség, mert a tervet másként nem lehet megítélni. Márpedig ez a film világában jellemző helyzet döntően különbözik például annak a képzőművésznek az alkotói fordulatától, aki, akár éppen egy tragikus politikai esemény sokkoló hatása alatt – a felhozott példában a 2006-os októberi tüntetések után – döntést hoz és új nyelvre tér át (Prutkay Péter: *Dobozolt kor-képek*. Pintér Szonja Galéria Budapest, 2011. március 10–25.). Itt a kiindulásban szerepet játszik a politikai mozzanat, de az alkotói folyamatokban nem lényegi elem. A képzőművészet ma másként művelhető és másként viszonyulhat a megrendelőhöz is, mint a filmgyártás. És természetesen más a helye benne a nihilizmusnak is.

A kultúra tehát nem pusztán az ember különleges létformája. A kultúra nem csupán a társadalmiság szövete, nem egyszerűsödik arra, hogy átfordítsa a társadalmat szimbolikussá. Ellenben igaz, hogy a kulturális javak termelésének ipari méretűvé növekedése a könyv, a zene, a film és a televíziózás területén létrehozta azt, amit tömegkultúrának nevezünk. Nem kell bizonygatni, hogy a kultúra a kollektív tudat alakításában meghatározó, s azt sem, hogy a tömegkultúra kikényszeríti az alkotói tevékenységek újfajta professzionalizációját a már említett finanszírozási gépezetekkel összefüggésben. Az így létrejövő rendszer, melyet kulturális politikának lehet nevezni, döntő a kulturális javak társadalmi legitimációjában.

Mindebből azonban semmi sem indokolja, hogy a kultúrában többé már nincs létjogosultsága a múltnak, a hagyománynak és a humanizmusnak. Mert azt sem lehet állítani, hogy a hatalom és a kultúra kapcsolatát mindössze a politika szociológiai érdeklődése határozza meg. Ilyesmit csak azok hihetnek, akik szerint a politika célja a soron következő választás megnyerése a legegyszerűbb és legrövidebb úton.

A filmes példákból indult eszmefuttatás tanulságait összefoglalva: ellentmondás, diszharmónia van egyfelől a kulturális politika, másfelől a kultúra mint műalkotások társadalmi használata között. Mintha az Aczél-korszak örökségével élnénk más szellemi fogódzók hiányában. Ma is az a helyzet, elsősorban a tömegkultúrában, hogy a kultúrakészítő elit, ha teheti, a hatalom meghosszabbításaként viselkedik. Levesz, átvesz, magának tulajdonít fontos szerepeket. Ízlést formál, értéket határoz meg, és ahol teheti, a közpénzen folyó támogatási rendszerek működtetését is magához veszi. Közben, nem ésszerűen indokolható módon a humanizmus mint törekvés leértékelődik a megszilárdult rendszerekben.

McLuhan híres mondása szerint a médium az üzenet. Kiforgatva, magyarul ez azt jelenti, hogy a cső birtoklása a fontos, nem az, hogy mi van benne és merre folyik. Amikor valaki kultúrharcról vizionál, az ezért a csőért folyó küzdelemben gondolja magát. Jellegzetes értelmiségi magatartás a kultúra hanyatlását, válságát hirdetni, annak védelmére mozgósítani, miközben az értelmiségnek a kultúra művelése a feladata. Az efféle mozgások a közéletben akkor állnak elő, amikor egyesek, sokan vagy kevesebben – részletkérdés – úgy érzik, hogy elveszítették a kapcsolatot a kulturális politikát gyakorló hatalommal, sőt ellentétbe kerültek vele. Attól félnek, hogy a változás szimbolikus jelentőségük és erőforrásaik csökkenését eredményezheti.

A kulturális politika szemszögéből nézve a követendő út mindkét oldalán mocsár van, amely piszkít, le is húzhat, letéríthet. Az egyik lehetőség voluntarista módon, ideológiai pózokba merevedve vagy az alkotói műítészi szereppel összekeverve gyakorolni a hatalmat. Az efféle közvetlen beavatkozás selejtes műveket dob a felszínre, dilettánsok rémuralmához vezet a politika nevében.

A másik lehetőség sodródni, sorsára hagyni a kultúrát, úgy tekinteni rá, mint múzeumra, vagy múzeumok összes-

ségére, amelyet működtetni kell. Hasonló ehhez, amikor azt hirdeti a politika, hogy a kultúra áru, a fő szempont a kereskedelmi haszon.

Mindkét letérés az útról ahhoz vezet, hogy olyan kultúrakészítő elit jön létre, amely az alkotás és a tudás ellenőrzésével igyekszik a hatalom kedvében járni. Sürgés-forgása akár még kényelmesnek is tűnhet, hiszen azt a hiedelmet erősíti, hogy fontos szerepet, sőt felelősséget vesz át. Azt a látszatot kelti, hogy a kultúrát nem művelni kell, hanem védeni. Közben elfelejtődik, hogy a kultúra éppen ilyenkor hal meg, továbbá hogy a politika igazi fő kérdése, miként biztosíthat minél szélesebb hozzáférést a kultúrához. A múzeummá vagy áruvá merevítés akadályozza, sőt sérti az alkotói szabadságot, eltorzítja a támogatási rendszereket és a kultúra intézményesített védelmét.

Az úton maradni mindezekkel szemben a kulturális politika számára két elv folyamatos betartását jelenti. Vállalnia kell, hogy kormányzása a kultúra területén is humanista marad. Korlátozni igyekszik a nihilizmus területfoglalásait, miközben felvállalja és gyakorolja azt az ellentmondást, hogy humanizmusát érvényesíti, ám mégsem avatkozik az alkotói folyamatokba és értékvitákba.

A másik elv az, hogy a kultúra világának plurálisnak kell maradnia, mert ez a szabadság lényege. A kulturális politikát az elitek nem sajátíthatják ki. Diktatúrát, benne ízlésdiktatúrát sem gyakorolhatnak az általuk kialakított értékek nevében, azt a látszatot keltve, hogy hatalom és kultúra között szoros, olyan közvetlen összefüggés van, amelynek ők a megjelenítői. A valóságban a helyzet ennek fordítottja kell, hogy legyen, mert mindez ugyanolyan ellentétek, eltérő irányzatok egymás mellett élését jelenti, mint a demokratikus közéletben. A magyarországi kulturális élet különböző, új és hagyományos szerveződésai, csoportosulásai, érdekszövetségei, kamarái, kötöttséget nem vállaló egyénei úgy élnek egymás mellett ebben az utópisztikus elképzelésben,

hogy egy humanista kulturális politika foglalja őket keretbe, tart közöttük egyensúlyt, a pluralizmus szigorú betartásával. (Erre vonatkozóan véleményemet részletesebben *A fordulat új kulturális kormányzást igényel 2010-ben* címmel fejtettem ki az MPEE konferenciáján 2009 októberében. Később a szöveg megjelent a *Nagyítás* c. hetilapban: 1. évf. 1. sz. 4. l. és 1. évf. 2. sz. 4. l.)

GRANASZTÓI GYÖRGY

GYÓGYÍTÓ EMBER – SZABADOS GYÖRGYRŐL

Kodolányi Gyulával beszélget Antall István

K. Gy. – Szabados György gyógyító ember volt, nemcsak nagy művész, és a kettő megfért és összetartozott benne. Gyuri diplomás orvos volt. Noha gyerekkora óta zongorázott, nem végzett zeneakadémiát. Szellemileg vagy zeneszerzésileg nemigen találhatta volna a helyét az intézményes felsőoktatásban akkor, az 50-es évek végén. Remek orvos volt, tehát az az intuitív, empatikus tehetség volt meg benne, ami a legjobb belgyógyászokat jellemzi, és a holisztikus szemlélet. Őnála mindig összetartozott az, ami a lélekben történik, és ami a testben. Azt, hogy gyógyító ember volt, azt tágabban úgy értem, hogy nemigen ismerek mást, akinek a társaságában olyan jó volt lenni, mint az övében. Része a képnek az is, hogy ezt százak meg százak mondhatják el. Tehát beszélünk egy nagy magyar művészről, aki Magyarországon alig volt ismert, de Magyarországon is százak meg százak érezték úgy, hogy a barátai, mert ővele együtt lenni azt jelentette, hogy megfürdünk egy rendkívül nagylelkű, tágas, empatikus embernek az aurájában, aki nem volt soha olyan fáradt vagy feszült, hogy ne tudjon odafigyelni a másikra, és ne mondjon neki valami személyesen hasznosat. Ő a zenéről is azt gondolta, magáról a szellemi életéről is, hogy nagyon tágasnak és gyógyítónak kell lennie – nagylelkűnek, befogadónak, tehát nyitottnak. Legyen benne a teremtés bősége és legyen magyar.

A. I. – *A magyar dzsesszéletemben voltak zseniális virtuózok, de talán ő volt a legelső, aki azt mondta, hogy nem feltétlen csak az amerikai dzsesszhagyományokat kell életre keltenünk, hanem annak tanulságait levonva a magyar folklór, a magyar népzene hagyományait is próbáljuk fölleveníteni.*

– Ő nem tartotta magát dzsessz-zenésznek, noha azt gondolom, hogy képzettsége is meg a művei egy része is feljogosítana bennünket arra, hogy ezt mondjuk róla. Nem szólva arról, hogy az improvizatív dzsessz amerikai nagyságai jöttek el vele játszani nemegyszer, Magyarországra, Európába. A MAKUZ-ban, az őáltala létrehozott Magyar Királyi Udvari Zenekarban csak olyan zenészek játszhattak, akik dzsessz- vagy népzenei képzésen is átmentek. Mert úgy tartotta Szabados, hogy az igazi zene az archaikus gyökerű, és mindenütt, ahol archaikus, a mi értelmezésünk szerint népzeneét játszanak, a zenének alapvető tulajdonsága az improvizáció. Olyan zenészekkel akart játszani, akik tudnak improvizálni. Ő ezt a zenét szabadzenének hívta, s ehhez a fogalomhoz, ha jól tudom, az említett amerikaiak ugyanebben az időben jutottak el a dzsessztől kiindulva. Az biztos, hogy a dzsessz nagyon közel állt hozzá, írt esszéket a dzsessz és a népzene rokonságáról, és magát a dzsessz-improvizációs műfajt is igen sokra tartotta, de mégsem volt dzsessz-zenész. Azt gondolom, hogy ő a klasszikus zene, a népzene és a dzsessz, az archaikus zenének a világát tökéletesen integrálta.

– *Egy szikár, magas férfi volt, nehezen merte az ember megszólítani. De hogyha kapcsolatba került vele, azonnal felnyílt ez a burok. Láthatóan artisztikus személyiség volt. Nem tudok rá más mondani, messziről látszott róla, hogy ő művész.*

– Gyuri tartásos ember volt, és nagyon szép alkatú. Hozzátartozik ehhez, hogy vízilabdázott sokáig, és élete végéig imádott úszni. Talán ez látszott az ő vállán, hátán, egész tartásán. Ugyanakkor valóban kifinomult, de nem élveteg vagy gyenge személyiségre valló fej ült ezen a szép felsőtesten. Biztos az, hogy ő tudott nagyon szigorú lenni. Inkább azt mondanám, hogy komoly volt. De nem volt savanyú ember, és ahogy említettem, bárki, aki egy mondatot váltott vele, azonnal megkapta tőle a mosolyt, a humort és a figyelmet.

– Az irodalom mit tudott kezdeni ezzel a személyiséggel, kérdezem én, mikor pontosan tudom, hogy Kodolányi Gyula, Kobzos Kiss Tamás és Szabados György között egy közös műig jutott el az az együttgondolkodás, amely nyilván már korábbi szimpátián alapult.

– A kormányzó halálára gondolsz, erre a táncszínházi műre vagy táncoperára, amelyet 1989-ben írtunk. A negyedik alkotó, és bizonyos szempontból a legfontosabb is, a magyarkanizsai Nagy József, vagyis Josef Nagy volt, aki a JEL táncszínház vezetője, megalkotója Franciaországban, és az egyik leghíresebb európai táncművész. Ezt a művet közösen és párhuzamosan alkottuk a nyári hónapokban. Akkor tudtuk, éreztük és éltük a rendszerváltozást, tudtuk, hogy jön az áttörés. A történetet Gyuri és Nagy Jóska – más néven Szkipe – találták ki, egy elbukó kínai császárról, természetesen, valójában Kádár Jánosról, az ő bukásáról és a kádári szellemiségről szólt. Ezért a magyar verzió címe *A kormányzó halála* lett, míg a francia cím császárról szól – *La Mort de l'Empereur*. Szkipe hozott videofelvételeket a táncpróbákról, több jelenetet, és ezektől, a történettől és a mozgások karakterétől felpörgött az én inspirációm is, és két hónap alatt megírtam a verseket, amelyek feszes szabad versek lettek, tömörek, archaikusan ismétlők, olykor groteszkek. Majd pedig ezeket az alkotófolyamatba szintén beavatott Kobzos Kiss Tamás kántálta az előadáson az ő nagyon sajátos, keleti stílusában. Tehát tulajdonképpen szimbolikus és a távol-keleti színház ihletében stilizált mű ez, de ugyanakkor a mozgás, a látvány részleteiben érdesen mai, kemény, olykor durva. Mégis, a szépség magját, a fényt és az ellágyulást is magában viselő mű született. Ennek talán egyetlen, 1989 szellemét megjelenítő színpadi műnek nagy sikere lett Nyugat-Európában, és több mint két évig játszott a társulat, Rotterdamtól Avignonig, Párizstól Salzburgig. A darabot egyébként azon a napon mutattuk be az atlanti Brestben, kilencszáz néző előtt, amikor ledől a ber-

lini fal, 1989 novemberében. A véletlen a legjobb rendező... A történetben az a szomorú, hogy ezt hazai közönség soha nem láthatta. Amikor Budapest városa meghívta a társulatot 91-ben, akkor közölték Nagy Józseffel, hogy *A kormányzó halálának előadását nem kérik. Akkor én már Antall József mellett dolgoztam, és eléggé nyilvánvaló, hogy elhallgatható személyiség lettem emiatt bizonyos körökben. Ez lehetett az egyik ok bizonyosan.*

– Az ember nem akarja elhinni, hogy perifériára lehet szorítani olyan értékeket – nem akarok nagy szavakat használni –, olyan nemzeti értékeket, amelyek a modernitás körében is hihetetlenül fontosak, amelyeknek nemzetközi sikere van. Ha én most Magyarországon a Nagykörúton megkérdezném, hogy ki az a Nagy József, senki nem tudná, ugyanúgy, ahogy egészen biztos vagyok, hogy szűk egyetemi rétegeken kívül senki nem ismerné Szabados György nevét sem.

*– Volt egy kimondatlan, de világosan tapasztalható direktívája a kádári kulturális élet irányításának, aminek az volt a lényege, hogy az utolsó nemzedéknek, amelyik 56-ot, hogy úgy mondjam, már eszmélő fejjel és szívvel élte át, a legeredetibb és legtehetségesebb tagjait nem szabad szóhoz engedni. Meg kellett akadályozni, hogy ismertségben felnőhessünk az idősebbek legjobbjaihoz. Mert a miénk egy meg nem alkuvó nemzedék lett. Azokra gondolok, akik tizennégy-tizennyolc évesek voltak 1956-ban. A mi nemzedékünk beérésével kezdődik az, hogy a kultúrpolitikusok elkezdenek fiatal költőnek nevezni harmincéves embereket, még negyvenéves embereket is. Műveinket csak kiállítás- és antológiarezervátumokba engedik esetleg be, és semmifajta intézmény nem juthat a kezünkbe a kulturális életben. Az igazán eredeti alkotókat vagy a túrt, vagy a tiltott kategóriába sorolják be. Ezt Gyuri megkapta nagyon korán, fölfigyelték rá már az *Esküvő* meg a *Baltás zsoldár* idején. Utóbbi 73-as mű volt, amelynek egy gyönyörű katonáéneket, egy magyar népdal a fő motívuma, amit ő énekel benne, kántál saját-*

san, és abban a kiforrott kompozícióban és hangszerelésben, ami őt már akkor jellemzi. És aztán, amikor bemutatja a *Szarvassá vált fiúkat* Szegeden, a Szabadtéri Játékokon 83-ban Markó Iván társulata, nyilvánvaló 1956-os utalásaival, akkor Szabados Györggyel Berecz János, az MSZMP egyik ideológiai főembere, már ott az előadás után közli, hogy ez nem megy. Magyarán szólva ez a mű be lett tiltva évekre, és Szabados György nem jutott szóhoz. Eközben pedig óriási közönsége lett Gyurinak Nyugat-Németországban, Hollandiától Spanyolországig és Belgiumtól Jugoszláviáig.

– *Ezután következett a rendszerváltás, de a rendszerváltás ebből a szempontból teljesen érintetlenül hagyta ennek a generációnak a fogadtatását.*

– A magyar kultúrában a rendszerváltozás nemigen történt meg. A látszólagos ellenzékiességben befutott művészek egy köre szövetséget kötött a 90-es évek elején, az antalli demokráciatörekvésekkel szemben, egy olyan pénzügyi és politikai érdekkörrel, amelynek az volt az érdeke, hogy elhitesse, hogy Magyarországon nem volt szükség 1989-re, mert a reformkommunisták úgyis elvitték volna az országot oda, ahova el kellett jutnia. Hogy 56 értékelése kérdéses. És hogy az ügynöktörténetek igazsága az sem egyértelmű. Mindannak az elmosása, elmaszatozása történt tehát, amiről 1989–1990 szólt. A mellébeszélés habitusa aztán átterjedt a kultúrára is. Aki a minőségigényével, szókimondásával és – mondhatnám – igazi nemzetköziségével ebből az egész dologból kilógott, azt továbbra sem engedték térhez jutni. Tehát horizontjában, ízlésében szinte ugyanolyan zárt, euro-provinciális véleményformáló hálózaté a prím ma is a kultúrában, mint 1990-ig.

– *De Szabados György esetében mégiscsak kiteljesedett életműről beszélhetünk, amelynek virágzó közege van itthon is.*

– Valóban. Az elmaradt dolgok – például a Bartók–Kodály forgatókönyvünk megfilmesítése – fájnak, és fájnak neki is. Az általa említett „periférián” azonban Gyuri műve és

személyisége elismert – szinte bálványozott – és hatékony volt. Az ő személye és munkássága összefogó kapocs az elmúlt évtizedek legeredetibb alternatív műfajai között, a táncmuzsikától az improvizatív zenén át a mozgásszínházig – vagyis abban a tágas mezőben, ahol korunk futószalagon gyártott silányságait leginkább haladta meg az alkotó szellem. Elég felidézni az utolsó évtized három nagy Szabados-munkáját. A Szent Istvánra emlékező, Sík Sándor versére írt *Jelenést*, a Babits Mihály verseire, énekszólóra és szimfonikus zenekarra írt *Három éneket*, és a Mákó Miklóssal bemutatott zongora-trombita duót, *A szépség szívét*. Ez utóbbi mű a címét egy ókori kínai értekezéstől kapta. Szabados György horizontja tehát hamvasi – de beletartozott az egykori Kassák Klub és a Fonó Budai Zeneház is. Ilyen égbolt alatt szól a Szabados-zene, az éterikus koboz-dallamtól a síró, sodró, tomboló örömenéig.

(A Magyar Rádió Kultúrkörében 2011. június 27-én elhangzott beszélgetés szerkesztett, bővített változata.)

AZ UTOLSÓ 1% METAFIZIKA

Hagyomány és folytonosság

A zeneművészet az emberi szellemnek – pillanatnyilag tán nem is kellően értékelt – olyan területe, mely nagyon sok mindent megláttat, és sok lényegesről tud tájékoztatni bennünket. E tulajdonsága utoljára talán a 19. század forradalmi időszakaiban volt látványosan jellemző, akkor, amikor a zene az európai művészi mozgalmak élén állt, szinte azok „lelke” volt. Ezt egy újabb, ám merőben más természetű nagy hullám követte a századfordulón, párhuzamosan az irodalom és az évezredek európai szellemi aura elhomályosulásával. Ekkor a népi gondolat, illetve a népzene jelentősége nőtt meg, egy új, valójában elfeledett világra vonva az érzékeny szellemek figyelmét. Az az érzésem, azért is érdemes a zenével újra behatóbban foglalkozni, hogy ebben a vonatkozásban is megtanuljunk ilyen szellemi-érzéki terekben, a bennünk élő mozgásokban és rendben érzékelni a világot, s nem kizárólag történelmi-politikai vonatkozásokban eligazodni és ítélni. *A minőség más dimenziója* mellett ezáltal messzebbre, s talán épp az események fölé pillanthatunk: érthetőbb, vigasztalóbb lesz a látvány. Bartók ebben a vonatkozásban azért is marad – akármilyen szempontból vizsgáljuk is – abszolút fontos pontja a kultúrtörténetnek, mert ő az az ember, aki évezredek után végül is tudatosan, a legtágasabb léptékben (mégis magyarcentrikusan!) hatalmas lépést tett a *világzene* felé, a felé a világzene felé, amely a belátható történelem kezdetén eredendően létezett: elemi volt, törvényszerű, rituális és sokszínű. Az archaikus kultúrák sorsában a zene élete nyilván ugyanolyan szervesen alakult, mint min-

den más jelenség, de ennek taglalása tárgyunktól túl meszszire vezetne. Szeretném azonban elmondani (s ez nem hiszem, hogy visszavetítés, ez alaptörvényekből fakad), hogy az újkori (immár) zene-, „művészetben” rendkívül pontosan és igazolhatóan tetten érhető az európai gondolkodásmódnak egy keleties gondolkodásmódtól történt végleges elválása, amely nagyjából a középkor végére tehető. Bartók az, akinél a két dolog újra valamilyen módon – nem felszínesen egymás mellé, hanem – egybekerült, és elindult az a folyamat, amelynek közepében vagyunk most; végeredményben vissza kell terelődnünk, szemléletünkkel újra be kell húzódnunk a keleties gondolkodásmód burkába, a teljes Egész tiszteletébe és vonatkoztatásába. (Nekünk talán könnyebb – elvileg –, mert vannak érzéki és egzakt hagyományaink.) Hiszen a világ mai gondjai olyan hatalmasak, hogy azokat egy partikuláris, sarkított, győzni akaró gondolkodás – ezt a sokáig jól prosperáló európai gondolkodásmódra és fiaira értem – már nem tudja megoldani. Pontosán azt tapasztalom, hogy az összes civilizációs gond ebből fakad. Sejtésem szerint a most kialakuló-felfutó történelmi korszakot szükségszerűen a keleti mentalitás fogja átszellemiesíteni, mert őrizi még – és remélhetően meg is tartja –, azt az *Egészben* való látás- és magatartásmódot, azt az általános és személyes immanenciát és jóindulatot, amely nélkül nem lehet a mai problémákkal eredménnyel kecsegtetően megküzdeni.

Hol lehet mármost, a zenei matériát tekintve Bartóknál tetten érni azt a gondolkodásmódot, amiről az előbb szóltam? Az említett szerkesztő-szemlélő kedv, lelemény és végül is: egységes szempont nála viszonylag korán megjelenik, már a rapszodiákban, de még pregnansabban a *Táncszvit*ben. Hogy nemcsak időben gondolkodik a zenében, hanem térben is. Hogy nemcsak az effektusai, de a zene „bonyolításai” is tér-szerűek. Hogy az időbeni (ritmikus) aszimmetriákat térbeni szimmetriákká oldja, s azokat az egyes záratokban, finálékban már-már himnikus, mennyei

egyensúlyokká emeli. A *Mikrokozmosz* egyes darabjai tisztán és egyértelműen, a zenekari és vonósdarabok pedig igen élményszerűen mutatják ezt. Például a *Zene* első tételének befejezése akár. Ha kellő zenei műveltségünk lenne – szörnyű, hogy milyen félfülű a zenei művelődés napjainkban –, akkor tán volna némi bepillantásunk és rálátásunk arra is, hogy a nyugatias zeneszerzési gyakorlat és a keleti zenealkotási gyakorlat között nemcsak a névtelenség a különbség, de pontosan az a leginkább tetten érhető és legsarkosabb eltérés, hogy a nyugati szellem lineárisan, vonalszerű logikával gondolkodik, ilyen érzetű világot lát és láttat, az időt darabolja, zenéje (legtöbbször hősi érzelemmel) ezt próbálja kifejezni és megtölteni, ebben vezet minket, s így próbálja leírni, művészien érzékletessé tenni a világot. Allandó és következményes hiányérzetétől hajtva magára szabott művilágot épített. Egocentrizmusa és módszeressége révén kifejlesztette zenéje négyszólamúságát, úgy is mint a világban működő funkciórend négy (emberi, állati, növényi és fizikai) síkját; szerkesztési elveit, a zenét, melyet aztán mára sokszólamúvá „szaporított”, miközben az organikus ritmikát számszabályokba merevítette – fokozatosan mennyiségivé tette, denaturálta, sznobériává idegenítette. Ez a nyugati szellemiség – visszatekintve úgy tűnik – mindig is mélyen érezhette azt, hogy kikerült az Egésszel, a teljességgel való benső kapcsolatokból, a Nagy Nyugalomból, s hogy csupán egy konstrukciós győzelmi attitűd lehet vigasza. Erről az említett folyamatról, mint egy kifejlődő demokratikus-individuális szokásrend egyik társadalmi-kulturális tünetéről azonban most nem beszélnek.

Ez az időbeni, lineáris, vonalszerű gondolkodásmód lényegét tekintve ellenkezik azzal a keleties zenei gyakorlattal, mely a változó állandóság jegyében fogant (s ez már önmagában tér-képzet), és amelynek lényege érzékletesen így egyszerűsíthető: minden egyes hangnak – bármely hangszeren vagy emberi hangon szólaljon meg a zene – önmagában

kell érzékeltetnie, hogy a Teljesség háttéréből szól; azt kell érzékeltetnie egyedül is. A maga mélységében-magasságában, élményszerű koncentrált hangzásában, tágasságaurájával így kell érzékeltetnie az időt is a tér függvényében. Be kell töltenie az időt egészen az érzékek végső határáig, sőt azon is túl, a misztikumig, a belőle eredő, a vele egy étellel; a zene ezért sem elsősorban társadalmi, de kozmikus jelenség. Hadd mondjak egy konkrét példát megint. Amíg azon a pontosan és kényesen tisztázott zenekari hangzáson belül, amit a nyugati zene ma alkalmaz, például egy cintányér vagy bármilyen más ütőhangszer csupán színező jellegű, a sok között egy, addig a keleti zenében minden egyes hangszer, elsősorban is az ütőhangszerek – s mennél keletebbre megyünk, annál inkább – bizonyos alkalmas anyagok titkos ötvözetei. Hangjuk, ha megfelelően szólaltatják meg őket: jelentés és beavatás teljességélményével szolgál, sallangtalan, tökéletes, nem dekoráció és nem töltelék. Ennek nyilvánvalóan az az előfeltétele, és az a parancsa is, hogy ezeket a zenei eszközöket – a legegyszerűbb ütőhangszert is – magas esztétikai igényeik céljaira a legtitkosabb eljárásokkal kísérletezték ki, és hagyományozták elkészítési módjukat. Egy-egy ütőhangszer sokszor éveken át készült, „receptjük” családon belül öröklődött. Ez Keleten szinte minden művészi és nem művészi dologra jellemző. Mentalitásuk ilyen természetű. Minőségi. Visszaérve most már Bartókra, a *Mikrokozmoszra* és persze más műveire is (*Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre, Zene, Szabadban* stb.): ő végül is a népzene által hordozott minőségek Keletet és Nyugatot összekötő hidját építette tovább, hegemon erőt érezvén mentalitásunk, kultúránk tulajdonságaiban és a saját képességeiben. Nem is lehet más a mi dolgunk, mint ennek az aktuális és kozmikus feladatnak a betöltése. Egyedülálló feladat ez, ezért oly nehezen érthető és rokonítható.

Ha tehát ma mi a hagyományainkról beszélünk (márpedig akkor a magunk kultúrájáról is beszélünk, hiszen

a hagyomány éltet egy kultúrát, és viszont, hiába vannak okos és művelt individuumok, az nem kultúra, kultúra csak a közösség hagyományai alapján lehetséges), tehát ha a magunk hagyományairól beszélünk, akkor számunkra – s ez a megújulás záloga – ez a hagyomány ma már kettős vonatkozású: keleti és nyugati, mint tény és lehetőség.

Ez a kettősség akkor egészséges, szerves és igaz, ha *változatlanul* és eredendően magyar, az európai hatások lassú és megfelelő bensővé hasonításával. Amit elmondtam a nyugati zenéről, s hasonlóan, amit a keleti zenéről, egészen röviden, az a bartóki textúrában – mint szemlélet – pontosan nyomon követhető, s remélhetőleg sohasem lesz befejezett. Azért említettem első helyen a *Mikrokozmoszt*, mert ebből a szempontból ennek darabjai a legáttekinthetőbbek, mindenki számára jól megfoghatók, megismerhetők. Miközben a lineáris vonalvezetést sok esetben már térbeli, két kézre vonatkoztatottan térbeli, szimmetrikus játékként alkalmazza (ilyen például a *Hommage à Bach*), szinte „szájbarágóan” reprezentálva egy új minőség létrejöttét Kelet és Nyugat összehajlásával – eközben érezhető az is, hogy ez a térbeli látás, elhelyezkedés mennyire elemi módon él abban a Bartók Bélában, aki már születésénél fogva is olyan magyar közegből indult, ahol ma is a legautentikusabb magyar népi alapkultúrát találjuk zenei értelemben is. Kérdés, hogy meddig?! Ez az előzőek és a későbbiek vonatkozásában nem mindegy. Miként az sem, hogy az előző években hihetetlenül lázas áskálódások, furkálódások voltak a bartóki gondolkodásmód ellen. Befejezett, folytathatatlan – szóltak a vádak. Ezt nem tartom véletlennek két okból sem. Egyrészt megértem Molnár Antal véleményét, miszerint az ún. bartóki út folytatásához, ahhoz, hogy valaki ezeket a dolgokat élje, birtokolja, át tudja fogni és egyetemessé tudja egyszerűsíteni – mindenk előtt tehetség kell. Másrészt viszont meg vagyok győződve arról, hogy – bármilyen nevetséges szókimondásnak tűnik is ez – itt sajnos olyan nemzetközi harc folyik, melyben – a

bartóki gondolat minthogy nemkívánatos – nem is tartatik „korszerűnek”. Ez azonban már egy másik, tárgyunk szempontjából most másodrendű terület.

Mégis: a kor és az élet parancsa, hogy eligazodjunk, ehhez pedig látás, tehetség, világosság, előítélet-mentesség és bizonyos elkötelezettség szükséges; a világon mindenkinek dolga, feladata van. S a magunkét nekünk kell elvégeznünk, miért várjuk másától?

Hallottuk, ugye, hogy „a minőséget csak a tehetség garantálja”. Ennek igazságát ugyan erősnek érzem, mert autonómiáról és tehetségről szól, de végtelenül gyengének is, mert ahhoz, hogy ezt meg lehessen tenni, hogy ezt meg lehessen élni, ahhoz elsősorban és általánosságban egészséges önbizalomra lenne szükség. Bolyai János versekké tördelt naplójegyzeteiből összeállítottak Erdélyben egy tragikus kötetet. (Mandics György–M. Veress Zsuzsanna: *Bolyai János jegyzeteiből*. Kriterion, 1979.) Ebben olvasható Bolyainak egy Gauss-hoz szóló írása, amelyben gyilkossággal vádolja, mert a legszörnyűbbet tette vele: önbizalmát oltotta ki. Hihetetlenül súlyos vád ez, s nemcsak kettejük magánügye. Egy kultúra emberekből áll, élő (és persze holt) emberekből, ami azt jelenti, hogy élnie kell az Egésznek. E tekintetben az *önbizalom egy jóhiszeműen önfeledt, teremtő-résztvevő állapot, a lehetőségesség gyermek-tere*. Hogyan él az a kultúra, amelyben egy Ady Endre, egy Bartók Béla (mindegy, mire alapozva tehetségének önbizalmát, búbánatra, történelmi vallásosságra vagy más egyébre; valamire alapozniuk kellett) még önbizalommal telten egyetemessé vált, fönntartva, élve ezt a kultúrát. Hogyan él ma ez a kultúra, az Egész? Az a gyanúm, és egyre némább a döbbenetem, hogy ez a kultúra elkallódni látszik ebben a mai labirintusban, amit a nagyipari civilizációs mechanizmus húsdarálója még fel is gyorsít. Ez az egyik oka annak, hogy itt az embereken ilyen végtelen tétováság, önbizalomhiány, ingoványos benső állapot van. Mellesleg az is bevallható, hogy az ún. Gutenberg-galaxis

tudományossága sem ártatlan az immanens kultúrák lefokozásában, mert ugyan jóhiszeműen, de megint csak önzőn: két dimenzióra egyszerűsíti le az élő kultúrák komplex hatását és a csak hagyományozás útján élni tudó jelenségeit – miként Vörösmarty oly éles, majd' megbomlott elmével fel is lobbantotta egy percre a könyvtárloomok kupacait. A másik ok persze – s a kettő összefügg – történelmi, sőt halmozottan politikai. A chip-korszakot illetően azonban ma már nem vagyok annyira pesszimista, mint kezdetben.

Mindazonáltal, egyre inkább úgy érzem, s bizonyos logika szerint bármily avítnak tűnik is ez, kimondom, hogy a legkorszerűbb, mert legteljesebb információátadás az élő kultúra tekintetében ma is és újra: a hagyományozás. A hagyományozás, igen, mert ez a leghitelesebb, a teljes, rövidre zárt információ, melyben a figyelem tudat alatti és fölötti körei is affinisán működnek, jelenségeket rögzítenek (Neumann szerint az idegrendszerbe másodpercenként 14×10^{10} benyomás érkezik). Személyes, közvetlen átadásról van szó, ami pótolhatatlan minőség – ez az élő kultúra élete. Hogy emberek iszonyatos mennyiségű könyvet, újságot stb. olvasnak el, szűrt és kreált részinformációk tömegét veszik be, az legfeljebb hullámzó időtöltés, mely gondolkodtató is lehet. A világ azonban egy szerves, mindent átfogó és átható szemlélet, egy új elmélyülés felé tart, melyben a személyes minőség egy tisztességes értékrend alapja és hordozója lehet. Az emberben veleszületett, erre törekvő önszabályozás működik. Az emberi személyiséget azonban rendben kell tartani.

Évekkel ezelőtt játszották Leonardóról azt az emlékezetes, példásan rendezett olasz tévésorozatot, amelyben Verocchio iskolája is szerepelt. Verocchio a tehetségesnek tűnő gyerekeket – így Leonardót is – képzőművészetre tanította. A gyerekek együtt éltek Verocchio környezetében, éjjel-nappal ott voltak, és látták, hogyan él, mit tesz a mester, mikor min töpreng, min dolgozik, hogyan viselkedik, mire figyel, váratlan dolgait, cselekedeteit mi motiválja, abból

mi minden s hogyan lesz. Egy zseniális mester, aki körül ott állnak-élnek a dolgozó, mindig éber, kíváncsi, tevékeny és nagyon szigorú tanítványok, akik „le tudják képezni” a maguk számára mindazt, amit a Genézis jelenségtömege jelent a mester személyében példaszerűen megelevenedve. A kultúra folytonossága számára a személyes igény példái a legfontosabbak, nem a holt kultúra, a múzeum. Az is. De az élő, az emberben és általa élő igény, stílus és minőség, mely nem fárad ki – ez a legfontosabb. Ezen áll vagy bukik általában minden. Véleményem szerint most már egy valóban hatékony lelki stabilizációra van szükség, melynek mértékéről szólva csak a legmagasabb erkölcsű gondolkodók jutnak eszembe, mint mondjuk – a nagyságrend példájaként – Konfuciusz. E nélkül a stabilizáció nélkül menthetetlenül továbbhalad az a szétesés, amit magunk körül látunk, s melyről az előbb szóltam. Ezek mindenre kiható dolgok.

Mindezek után: mi számomra a zenei hagyomány, ami egyben persze mentális vonatkozásokat is jelent?

Abból indulok ki, hogy a ritmust a kozmosz érzéki tartományának tartom. Ebből következik, hogy érzem és talán élem a magyar és rajta keresztül a keleti hagyománynak azt a ritmikus tulajdonságát – mint hagyományt, de már mint megújulást is –, amelyben van egy mozdíthatatlan, állandó, mélyen nyugvó, szinte időtlenül stabil mag, amely fölött mindenféle ritmus, miként a kozmosz: a Lét érzékies története – epizódyszerűen jelentkezik és él. Nálunk ez a személyességhez kötődő ritmika különösen a parlando-rubato jelenségben öltött alakzatot.

Módomban volt beszélgetni egy-két Távol-Keleten élő emberrel, s mivel mindez igen érdekelt, s mert gyanítottam, hogy valamilyen módon a dolog hagyományszerű, erről is szót váltottam velük. Olyan válaszokat kaptam, amelyek meggyőztek arról, hogy igen, például egy japán ember úgy éli a történelmét és a saját történetét is, hogy eközben belül abszolút stabil, szinte időtlen, nem változik benne semmi,

és minden külső eseményt epizódnak fog fel. Így értettem meg, hogy példának okáért ennek a náluk már mikroprocesszoros világnak a pályáját is – hacsak nem billennek ki identitásukból tömegesen – úgy fogják megfutni, úgy fogják érzékelni, mint külső dolgot, mint epizódot, önmaguk törvénye szerint, nem hullva el a perccel. Ebben látom én a követendő folyamatosságot a hagyomány és a megújulás viszonylatában. Nem apró izmusokban szétforgácsolódva, hogy ezzel visszautaljak az európai identításra.

Aki egyszer veszi a fáradságot, és meghallgat sok távol-keleti zenét, az bámulatos dolgokra talál például a kínai zenében is, ahol egy-egy művön, művészeti eseményen belül ott van a „romantika”, a „klasszicizmus” és egy csomó minden olyan dolog árnyalatos *egységben*, ami az európai művészetben korszakokra, korszakos stílusokra van szétzabdalva. Megint csak nem tudom elhessenteni a gondolatot: ez utóbbi annak a fönt emlegetett lineáris gondolkodásnak a következménye, mely egy dolgot, egy gondolatot, egy ötletet abszolutizál, a részt az egész fölé futtatja, az arányos tér-idő egészt az idő dimenziója felé torzítja el, önmagára sarkítva ki a világot, és önnön magányosságára – íme, az örök fogyasztás és a túllépés világa. Mindez ismeretlen a keleti zene világában. S a mi zenénk, bensőséges, intim parlandóival, rejtélyes-virtuális rubatóival, légies giustóival és tér-idő hallásával – nem halott, nem relikvia. Az út tehát, a folytonosság nem más, mint a megújulás a benső szabadság létfeltételei szerint. A legfontosabb a „mag”: az eredendő, a Teljességhez kötött szabadság, az örök, az őrzött és változatlan benső szabadság. Az élő egész.

1985

SZABADOS GYÖRGY

EGY POLITIKUSI ÉLETÚT A KÉT VILÁGHÁBORÚ KORÁBÓL

Östör József önéletírása

Meg akartam írni *Közpályámat* két okból. Az egyik, hogy ennek keretébe beleilleszthessem az általam annyira szeretett szülővármegyémnek azon fontosabb közéleti eseményeit, amelyek személyemmel és korommal kapcsolatban voltak. [...] A másik célom volt, hogy utódaim – az én személyemen és az én szavamon át hitelesen értesüljenek, lássanak és – okuljanak. Tudják meg először is, hogy a közszereplés rettentő testi és lelki erőfogyasztás. Ne csak azok vállalkozzanak erre, akikben él az idevonatkozó nagy elhatározás; de legyenek tisztában azzal is, hogy sose számíthatnak hálára, és hogy mindenféle csapásra készen kell lenniük” – írta Östör József 1941 januárjában. Őt is, mint minden emlékiratíró, elsősorban két tényező ösztönzött memoárja papírra vetésében. Mindenekelőtt saját személyének és tetteinek megörökítése: akárcsak mások esetében, nála is – szubjektív visszatekintéssel – élete legfontosabb eseményeinek és ezek „nagypolitikához” kapcsolódó pontjainak kiemelése, részben (és természetesen) az öngazolás szándékával. Másrészt pedig leszármazottainak – valódi szándékai szerint persze, sejthetően, a szélesebb közönségnek is – okítása és tanítása, illetve a közéleti pálya örömeinek és gyötrelmeinek bemutatása.

Nagy szolgálatot tett a Győr–Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, mikor a hosszú ideig a családi iratok között lappangó emlékezéseket Tóth Imre bevezetésével és jegyzeteivel, *Források* című sorozatának harmadik köteteként közreadta. Hiszen Östör pályájának nemcsak helyi, soproni – városi és vármegyei –, de gyakran országos jelentősége is volt. Mind politikai, mind pedig – írói munkássága révén – művelődéstörténeti értelemben. Mára szinte teljesen elfelejtett alakjának felidézése jellemző két világháború közötti magyar politikussorsot tár elénk, s emiatt is érdekes és fontos a könyv közzététele. Hogy Östör személyiségét és pályáját alaposabban megismerjük és értelmezhesük, nagyban hozzájárul a kiadvány függeléke, amely a kötet terjedelmé-

nek felét teszi ki, és legismertebb nemzetgyűlési és országgyűlési felszólalásaiból válogat.

Östör pályája tipikus politikusi életút. Amely többnyire csak néhány esztendeig, néha – mint az ő esetében is – jó egy évtizedig tart, ritkán kelt országos érdeklődést, főleg az illető végzettségének megfelelő szakkérdésekben nyilvánul meg. Kevesen vannak az első sorban és a rivaldafényben, annál többen a második és harmadik vonalban. A polgári korszak parlamentarizmusának magyarországi – de nemzetközi – történetében, 1848–49-ben, 1867 és 1918, majd a két világháború és 1945–1947 között így volt ez mindig, s egy hosszúra nyúlt, 1948-tól 1989-ig tartó szünet után napjainkban is ez a jellemző. Östör a második vonal jeles képviselője volt, szerepe elsősorban helyi érdekű, számos alkalommal azonban országos horderővel bírt.

Tóth Imre – a *Soproni Szemle* 2007/1. számában már egyébként ugyanebben a formában megjelent – bevezető tanulmányában röviden összegzi Östör életének legfontosabb állomásait, elsősorban az „emlékirat tükrében”, ám azon túltekintve is. Ez annál inkább indokolt, mivel Östör csak diákéveitől (1889-től, de részletesebben a századfordulótól) kezd élettörténete elbeszélésébe, amelyet 1937 körül le is zár. Valószínűleg ekkoriban fejezhette be a memoár egy részét (egy helyen arra utal, hogy 1937. szeptember 23-án /65. o./, másutt pedig arra, hogy 1938 augusztusában /87. o./, illetve 1940-ben /122. o./ írja annak sorait); igaz, az ehhez fűzött *Néhány bevezető szót* 1941-ben mondta (24–25. o.), s ő maga 1900 és 1939 közöttre datálta a munka időkereteit.

Östör 1875-ben született, ugyanabban az esztendőben, amikor az általa is nagy tisztelettel emlegetett politikustársa, minden idők egyik legkiválóbb magyar kultuszminisztere, gróf Klebelsberg Kunó. Sorsuk a későbbiekben is többször összefonódott. Östör a soproni bencés gimnázium elvégzését követően a budapesti tudományegyetem jogi karának hallgatója lett, közben – legalábbis Tóth Imre és a parlamentari almanachokban közölt Östör-életrajzok tanúsága szerint – 1895/96-ban egy szemesztert vagy tanévet a berlini tudományegyetemen végzett. Mindez azonban kérdéses, hiszen erre vonatkozó adatot nem találtam a berlini egyetemre beiratkozott magyar hallgatók névjegyzékét közlő alapmunkában, Szögi László *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1780–1919* (Budapest, 2001.) című művében, ráadásul Östör sem

szól berlini tanulmányairól az emlékiratában. Az azonban bizonyos, hogy kedves barátja, Simon Elemér és Klebelsberg Kunó is az egész tanévet Berlinben töltötte 1895/96-ban (Szögi, 119. o.), Simon viszont hiányzik az immatrikuláltak listájáról. Ennek ellenére persze ő is látogathatta a világ akkor legkiválóbb egyetemének óráit, de nem rendes, beiratkozott hallgatóként (vagy pedig az egyébként igen pontos jegyzéket készítő Szögi figyelme siklott át a nevéen).

Vitakoznék Tóth Imrével, hogy az Östör család alsó középosztálybeli lett volna: ha már a középosztályon belüli rétegeket megkülönböztetjük, sokkal inkább a felső középosztályba tartoztak. Ezt tanúsítja iskoláztatása és emlékezéseiben leírt kapcsolatrendszere is. Ebben az időben egyébként is igen kevés alsó középosztálybeli járhatott a századfordulón még elitképzési szerepet betöltő gimnáziumba, és iratkozhatott be a budapesti tudományegyetem jogi karára, mint ahogy ilyen társadalmi háttérrel nehezen barátkozhatott volna a fiatal Östör a sopron-zalai vármegyei élet vezetőinek a gyermekeivel is.

Östör 1898-ban szerezte meg a jogi doktorátust, rá jó egy évre pedig már Sopronba került megyei tisztü ügyésznek. 1900 novemberében ügyvédi irodát nyitott a Szent György utcában, majd a következő esztendő szeptemberében feleségül vette Baán Endre Sopron vármegyei alispán leányát (amely megint csak nem alsó középosztálybeli helyzetére utal). Ekkortól kapcsolódott be aktívan a megyei közéletbe: 1901-ben Bő, 1904-ben a ma már Burgenlandhoz tartozó Locsmánd (Lutzmannsburg) választotta be a megyei törvényhatósági bizottságba, 1905-ben pedig a Szabadelvű Párt soproni titkára lett. Ebben a minőségében a darabont-kormányal szembeni „nemzeti ellenállás” egyik megyei vezetőjeként az ún. Százas Bizottság jegyzője volt, az eseményeket *A nemzeti ellenállás Sopron vármegyében* című, jelentős forrásértékkel bíró munkájában örökítette meg (1906). 1911-ben elvált feleségétől, akitől két gyermeke született: a multiplex sclerosisban szenvedő Margit és a mindössze 20 esztendőt élt, ám költőként így is ismertté vált Antal, akinek elvesztése – mint emlékiratából is kiderül – különösen megviselte, politikához kötődését viszont elősegítette: „Csak halála után jöttem rá arra, hogy mit köszönhetek neki azért, mert közpályára szorított – vallott erről. – Valóban azt hiszem, hogy az új politikai tevékenységem nélkül alig bírtam volna el az ő elvesztése folytán reám nehezült csapást, de így

kényszerítve a folytonos és fokozott munkára kevesebb alkalmam volt magamat átadni a keserűségnek” – írta 1922-es képviselővé választására emlékezve. (65. o.)

1918. január 1-jétől, részben Östör ösztönzésére jelent meg a *Soproni Hírlap*, amelynek ez év május 1-jétől már felelős szerkesztője volt. Igaz, nem sokáig. Mivel nem rokonszenvezett a Károlyi-kormánnyal, novemberben elmozdították az újság éléről. Östör érdekes adalékokat szolgáltat a soproni „radikális világ és kommunizmus” eseményeiről. Beszámol Reichenhaller Béla ny. soproni főjegyző esetéről, aki a Tisza István elleni merénylet másnapján „íróasztala előtt mellbe lövi magát és meghal. Előtte csak egy kis cédula volt: »Oly országban, ahol egy Tisza Istvánt megölnék, nem lehet tovább élni.«” (45. o.) Östör már valószínűleg ekkor is Tiszát tartotta az egyetlen olyan politikusnak, aki menthette volna még a menthetőt. Nem véletlen, hogy – ismét csak Klebelsberghez hasonlóan – Tisza István élete végéig politikai példaképe maradt, amiről *Tisza István saját szavaiban* című – nemrégiben újból megjelent – összeállítása is tanúskodik (Budapest, 1927). Mint ahogy az sem, hogy a másik, egész gondolkodását, majd írói munkásságát is meghatározó személyiség Széchenyi István volt, akinek a kultusza – nem utolsósorban Szekfű Gyula *Három nemzedék* (1920) című, a fiatal magyar értelmiségre az egész korszakban rendkívüli hatást gyakorló munkája nyomán – a két világháború közötti időszakban teljesedett ki, naplói és művei kritikai kiadásával, de Östör róla írt tanulmányai révén is.

A Tanácsköztársaság elől, jogosan tartva attól, hogy sokakhoz hasonlóan őt is túszként fogják majd le, 1919 áprilisának végén Ausztriába menekült. Majd csak a tanácskormány bukása után, augusztus 9-én tért vissza Sopronba, ahol lövéri villáját „elkommunizálva” találta, és azt tapasztalta, hogy a kommunista diktatúra idején „[...] sokan, akár félelemből, akár jóhízeműen, bizony megtévedtek” (53. o.).

Elgondolkodtató, hogy Östör 1919 augusztusa után rögtön az 1921. decemberi, Sopronnak és környékének Magyarországon maradását eredményező népszavazást elemzi memoárjában, és csak néhány sorban szól Magyarország megcsonkításáról, Trianont pedig épp hogy csak megemlíti. (56.) Mindez azonban annyiban érthető, hogy majd két évtizeddel a történetek után tekintett vissza az eseményekre. Amikor már nyilvánvaló volt, hogy éppen a trianoni

békediklátum furcsa következményeként a „nemzeti minimum” vagy a „legkisebb közös politikai többszörös” éppen a revízió követelése a magyar politikai életben. Ezzel az alapelvvel – igaz, a revízió mértékét pontosan meg nem határozva – minden politikai erő egyetértett, a szélsőjobbtól a szélsőbalig. Ilyenformán Trianon igazságtalanságainak hangoztatása – mivel ezt mindenki elfogadta – 1937–38-ben talán nem tűnt olyan fontosnak Östör számára, mint a sokkal kevésbé ismert, ám a békeszerződésen mégiscsak az első sebet ejtő soproni népszavazás izgalmainak az ismertetése. Annál is inkább, mivel ezt személyesen tapasztalta és átélte, részben pedig alakítója volt a történéseknek. Szemtanúként cáfolta azt a napjainkban is általánosan elterjedt véleményt, hogy a voksolást manipulálták: „[...] ehhez több ezer hamis szavazatra lett volna szükség. Egy oly óriási tömegre, amelyet felhajtani is lehetetlenség lett volna.” (60. o.)

Az 1922-es nemzetgyűlési választásokon Östör pártonkívüli programmal, a nagyeceni (Sopron környéki) kerület képviselőjeként került a parlamentbe, egyben az országos politikába is. Ebben a ciklusban: „A kormány célja volt – állapította meg helyesen –, hogy rendet teremtsen, és körülbelül ebben a szükséges és nehéz feladatban merült ki a II. nemzetgyűlésnek munkaterve [...]” (66.) Valóban ez volt a legfontosabb, hiszen a forradalmak alatti és utáni általános erőszakoskodást és politikai zűrzavart követően, amikor a trianoni sebek következtében a húszas évek elején még szinte minden politikai elemző életképtelennek tekintette Magyarországot, minden várakozással ellentétben gyökeres változások következtek a nemzetgyűlési ciklus végén. 1926-ra gazdaságilag, politikailag és kulturális területen is talpra állt a földre kényszerített ország. Kevesek remélte konszolidáció valósult meg, elsősorban a kormány meghatározó képviselőinek, Bethlen István miniszterelnöknek és Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszternek koncepciója nyomán. A harmincas évekből visszatekintve méltán nevezték e korszakot „Bethlen–Klebelsberg-éra”-nak. Östör is őket emeli ki a korszak politikusai közül, Vass József mellett (csak sajnálhatjuk, hogy végül nem írta meg róluk tervezett munkáit, mint ahogy a Gömbösről szólót sem, amelyet szintén beharangozott a *Közpályámban*).

1926-ban már országgyűlési képviselőjelöltként indult és fölényesen győzedelmeskedett a választásokon, megint csak a Sopron

környéki kerületben. Felettebb érdekes a választási küzdelem rövid leírása, amelyből kiderül, hogy a voksolók leitatásának szokása bizony még ekkor is divatban volt. Míg Östör első választása „mindössze” 4–5000 pengőnyi koronába került, az 1926-osért már csaknem 19 000 pengőt kellett fizetnie (ez az összeg kb. hat középosztálybéli közalkalmazott éves átlagbérének felelt meg). Mindezt saját zsebből, hiszen ekkor még nem fogadta el a kormány hozzájárulását. (80–82. o.) Östör szövegének jegyzetelésébe sajnos többször is csúsztak hibák, amelyek közül az egyik éppen az 1926-os választásokról olvasható. Tóth Imre szerint ez a „főispáni beszámoló szerint közel 60 000 pengőbe került” Östörnek, szemben az általa állított 19 000-rel. A baj csak az, hogy a jegyzetben hivatkozott munka (*Válogatott dokumentumok a Győr-Sopron megyei munkásmozgalom történetéből /1929–1945/, szerk. Pernes Gyula–Gecsényi Lajos, Győr, 1982.*) 402–403. oldalából világosan kiderül, hogy a csaknem 60 000 pengő Östör 1931-es, nem pedig 1926-os korthadjáratainak költsége volt. Erről pedig Östör is megírja, hogy 54 000 pengőbe került. (93–94. o.)

Az országos választásokkal kapcsolatban két politikai hibára hívta föl Östör a figyelmet. Arra, hogy „[] Bethlen a titkosság útján nem tovább, hanem visszafelé ment, a titkos választókerületek számát az 1925. évi törvényben néhányval csökkentette.” Illetve arra, hogy „[...] Sztranyavszky Sándor akkori belügyi államtitkár néhány kerületben teljesen indokolatlanul erőszakos választást csinált, amit senki se rótt fel neki, hiszen ez az ő egyéniségéből folyt, hanem emiatt mindenki Bethlent hibáztatta.” Ezekre szerinte semmi szükség sem volt, Bethlen enélkül is kényelmes többséget kapott volna a képviselőházban. (83–84. o.) Bethlen politikáját egyébként mindenben helyeselte, azt gondolta, hogy „[...] Bethlen messze kiemelkedik minden rendű és rangú politikustársai közül” (85. o.); gazdasági politikájával azonban nem mindenben értett egyet. Ennek ellenére is feladta addigi pártonkívüliségét, és 1929-ben belépett a kormánypartba. Így testálhatta rá 1931-ben Klebelsberg a kultusztárca költségvetési előadójának tisztét, amelyet Östör képviselőisége végéig, öt esztendőn át megtartott, három minisztert (Klebelsbergen kívül Karafiáth Jenőt és Hóman Bálintot) is szolgálva. Különösen nehéz volt e feladat ezekben az esztendőken, a világgazdasági válság – amelynek hatásai Magyarországon a harmincas évek közepéig erősen érződtek – kellős közepén. Hi-

szen a költségvetési tárgyalások során a legkeményebb támadások éppen a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot érték. Nemcsak Klebelsberg idejében, akit már a húszas évek közepétől állandóan ostromoztak amiatt, mert nagyszabású és a kultúra minden területét átfogó fejlesztéseit fölöslegesnek tartották, a tudományt és az elitképzést szolgáló tárcakiadásokat pedig luxusnak minősítették – gyakran saját párttársai is. Östör ügyesen birkózott meg e helyzettel, rátermetten érvelt a kurtitást követelőkkel szemben, illetve – mikor mégis súlyos csökkentéseket kellett elszenvednie a tárcának, 1931 és 1933 között – a veszteségek minél kisebbre mérséklése érdekében. Emellett, amint azt a parlamenti almanachok is kiemelik: „Rendkívül rokonszenvesek voltak felszólalásai, amelyekkel a törvényszék kuriális stílusa ellen s a tiszta magyar nyelvnek a törvénykönyvben való uralmáért küzdött.” (1926–1931-es almanach, 221–222. o.) Már az első kultusz-költségvetési előadói beszédében rámutatott a nyelvromlás megakadályozásának szükségességére, illetve arra, „ami annak a tisztítása és gondozása körül közoktatásügyi intézményeinkre vár.” Miután Klebelsberg is felkarolta e gondolatot, Östör felvetése nyomán létrejött a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága, amelybe – egyedülként a képviselők közül – Östört is beválasztották. (87. o.)

1929 novemberében, Herczeg Ferenc támogatását is élvezve, hosszú indítványban javasolta Badacsony – tágabban pedig az egész Balaton – természeti szépségeinek minél hatásosabb védelmét. (Felszólalása a kötet függelékében is olvasható – 205–219. o.) Ma is korszerűnek minősülő érveket sorakoztatott föl kezdeményezése alátámasztására, s az egyik első „zöld” politikusként kijelentette: „[...] vannak a tőkének erkölcsi határai is, és ezen erkölcsi határok közé tartozik a badacsonyi és a többi hegyek szépségének megóvása.” Kérte a földművelésügyi minisztert: mielőbb álljon elő egy természetvédelmi törvényjavaslattal, hiszen erre „nemcsak a Badacsonynak és vidékének, hanem az egész ország szépségeinek védelme szempontjából égetően szükség van.” (219. o.)

1931-ben, szokott kerületében, ugyanúgy mint korábban, három ellenjelölttel kellett megküzdenie a választásokon. Az ellenfelek költekezése miatt Östör tábora is „fokozott tevékenységet fejtett ki”, így ez alkalommal már 23 000 pengőjébe került megválasztása, „holott a párt is hozzájárult 11 000 pengővel, amit most már elfogadhattam, hiszen a párt tagja lettem” – írta. Mivel abszo-

lút többséget nem tudott szerezni, újabb 20 000 pengőjébe került a második helyet elérő jelölt visszaléptetése (ő ügyvédje útján jelezte, hogy ennyiért hajlandó magát eladni...), annak érdekében, hogy ne kerüljön pótválasztásra sor – ami valószínűleg ennél is jóval több pénzt vitte volna el. (93–94. o.)

Nem sokkal mandátuma átvétele után a 20. század egyik legkiválóbb magyar államférfija, Bethlen István miniszterelnök – és vele együtt természetesen az egész kormány – lemondása borzolta a politikai kedélyeket. A hirtelen visszalépés okait ma sem tudnánk sokkal pontosabban megfogalmazni, mint ahogy Östör tette: Bethlen „kellemesnek éppen nem mondható parlamenti és egészségi helyzete”, valamint a Danat-bank július közepi összeomlása, s ennek következtében a gazdasági válság egész Európát elérő és sújtó hullámai vezettek Bethlen (akkor még csak ideiglenesnek gondolt) visszalépéséhez, és Károlyi Gyula kormányának megalakulásához. Östör megjegyzi, hogy az új helyzetben Klebelsberg utódjaként a kormánypárt Illés Józsefet, Kornis Gyulát – aki már Klebelsberg idején is meghatározó személyisége volt a magyar kultúrpolitikának – és őt, mint a kultusztárca költségvetési előadóját jelölte választás- és közoktatásügyi miniszternek: közülük persze a tudósként is ismert Kornis volt a legesélyesebb. Végül azonban Karafiáth Jenő lett a miniszter, amit Károlyi Gyula Östör szerint azzal indokolt, hogy neki „lesz majd »ereje« (110 kilót is nyomott!) nagy elődjének, Klebelsbergnek hatalmas felduzzasztott költségvetését lefaragni, ami be is következett.” Karafiáthnak valóban csak ez a szerep jutott: a „piszkos munka” elvégzése után hamarosan távozott a kormányból. (Elődje, a Klebelsbergét közvetlenül követő Ernst Sándor mindössze négy, Karafiáth pedig tíz hónapon át vezette a tárcát. Utánuk pedig, immár Gömbös Gyula kormányfősége idején, a korszak Klebelsberg melletti másik meghatározó kultuszminisztere, Hóman Bálint ült a bársonyszékbe, aki fizikai és szellemi tekintélye révén is kiemelkedett a kormánytagok közül, nem csak a Gömbös-, hanem még további öt kabinetben. Karafiáthot is lepipálva ő már 130 kilót nyomott – de szellemi súlya is legalább ekkora volt.) (96–97. o.)

Károlyit végül saját pártja buktatta meg. Ahogy Östör kissé epésen írja: „[...] jellemző volt az ő utolsó beszédje, mert találó volt nemcsak önmagára, hanem a magyar politikai életre is: – *Hiszen nagyon jól tudom, hogy beszélni nem tudok, de azt hittem, hogy az ország és Ti nem a beszédek, hanem a tettek után fogtok ítélni.*

Szegény jó Károlyi Gyula milyen rosszul ismerte saját fajtáját.” (98. o.)

Az új kormányfő, Gömbös Gyula, Károlyival ellentétben kiváló szónok volt: mindig megérezte, mit kívánnak tőle hallani – viszont inkább csak a retorikában volt a tettek embere. Gömböst a kormánypárt nevében Östör köszöntötte a parlamentben, ami jelzi, hogy ekkoriban a párt egyik erős embere volt. Ugyanakkor Gömbös kormányzása hamarosan kedvét szegte: bár a kultusztárca előadói tisztét megtartotta (e minőségében háromszor szerepelt még a parlamentben Hóman minisztersége alatt), de ritkábban szólalt már föl. Másokkal együtt ő is kifogásolta, hogy a pártélet szinte teljesen megszűnt Gömbös miniszterelnöksége idején. Bethlen István Gömbössel való 1935-ös szakításáról s kormánypártból kilépéséről – ami sokak, így Östör számára is intő jel volt – szintén fontos háttérinformációkat szolgáltat Östör. (103–106.) Akárcsak arról, hogyan maradt ki – Mikszáth tollára kívánczó körülmények között – 1935-ben a képviselőjelöltek listájáról. (106–109. o.) Őszintén bevallja: „[...] azt hittem, hogy könnyen fogom otthagyni [a parlamentet], de nem így történt. [...] végül is kiderült, hogy 13 esztendő politikai táplálékához nagyon is hozzászoktam már. Szerettem képviselő lenni, mert roppant érdekes volt, s mert dolgozhattam a közügyekért.” (109. o.) Sok kortársától és mai utódjától eltérően, ő valóban ezért szerette a képviselőiséget, hiszen jövedelmének nagy része nem parlamenti fizetéséből és politikai befolyása anyagi haszonra váltásából, hanem ügyvédi irodájának bevételeiből származott.

Östör beszámol Gömbös soproni látogatásáról, amikor az ottoni pártnapon szónokolva a miniszterelnök először használta nyilvánosan a Berlin–Róma tengely kifejezést. (112–113. o.) Ezt követően helyi politikai ügyekről ír Östör, politikai emlékezéseit pedig azzal zárja, hogy már nincs kedve visszatérni a közéletbe. „A parancsuralmi rendszer még nálunk is, ahol legalábbis így-úgy az alkotmányosság a nagy vonalakban fenn van tartva – ráüti a bélyegét a képviselők közéletére is. Már Gömbös alatt lehetett ezt észlelni, túrta ezt az egykedvű Darányi és szította a járatlan Imrédy. Elviseli, mint adott helyzetet Teleki professzor úr is. Mert igaz, hogy nálunk még van Képviselőház, amelyet, bár kissé kicirkalmazottan még mindig a »nép« választ, még pedig tavaly óta titkos választás útján, de őszintén mondván a Képviselőház ma már inkább csak keret, forma” – jegyezte meg keserűen (az előző évre történt utalás

alapján) már 1940-ben. „Ilyen levegőben legyen kedve oly embernek újra közszerpet vállalni, akinek ideálja egy Széchenyi és egy Tisza István?” – tette föl a költői kérdést. (122–123. o.)

Östör emlékiratának utolsó fejezete már erről: ideáljai népszerűsítése érdekében végzett tudományos munkáiról szól. A harmincas évek második felében már valóban teljesen visszavonult a közéletől, viszont éppen emiatt sokkal több ideje jutott ügyvédi irodája ügyeinek intézésére emellett pedig zsirai birtoka gazdaságának korszerűsítésére, és a tudományos tevékenységre. Petrovay Zoltánnal adták ki a *Hitbizományjog* című kétkötetes munkát, amelynek második, jogtörténeti részét írta (Budapest, 1937.). Sajtó alá rendezte Keglevich Jánosné Zichy Adolf grófnő 1822 és 1836 közötti naplóját (Budapest, 1938.) – ezt a forrást ma is sok historikus idézi. Ezen munkáinál azonban sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított a Széchenyi Istvánról írottaknak, így például annak a mindössze tízoldalas tanulmányának, amelyben megvédte Széchenyit a méltatlan vádakkal – az Akadémia alapítására tett följajnlása nem készpénzalapítvány volt; nem tudott magyarul; gőgös volt; illetve sógornőjével bűnös viszonyt folytatott, amely annak halálához vezetett – szemben. (*Tévedések, ferdítések – Soproni Szemle*, 1939/5–6.) Ebben is riasztó példaként említette Surányi Miklós *Egyedül vagyunk* (Budapest, 1935.) című, Széchenyiről szóló háromkötetes regényének hamisításait. Surányi ugyanis nem létező iratokat költött és közölt dokumentumként, de Széchenyi naplóihoz is hozzátoldott olyan részeket, amelyeket maga eszelt ki, ráadásul több tény is meghamisított népszerű regényében. Östör ezért szinte rögtön az *Egyedül vagyunk* megjelenése után előadást tartott Surányi ferdítéseiről a Nemzeti Klubban, majd a Széchenyi Társaságban is. Surányival szembeni támadásához aztán többen – Hegedűs Loránd (ő maga rövid o-val írta a nevét, nem pedig hosszúval, ahogy a szövegben szerepel), Balogh Jenő és Oláh György – csatlakoztak, így komoly hírlapi polémia alakult ki a Surányi-kötet körül.

Memoárja legvégén Kubinszky Mihállyal, unokájával tett gradói útjáról szól Östör. A *Közpályámat* pedig, a valószínűleg családi fényképalbumból válogatott kiváló fotók mellett az unoka emlékei egészítik ki az 1949 áprilisában meghalt nagyapjáról. A *Magyar Szemle*ben rendszeresen építészeti cikkeket közlő Kubinszky professzor a családot, a kedves és a szeretni való magánembert mutatja be rendkívül érzékletesen. Kiemeli, hogy három államférfi befolyásolta

a leginkább Östör gondolkodását: Széchenyi István, Tisza István és Bethlen István. A három István mellé a „kimondhatatlan nevű gróf”, Klebelsberg nevét is odailleszteném, hiszen róla is többször igen kedvezően és érezhető szimpátiával nyilatkozik a nagypapa.

Östör munkássága kapcsán még mindenképpen meg kell említenem Széchenyiről szóló munkáit, a *Széchenyi magyar fajvédelmét* (Budapest, 1941.) és *A döblingi Széchenyit* (Budapest, 1944.). 1946 áprilisában az igazságügy-miniszter a minisztertanácshoz terjesztette föl a háborús főbűnösök névjegyzékét. A listán Östör – nyilván mint egykori kormánypárti képviselő – neve is szerepelt (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 4.1. A–612. Háborús bűnösök névsora). Nem csoda hát, hogy ezután Östör körül megfagyott a levegő, s utolsó éveiben már visszavonultan élt. Ügyvédi irodáját meghagyták ugyan, de ügyfelei már alig voltak.

Nagyon értékes függeléke a munkának az Östör parlamenti hozzászólásaiból válogató összeállítás. Ebből kiderül, hogy Östör a legkülönbözőbb témákban nyilvánított határozott véleményt. A középiskolai törvényjavaslat kapcsán (1924) megjegyezte, hogy – mintha csak Klebelsbergét hallanánk – a kulturális demokráciának meg kell előznie a politikai demokráciát, hiszen csak a kellő műveltségi szinttel rendelkezők képesek felelős politikai döntéseket hozni. E kijelentés napjainkban kétségkívül nem minősül politikailag korrektnek, de amikor minden választási küzdelemben, szerte a demokratikus világban azt látjuk, hogy lefelé, nem pedig középre vagy felfelé igazodnak a politikai kampánystratégiát készítő manipulátor-szakemberek erősen lebutított szlogenjei, akkor mégiscsak érezzük: sajnós napjainkban is van némi alapja ennek az állításnak. Hiszen két-három, magáról alig tudó alkoholista szavazata sokkal fontosabb, mint egy elismert egyetemi tanáré vagy egy dolgos szakemberé; ezáltal pedig a legalacsonyabb ingerküszöböt megcélzó üzenetek szintje a mérce. (Még akkor is léteznek az általános, egyenlő és titkos választójognak ezek a – valódi művelődésbéli demokrácia hiányából következő – hátrányai, ha nagyon kevesen merik ezt nyíltan kimondani.) (161–162. o.) Ugyanebben a beszédben érvelt a kulturális tárca prioritása mellett, egyben viszont szóvá tette a törvénytervezet magyartalanságait. (166. o.) Szintén 1924-ben, a közigazgatás államosításának tervével szemben Tisza 1899-es szavait idézte, és bár nem értett egyet a kormány politikájával, annak külügyi vonalvezetését mégis támogatta. (173–174. és

168. o.) Többször is interpellált szűkebb hazája és választóközrete, Sopron és környéke fejlesztése érdekében. (182–186. o.) Fontos a választójog megváltoztatásáról mondott 1925-ös véleménye: nem gondolta ugyan azt, hogy a titkos szavazás a demokrácia fő kel- léke, mégis helytelenítette, hogy a nyilvánosan szavazó körzetek számát bővítsék – megint csak Tiszára hivatkozva. (191–195. o.) A Badacsony, de az egész Balaton vidékének természeti védelméről szóló 1929-es indítványáról már szóltam. (205–219. o.) Javasolta az ügyvédi karban a numerus clausus, azaz a zárt szám elrendelését, illetve kifogásolta a magyar állat- és borkivitel korlátozását Ausztria részéről, a gazdasági világválság idején, 1932-ben (222–229. o.), valamint az Egységes Párt nevében biztosította Gömböst és kormányát a „teljes odaadással” támogatásról ugyanezen esztendő októberében. (248–251. o.) 1934-ben pedig már a fokozatosan bevezetendő titkos választójog mellett érvelt. (258–260. o.)

Csak sajnálhatjuk, hogy tapasztalt szerkesztő és korrektor híján – Tóth Imre nemcsak sajtó alá rendezte, bevezette és jegyzetelte a kiadványt, de annak szerkesztője is – rengeteg hiba maradt a kötetben. Gyakoriak az elütések, a szemnek is zavaró, hogy a főszöveg sorkizárt, a lábjegyzetek viszont balra igazítottak. Már a kötet leg- elején hiányzik az 1. jegyzet. (14. o.) Tóth Imre sokszor általánosan ismert személyiségekről közöl fölösleges életrajzi összefoglalókat (pl. Bethlen Istvánról vagy Klebelsbergéről, utóbbinál ráadásul az- zal kezdi, hogy Klebelsberg egyetemi tanár, miközben sosem volt az – 62. o.), a kevésbé ismertekről viszont semmit sem ír. (pl. 43. o.) A bevezető azon megjegyzésével, hogy Östört „az egyik legel- mélyültebb Széchenyi-kutatóként tartották számon” (14. o.), nem érthetek teljesen egyet, hiszen történészek levelezéseit olvasva ki- derül, hogy Szekfű Gyula, Angyal Dávid és mások sem voltak róla igazán jó véleménnyel. Szekfű hosszú ideig sikerrel akadályozta, hogy a *Magyar Szemlé*ben Östörtől tanulmányt közöljenek – majd csak azután, hogy Szekfű 1938-ban megvált a szerkesztőségtől, 1941-ben és 1943-ban jött két Östör-tanulmány Széchenyiről. Et- től persze Östör valóban ismert Széchenyi-szakértőnek számított: ma is sokat idézik a műveit, bár többen megjegyzik, mint például Lackó Mihály, hogy „értelemzavaró olvasati hibákkal” közöl for- rásokat (Lackó Mihály: *Széchenyi-értelmezések: lélektan és szövegtan*). A legmélyültebbek közöttinek tehát nehezen nevezhetjük, ez azonban mit sem von le értékéből. Östör ugyanis nem szaktörté-

nészként közeledett kedvenc témájához, és így is maradandót alkotott. Hiszen ma is úgy tartják, hogy Széchenyi döblingi korszakával ő foglalkozott először igazán behatóan.

Szintén a gondos szerkesztés hiányára utal, hogy Kubinszky Mihály utószavában *Széchenyi* Ferenc szerepel *Széchényi* helyett (140. o.), illetve a *Magyar Szemlét* Bethlenhez és Kornis Gyulához kötődő folyóiratként jellemzi. (143. o.) Kornisnak (és nem Kornissnak) valóban megjelent hat cikke a *Szemlében*, de annak irányvonalára semmiféle befolyást nem gyakorolt. Visszaemlékezésekből (például Gogolák Lajoséból vagy Thienemann Tivadar nemrégiben nyomtatásban is megjelent öregkori feljegyzéseiből) pedig tudjuk, hogy a *Magyar Szemlét* 1938-ig meghatározó Szekfű Gyula egyáltalán nem kedvelte Kornist.

Mindennek ellenére nagyon fontos és érdekes, nemcsak a szakmának, de a két világháború közötti Magyarország története iránt érdeklődő közönségnek is izgalmas olvasmány a *Közpályám* és függelékei. Bízom benne, hogy a Győr-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága hasonló kötetekkel folytatja a sorozatot, ezzel is segítve közelmúltunk minél jobb megismerését. Hiszen közös múltunkhoz nemcsak az első vonalbéliek, de azok is ugyanúgy hozzátartoznak, akik többnyire „csak” a helyi közéletben, de ebből adódóan néha az országos politikában is jelentős szerepet játszottak: formáltak vagy deformáltak tágabb közösségük életét. Östör József mindenképpen az előbbieik közé sorolható: közéleti pályáját az állandó segítő és jobbitó szándék jellemezte. Egy olyan korban, amikor a politikai svihák és panamázók ugyanúgy léteztek, mint napjainkban – igaz, akkor még a komolyabb sikkasztáson rajtakaptak többnyire főbe lőtték magukat, és nem váltak sokak példaképévé. Olyan korban, amikor Magyarország társadalomszerkezetét valóban elmaradottnak és egészségtelennek lehetett ítélni, de nemzetközi összehasonlításban mégis közelebb álltunk Európához, mint manapság.

Jó lett volna, ha akkoriban minden politikusunk hasonlóan viszonul időleges hivatásához, mint Östör tette, s jó lenne, ha hozzá hasonlóan ma is így tenne minden politikusunk.

(Östör József: *Közpályám. Politikusi életút a két világháború korából. S. a.r. bev. és jegyzetekkel ellátta Tóth Imre. Győr-Sopron, 2010, Győr-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága. 265 oldal.*)

AZ EGYHÁZI TÖRVÉNYEK SZELLEME

A törvényalkotás valójában az életről való gondolkodás formája. Az alapvető kérdés az, hogy e gondolkodás milyen alapokra épül, és a keretek kijelölése hogyan alakítja, szabályozza vagy követi a társadalom változásait. A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény nagyon speciális körülmények között, egy diktatúra bukásának idején született meg.

A politikai hatalmat birtokló párt már nem tudta ellenőrzése alatt tartani az eseményeket; az MSZMP 1989. október 7-én kettéhasadt, a kormány részben önállósult, viszont szabad választások hiányában valójában csekély legitimitással bírt. A diktatúra lebontása kicsit kapkodva történt, így eshetett meg, hogy míg az új törvény lényegében egyhangú elfogadása – 304 igen, 11 tartózkodás és 1 nem szavazat ellenében – 1990. január 24-én volt, az 1950. augusztus 30-i egyezményt, amelynek a katolikus egyház térdre kényszerítése volt a legfontosabb szerepe, csak 1990. február 6-án negligálták. Ekkor jelentette be Németh Miklós miniszterelnök és Paskai László bíboros, esztergomi érsek, hogy a Darvas József vállás- és közoktatásügyi miniszter, valamint Grósz József kalocsai érsek által aláírt „megállapodást” (Mindszenty már börtönben volt, életfogytig tartó fegyházbüntetéssel) kölcsönösen semmisnek tekintik és fölbontják.

1990. évi IV. törvény létrehozásában a Németh-kormányé az érdem, melynek igazságügy-minisztere Kulcsár Kálmán, művelődési minisztere Glatz Ferenc volt. A kormány e téren tett erőfeszítései elismerést érdemelnek, de a törvény hatályba lépése óta eltelt évtizedek a jogszabály számtalan hibáját mutatták meg. Az egyházakként megjelenő, valójában adóelkerülésre és egyéb haszonszerzésre törekvő gazdasági csoportosulások miatt egyre komolytalanabbá váló helyzet fenntartása már egyetlen számottevő politikai szereplőnek sem volt érdeke, az új törvény elleni politikai támadások így főként egy nagyon sajátos szempontból fogalmazódtak meg – elsősorban a törvénytervezet nyilvánosságra hozatala előtt. A jobb- és baloldal holdudvarához tartozó elemzők több fórumon is azt firtatták, vajon az új egyházügyi törvény milyen lehetőséget ad Németh Sándor közösségének, a Hit Gyülekezetének. Szászfalvi László egyházi, nemzetiségi és civil kapcsolatokért

felelős államtitkár ugyanis a törvény előkészítésének időszakában többször is kifejtette, hogy az új jogi szabályozás csak a tízezer főnél több hívővel rendelkező egyházakat ismerné el. Amikor 2010 szeptemberében a közszolgálati televízió műsorvezetője megkérdezte, hogy ennek értelmében megszűnne-e egyházi státusuk a kis taglétszámú, de kétségtelenül történelmi egyházaknak, az államtitkár elmondta, hogy a készülő törvény az egyház történelmi voltát is figyelembe fogja venni.

Ez a megoldás valóban kétségessé tette volna számtalan kis-egyház elismerését, így a hazai politikai életben igen sajátos szerepet játszó Hit Gyülekezetét is. Közvetlenül a törvény benyújtása előtt azonban éppen azzal vádolták meg az Orbán-kormányt, hogy titokban megállapodást kötött a Hit Gyülekezetével. A Népszabadság szerzője például tudni vélte, hogy a Fidesz ezzel „jutalmazza” Németh Sándort, aki az utolsó parlamenti választások előtt váratlanul kivonult az MDF mögül, és ezzel megásta az egyre cibrább politikai manővereket produkáló rendszerváltó párt sírját.

Ezekre a találgatásokra a 2011. június 14-én benyújtott, *A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról* címet viselő törvénytervezet elég csattanós választ adott, hiszen a szövegben sem a „történelmi egyház” kategória nem szerepel, sem a tízezer fő. Ehelyett a 14. § 3 (C) pontja mindössze húszéves, szervezett formában történt működést és legalább ezer, magyarországi lakóhellyel rendelkező hívőt ír elő kritériumként a nyilvántartásba vételhez. Ez a szigorítás nem jelent számottevő változást, a korábbi „limit” ugyan csak száz fő volt, azonban az egyházak többségének valószínűleg nem jelent gondot ezer hívő felmutatása.

A lényeg nem is a törvény szövegében, hanem a mellékleteiben rejlik: a törvényalkotók ugyanis egyszerűen felsorolták, kiket tekintenek bevett és elismert egyháznak, kiket jelentős közcélú tevékenységet ellátó egyházaknak, és kiket országos lefedettségű, illetve világvallásokhoz kötődő vallási közösségnek. Vagyis a gordiuszi csomót átvágták ugyan, és a felsorolással megoldást találtak a problémára, ez azonban bármennyire kézenfekvő is, nem túl elegáns. Sokkal inkább az a törvénytervezet II. fejezet 6. §-aként bekerült klasszikus logikai kritériumoknak megfelelő definíció, amellyel az egyházak tevékenységét határozták meg a törvényalkotók: „olyan világnézethez kapcsolódó tevékenység,

mely természetfelettre irányul, rendszerbe foglalt hitelvelkel rendelkezik, tanai a valóság egészére irányulnak, valamint az erkölcsöt és az emberi méltóságot nem sértő sajátos magatartás követelményekkel az emberi személyiség egészét átfogja”. Logikailag tökéletes, van tágabb nem, fogalom és megkülönböztető jegy, ráadásul a hatályos, 1990. évi IV. törvény nem tett kísérletet ilyen meghatározásra, tehát ez valódi újdonság. Talán egyetlen hibája az utolsó megkülönböztető jegy, hiszen a vallások valamiképpen nem csupán az emberi személyiséget akarják átfogni, hanem magát a teremtést, ami viszont nem azonos a „tanai a valóság egészére utalnak” kitételrel.

A törvénytervezet maga egyébként elég jelentős mértékben követi az 1990. évi IV. törvényt, sok tekintetben csak apró stiláris módosítások fedezhetők fel, amelyeknek első ránézésre semmilyen szerepük nincs. Lehet, hogy pusztán politikai megfontolásból, hiszen talán ennek köszönhető, hogy a tervezet baloldali bírálói minden fenntartásuk ellenére szinte kivétel nélkül találtak elfogadható szövegrészeket. Hack Péter például, aki mind egykori liberális képviselőként, mind a Hit Gyülekezete aktív tagjaként érintett a kérdésben (az SZDSZ első egyházügyi koncepcióját Németh Sándor dolgozta ki), körülbelül úgy fogalmazott egy televíziós műsorban, hogy a törvény értékét a joggyakorlat, illetve a kiegészítő szerződések fogják megmutatni.

Mindenesetre a tervezet preambuluma például csaknem teljesen azonos az 1990. évi IV. törvény bevezetőjével, és így mindkettőből hiányzik az egyházak tevékenységi köreinek felsorolásából a tudományok művelésének lehetősége. A hitélet mellett „nevelési, oktatási, felsőoktatási, egészségügyi, karitatív, szociális, család-, gyermek- és ifjúságvédelmi, valamint kulturális, sport és más” tevékenységi köröket emel ki a szöveg, ami lehet egyszerű figyelmetlenség vagy tudatos koncepció is. Végso soron a „más” kategóriába minden belefér. Ha a törvényalkotó vette volna a fáradságot vagy bátorságot, és az 1990. évi IV. törvény bevezetője helyett újat készít – például kicsit historizáló módon nem csupán a törvény végére csoportosított „indoklásban” utal az egyházaknak a magyar történelemben betöltött szerepére –, bizonyára felrémlett volna, hogy a magyar tudományosság nyolcszáz éven keresztül teljesen, az azt követő száz-százötven évben részben összekapcsolódott az egyházzal. Az egyházaknak ma is komoly szerepük lehet a tudomány

művelésében, legalább akkora, mint mondjuk a sport területén. Lengyelországban például a katolikus egyháznak számtalan tudományos intézete van, de egyházi fenntartású egyetemeken nálunk is működnek szervezett tudományos műhelyek és intézetek.

Igaz, az is lehetséges, hogy a költségvetés helyzete pillanatnyilag egyszerűen nem teszi lehetővé, hogy komolyabb támogatást nyújtsanak egyházi fenntartású tudományos műhelyek számára, hiszen a törvénytervezet – nagyon helyesen – a 20. § (4) pontjában leszögezi: „Az egyházak közcélú tevékenysége és intézményei a hasonló tevékenységet folytató állami, önkormányzati intézményekkel azonos mértékű államháztartási finanszírozásra jogosultak.” Ha az állam betartja a törvény betűjét, akkor az egyházi iskolák, múzeumok és könyvtárak, bár sok évtizedes lemaradásukat behozni nem lesznek képesek, legalább a pénzügyi lemaradásuk nem nő az azonos funkciójú állami fenntartású intézményekhez képest. És mivel az egyházi törvény sarkalatos, megváltoztatásához kétharmados parlamenti többség szükséges, elvileg a 20. § (4) pontja hosszú távú garanciát jelent a tulajdonaiktól, termőföldjeiktől 1945. március 18-án megfosztott, és teljes egészében sohasem kárpótolt történelmi egyházak működésének biztosításához. Az azonban kérdéses, hogy a teljes egészében nem törvényileg, hanem csak külön megállapodásokkal, kiegészítő szerződésekkel, de legalábbis mellékletekkel körülhatárolt támogatottsági kör és maga a támogatás nem lesz-e bármikor módosítható, felmondható újabb baloldali fordulatot hozó kormányváltás után.

A Lukács Tamás, Vejkey Imre, Varga László és Harrach Péter KDNP-s képviselők által jegyzett törvénytervezet komoly biztosíték akar lenni, megfelelő jogi garanciával. A szándék megvalósulása kétségkívül nem csak a támogatott egyházak érdeke. Az viszont kifejezetten sajnálatos, hogy ilyen hosszú, tulajdonképpen legalább egy évtizedes előkészület után nem sikerült ennél homogénebb, logikusabb, összefogottabb, a történelmi hagyományokhoz jobban illeszkedő törvénytervezetet kidolgozni.

FÁY ZOLTÁN

ÉRZELMEK ZÚRZAVARA

Ebben a különös évben (a filmgyártás átmeneti szünete idején) is megrendezték a 42. Magyar Filmszemlét. Amolyan „csak-azértis” szemle volt ez, kevés pénzből, kevesebb külföldi meghívottal és a helyszín sem valamely bevásárlóközpont multiplexe volt, „csak” mozik. Ez utóbbi azonban különösen jót tett a rendezvénynek, mert filmvetítés céljára nem véletlenül találták ki a filmszínházat. Az Uránia Nemzeti Filmszínház például igazán méltó helyszíne egy filmfesztiválnak, a környezet és a filmszerető munkatársak is mintegy megtisztelik a vetítésre kerülő filmet.

Dokumentumfilm is kevesebb volt, mint más években. A filmszemle versenyébe válogatott 24 film viszont tematikailag most is sokszínű, kivitelezésben pedig többnyire most is szegényes volt. Az idén különösen hangosan szólalt meg az évek-évtizedek óta visszatérő refrén, hogy a dokumentumfilmek pályázati és gyártási körülményei méltatlanok, hogy ennyi idő alatt és ennyi pénzből nem lehet versenyképes, külföldi piacra is elkerülő produkciókat gyártani. A díjazott filmeket nézve láthattuk is, hogy bizony igazuk van a változást követelőknek, hisz mindhárom díjnyertes film külföldi tőkével megerősített produkció volt. Szekeres Csaba *Örvényben* című, a gyerekszegénységet bemutató filmjéről már szoltunk korábbi számunkban, említve, hogy a Hunnia Stúdió és egy angol televízió biztosította a többletköltséget ahhoz, hogy a stáb mintegy fél évig szinte folyamatosan jelen legyen a szereplők életében.

Sós Ágnes *Láthatatlan húrok – A tehetséges Pusker nővérek* című, évtizednél is hosszabb folyamatot átölelő filmjéhez pedig a krakói Dragon Fórum filmterv börzójén – hogyan is nevezzük nevén magyarul a pitching fórumot – keresett támogatókat. Ígéretből nem volt hiány, de végül az HBO televízió karolta fel a tervet, s ők is szerencsésebb anyagi kondíciókkal dolgoznak szerencsére, mint a hazai pályázatok.

Sós Ágnes, aki már korábbi filmjeivel, de különösen az *Őrült szerelem* ezzel, amely a cölibátus ellentmondásait vizsgálta, bizonyította, hogy kivételesen közel tud kerülni filmje szereplőihöz. Erre a képességére most is szükség volt, hisz egy testvérpár és családjuk legbensőbb viszonyait mutatja be. Ráadásul igen drámai, fájdalmas történések is húzódnak a háttérben, amelyekről nem szívesen beszélünk nyilvánosan. De valószínű, hogy Sós Áginnál

forogtatás közben a nyilvánosság fel sem merül, mert nagyon szűk stábbal dolgozik, és az az érzésünk, hogy nem is annyira kérdez, mint megfigyel: rejtély, hogy egy csupa vibrálás, csupa energia, a szóból ki nem fogyó asszony hogy tud ennyire tapintatosan, szinte láthatatlanul jelen lenni a szereplők életében.

A Pusker nővérekkel, a ma huszonéves, rendkívül tehetséges hegedűművészekkel már hét évvel korábban kezdte a forogtatást, de a családi archívumot is felhasználja. Így aztán láthatjuk, hogy a kisebbik lány, Juli már 5-6 évesen feltűnést keltett játékával, kamaszkora körül pedig már ünnepelt szólista. Ráadásul varázsos, megejtő jelenség, a külső-belső szépség csodás harmóniájával megáldva. Nővére, a hat évvel idősebb Ágnes, szintén tehetségesen hegedül, s bár szép lány ő is, de nem olyan elementárisan. A zene, amely szinte mindent kizáróan átszövi az életüket, szoros kapocs közöttük. De a testvéri kötelék is erősebb a megszokottnál, hiszen Ágnes húga, Juli születése előtt egy évvel, kétéves korában meghalt. Az új testvér a megtévesztésig hasonlít az elvesztettre, és az egész család úgy érzi, arra született, hogy pótolja a pótolhatatlant. A pszichológusok talán rosszul elvégzett gyász munkáról beszélnének, a nézők csak azt érzik, hogy akaratlanul is nagy teher van a két kislány vállán. Ágnes néha úgy érzi, ő háttérbe szorul Juli mellett, ugyanakkor a szeme fénye is, igazi gondoskodással veszi körül, izgul érte, örül sikereinek. Egy napon azonban megfájdul a keze, a válla, nem tud hangszert venni a kezébe. Az orvos nem talál fizikai elváltozást, valószínű pszichés okok húzódnak a jelenség mögött. Több filmre való dráma sűrűsödik a családban, közben azonban szól a csodálatos muzsika, mosolyognak, nevetnek, sírnak a lányok, az érzelmek zűrzavarát látjuk. Minden tehetséges gyerek szülői – legyen az zenész, sportoló, vagy tudományos talentum – rengeteg áldozatot vállalnak. Így van ez a Pusker lányoknál is. A szülők, különösen az anya csak a háttérben, szinte lábujjhegyen járkálnak, de érezni, hogy minden szívdobbanásuk a lányoké. A „szóvivő”, az érzelmi ellentmondásokat is megfogalmazni próbáló szereplő Ágnes, akire a legnagyobb lelki teher hárul. Ő, aki kisgyerekként már elvesztett egy testvért, nagyon félti az „új Julit”, mert szerencsés vagy nem, de még a nevük is azonos – szinte egyé válik vele. Ugyanakkor, hol kimondva, hol kimondatlanul küzd a féltékenységgel s harcol önmaga identitásáért. S egy napon az áldozatkész Hamupipókéből főszereplő lesz. Mindenki, még önmaga számára is váratlanul

megnyer egy nemzetközi hegedűversenyt, amelyen Juli is indult, s természetesen őt tartották favoritnak.

A díj külföldi koncertek lehetősége. S Ágnes életében először kiszabadul húga árnyékából, szülei védőszárnyai alól, s önmagának, önmagáért kell bizonyítania. Felszabadultan lubickol ebben az érzésben, ebben a szabadságban. Velence csodái keverednek a szokatlan, boldogító tudattal, „én egyedül is vagyok valaki”. S ez az érzések, érzelmek teremtő, ösztönző ambivalenciája, mert hiszen a húgához fűződő láthatatlan húrok az önfeláldozó szeretet, a hit, amelyet őszintén élnek meg mindketten, s a zene erős kapcsa ugyancsak személyiségük forrása, éltetője. Azonban szükséges, muszáj egy egyensúlyt teremteni. Talán ezt keresi Juli is, amikor az utolsó jelenetekben egy merőben új, más közegben látjuk, egy latin táncokat oktató iskolában. A színpadhoz szokott lány itt még kicsit szorong, feszeng. Ez még nem az ő világa, de ha szerencséje van, meghódítja a tánctermet is.

Sós Ágnes lélektani „tanulmányát” izgalmas, eleven, szinte fordulatos történetként éljük meg. Nézzük, mint egy mozit, mint ha nem is dokumentumfilmet néznénk, hiszen a kislányokból felnőttek lesznek, a helyszínek is változnak bőséggel, s a gyakran felcsendülő zene a ráadás. Ez az igazán szívhez szóló, értékes film, amely már számos külföldi fesztivál közönségét is elvarázsolta, nem jöhetett volna létre a magyar dokumentumfilm-finanszírozás eddigi keretei között. De vajon mit hoz a jövő? Levonják-e a tanulságokat az állami audiovizuális támogatás új anyagi és szervezeti kereteit kijelölő illetékesek?

TÓTH KLÁRA

UTAZÁSOK KÉT DIMENZIÓBAN

Jakatics-Szabó Veronika legújabb, az idén és a múlt esztendőben készült közel harminc vásznát tekinthetjük meg a *Molnár Ani Galériában*.

Fiatalkorának betudhatóan – 2007-ben végzett a Képzőművészeti Egyetemen – korábbi tevékenységéről nem szólhatok hosszasan, noha azt is meg kell jegyeznem, hogy máris jelentős sikereket ért el e rögs pályán. Az új figurális festők népes táborába tartozik,

EKSZKLUZÍV PARTI A FARNESE-VILLÁBAN

és ahogy közülük sokan, a fotót is felhasználja munkái készítésekor, ám számára a fénykép mindig csak kiindulási alap, jegyzet, vázlat. Mágikus-realista festményeinek, város- és életképeinek egyedi vonása, hogy körüllegli őket valami talányos, valóságon túli látomásosság, sajátos szürreális álomszerűség. Kompozicionális sajátosságuk pedig az, hogy a festő gyakran ábrázolja felülnézetből a témáját. A kedvenceim közül hadd említsek egyet, az *Óvodás gyerekeket* (2007). Az olajkép felülnézetből készült, olyan hatású, mintha a háztetőről, az erkélyről néznénk az alattunk, a járdán kettesével sétáló gyerekek feje búbját, pontosabban színes sapkáit és az egyik piros sálját. Ugyancsak kiemelt témái a háztetők és a kémények, melyeken néha laptopozó öltönyös férfiak ülnek, mint a verebek (*Kéményen ülő szobrok*, 2007).

A jelenleg felsorakoztatott kisebb-nagyobb vásznak a hétköznapi csodáit, az utazások élményeit örökítik meg álomszerű, a valóságot és a képzeletet vegyítő előadásmódban. Az utazás mindig fontos szerepet töltött be az írók és a festők életében. Mivel a történelmi utalások sora, melyben ott találjuk Goethe vagy Wesselényi *Polyxénia itáliai utazásairól* szóló írásait, túl hosszú lenne, meg-

A DOLGOZÓK HAZATÉRNEK

maradok a kortárs magyar képzőművészeti példánál, hiszen számos modern festő is megörökítette Róma csodáit. Jakatics-Szabóra a Római Magyar Intézet teraszának *Janus*-szobrai gyakoroltak mély benyomást, Fehér Lászlóra a Villa d'Este szökőkútjai, Kovács Lehelre az örök város kertjei, és a példákat még folytathatnánk. Vegyünk tehát részt, ha csak két és fél terem erejéig is, egy képzeletbeli utazáson, nézzük, hogyan láttatja velünk Jakatics-Szabó Olaszországot, Egyiptomot és Bécsset!

A vasárnap délután a parton (2011) című alkotáson Nápolyt tárja elénk, de nem a város nevezetességeit, a Castel Nuovót vagy a Palazzo Realét, hanem a tengerpartot, a kék-rózsaszín eget, a felhőket, a nyüzsgő fürdőzőket, a sétálókat, mégpedig úgy, mintha egy fal fölött, lábujjhegyen állva néznénk a panorámát. Az *Oké templom lépcsője* (2010) viszont a képzeletbeli Egyiptomba kalauzol el. A képtérben egy monumentális lépcső tűnik fel, melynek korlátja nem oszlopokban, hanem két felemelt hüvelykujjban végződik. A lépcsőn szorgoskodó figurák, bár régészek is lehetnének, nem azok, hanem valamilyen titokzatos rítus résztvevőiként vonalat húznak a kövön, miközben körülöttük turisták nyüzsgenek. A ha-

talmas tér és a napszitta homok sárgája, a múlt és a jelen találkozásának érzete uralja a vásznat. A *kereszteket* (2010) is egyiptomi élmények ihlették, de nem az ókori birodalomé, hanem napjaink ko-pt-keresztény Kairójáé. A sárga tónusú képen napsütötte templomfalat és különböző kereszteket látunk, valamint két turistanőt, akik közül az egyiknek a feje célkeresztben jelenik meg. E mű tehát nem elsősorban mágikus realista városábrázolás, hanem inkább a kereszt szemiotikájának sajátos megközelítése, annak érzékeltetése, hogy különböző kontextusokban mit jelenthet a kereszt: lehet vallási szimbólum, de lehet akár egy távcsöves puska célkeresztje is, sugallja a festmény, ezért felfoghatjuk a Közel-Kelet jelképeként is.

Jelen van a kiállítóteremben, ahogy már említettem, Róma is, az örök város, de most nem a műemlékek tárházaként, hanem a fantázia szülte díszletként: a *Repülés Róma felett* (2010) című munkán a barna-vörös háztetők felett, a nézőnek háttal egy széttárt karú nő repül, mint a madarak vagy az angyalok. Itt kell említenem a nyolc darabból álló piciny méretű *Római képeslapok* (2010) sorozatot, az *Exkluzív parti a Farnese villában* (2011) és a *Mikrofonok* (2011) című festményeket. Az utóbbin a Római Magyar Intézet teraszának a korlátját díszítő *Janus*-szobrok sorakoznak, méghozzá szürreális környezetben, ugyanis két mikrofon tűnik fel előttük olyan hatást keltve, mintha a kétarcú Janusok a mikrofonokba beszélnének. Hogy mit mondanak a házak és a kapuk őrei? Természetükből következően titokzatos kétértelműségeket suttoznak.

A maguk szürreális és talányos módján nemcsak Rómáról, hanem Palermóról is tudósítanak a képek. Az *Aktatáskáját szobrok felé hajító férfi* (2011) című alkotáson egy öltönyös figura, egy pragmatikus bankár éppen Palermo soklépcsős, sokszobros központi terén hajítja aktatáskáját a fehérmárvány istenek felé, valószínűleg azért, mert gyűlöli a transzcendenciát, és bántani akarja annak megszemélyesítőit. De – ahogy a festő elmondta nekem – másfajta értelmezése is lehet, akár egy Janus-fejnek: a dobálódzó személy szeretheti is az égieket, és táskáját áldozati tárgyként hajítja feléjük. Nem az átköltött látvány, hanem a képzelet szülte viszont azt a vásznat, melyen kék munkaruhába öltözött paplanernyős figurák lebegnek a háztetők felett a halványbíbor alkonyatban (*A dolgozók hazatérnek*, 2010).

A belső teremben, a bejárattal szemben a *Google központ Bécsben* című (2011) festmény függ. A téli zimankót árasztó szürke kompozíción egy graffitivel összefirkált folyosót, egy biciklit és egy falnak

támaszkodó hosszú kabátos férfit látunk, aki éppen be akar lépni a liftajtón keresztül a Google virtuális világába. Úgy, mint az ókori kínai történetben a tájképfestő, aki elindult és belépett saját művének képzeletbeli világába, majd eltűnt a hegyek között. Ha ezt az alkotást is megtekintettük, lassan vissza is térhetünk a valóságba, Budapestre, a Bródy Sándor utcába.

Zárásul elmondható, hogy igényes és talányos tárlatot láthatunk a Molnár Ani Galériában. Érezhető, hogy az alkotó műveinek mondanivalója a korábbiak jelentéséhez képest gazdagodott, összetettebbé, szimbolikusabbá vált.

(Molnár Ani Galéria, április 21.–június 17.)

LÓSKA LAJOS

A JUBILÁLÓ SZÉLL KÁLMÁN TÉR

A főváros épülésének-fejlődésének emlékezetes jubileumát ünnepelheti, mert 70 évvel ezelőtt, 1941. június 16-án adták át a forgalomnak a Széll Kálmán téren a villamos-pályaudvart. Ritkán illeti meg a közúti vasutak megállóhelyei közül valamelyiket is a pályaudvar elnevezés, de ebben az esetben ez helyénvaló volt: hetven évvel ezelőtt jeles városépítési és építészeti alkotás öltött itt formát. Átépítették a régi, Retek utcai hurokvágányt, rendezték a három irányból érkező villamosok vágányainak kapcsolatát. Korszerűsítették, egyszerűsítették a pesti Nagykörút, Óbuda, Húvösvölgy, Zugliget, Farkasrét, a Szent Imre város és a Krisztinavároson keresztül ide torkolló – és utóbbin át az Erzsébet hídon keresztül a pesti Rákóczi útra irányuló – forgalom kapcsolatait. Építészetiileg is méltó alkotások születtek. A tér közepére lóhere alakú – Gombának nevezett – modern épületet emeltek, melyben jegypénztár, kávézó és újságárus kapott helyet. A két szép, fedett, üvegezett váróterem-épület egyike a Nagykörút felé induló utasokat szolgálta, a másik a Krisztinaváros felőli oldalon állt, a postaépület tövében. Ma már mind csak az öregek emlékezetében él. A Várfook utcához felvezető lépcső is akkor épült, ez máig is áll. A tér rendezésének első lépéseként a Várfook utca alatt a Margit körút–Déli pályaudvar közvetlen vágány részére átvágták a terepet, a kettészelt Várfook

utcának hidat építettek. Íve máig mindennapos természetességgel mutatkozik.

A tér helyén valamikor agyagot bányásztak, a bányatóban felgyülemlett víz tükrén télen korcsolyáztak. Később tenispályákkal bővült a sporttelep, látogatóinak üvegezett favázás kioszkot építettek, melyet Sándy Gyula műegyetemi professzor tervezett. Az ő nevéhez kötődik a Krisztinaváros (volt!) postaépületének a tervezése is. A tér északi oldalán piaci bódék kezdtek sorakozni, ezek a villamos-pályaudvar megnyitását követően is még évekig álltak. Élénk volt itt a bevásárlókereskedelem, hiszen a közelben nem állt vásárcsarnok, pedig a budai hegyoldalak benépesedésének következtében a lakosság száma egyre növekedett. A piaccal szemben, ahol a Trombitáskertbe jártak a budai polgárok vacsorázni és sörözni, akkor már szép házsor állt. A mindaddig névtelen teret 1929-ben nevezték el Széll Kálmánról, a legújabb kori magyar történelem kimagasló, Vas megyei születésű államfőfijáról. Akkor, 1929-ben, bizonyára még többen tudták erről a jeles férfiről, hogy felesége Vörösmarty Mihály Ilona nevű leánya, Deák Ferenc keresztlánya volt, akihez Vörösmarty írott intelmei irodalmunk remekművei közé sorolhatók.

Széll Kálmán minisztersége idején ugyancsak fellendült a magyar helyi érdekű vasútvonalak építése, a „vicinálisoké”, ahogy régebben azokat hívták. Fontos vicinális volt az 1895-ben megnyitott Budapest–Esztergom vonal, mely a MÁV kezelésében állt. Óbuda vasútállomásról szárnyvonal ágazott ki és vezetett az úgynevezett jobb parti körvasút Császárfürdő állomásához, mely a szentendrei hévhez tartozott. Innen a Margit körúton és a Krisztina körúton át a budai Déli pályaudvarig jött létre vágykapcsolat, amit az tett lehetővé, hogy a főváros közúti vasúthálózata és a szentendrei hév is a nagy vasutak nyomtávolságával épültek. A dorog–tokodi szénmedencékből a fővárosba szállítandó szenet az Óbudát és Újpestet összekötő úgynevezett Északi Duna-hídon át szállították, és az utasforgalom is ezt vette igénybe. Óbuda és a Déli pu. között csak ritka áruforgalom volt, a kapcsolat inkább biztonságot jelentett. De miután a második világháborúban az ostromló orosz sereg elől felrobbantották az újpesti vasúti hidat is, a háborút követően közel egy évtizedig mégis nagy hasznot jelentett a jobb parti körvasút. Éjjelente a BSzKRT szürke dobozhoz hasonlítható tehervillamosai szénnel

megrakott MÁV-teherkocsikat húztak Császárfürdő állomásról a Déli pályaudvarra. Két „mozdony” közé sorolt 4-5 kocsi tartak el ezek a járművek. Erre is csak az öregek emlékeznek. Pedig az új villamos-pályaudvar építésének egyik oka talán éppen az volt, hogy korábban (a Széll Kálmán tér és a Vérmező sarka közötti átvágás nélkül) igen keserves volt a vasúti szállítás a Széll Kálmán téren keresztül: a vonatok csak nehezen és alacsony sebességgel tudtak a szűk íveken a Postapalotát délről megkerülő vágánykapcsolaton át közlekedni. Bizonyára a sebezhető hidak miatt előrelátó intézkedés is volt ennek a jobb parti körvasútnak a „kivásalása” a Széll Kálmán téren.

1941-ben a magyar közúti közlekedés a balra hajtásról áttért a ma is szokásos jobb oldali forgalomra. Addigra az összes szomszédos országban így közlekedtek. Ez főleg Budapesten kívánt jelentős átalakításokat. A közúti villamoskocsik ugyan mindkét oldalon rendelkeztek ajtókkal, illetve a peronjaikon lejárólépcsőkkel, az autóbuszok azonban nem. Igaz, a háborús benzin- és kerékabronchshiány miatt az autóbusz-forgalmat erősen csökkentették, mégis, hosszabb időre volt szükség az átálláshoz, melyet a háború 1939. évi kitörését követően már különösen fontosnak tarthattak. A fővárosban mutatkozó átépítések okozta nehézség miatt hazánkban az új forgalmi rendet vidéken 1941 márciusban, röviddel a Jugoszlávia elleni hadjárat előtt vezették be, ami megkönnyítette a német hadsereg közúti közlekedését is. De a főváros csak 1941. novemberben tudott erre átállni. Igazodott ehhez az új forgalmi rendhez a Széll Kálmán tér nagyszabású átépítése is, amelynek nyugati sarkában kis autóbusz-végállomást rendeztek be.

A téren közlekedő villamosok a tér szinte egészét elfoglaló vágányhálózaton a fővárosi járműtörténelem széles bemutatóját képviselték. A Farkasrétre közlekedő 1300-as sorozatú öreg kocsik immár fél évszázadosak voltak, a Hűvösvölgybe szaladó nagy 1000-es kocsik a BUR-vasúttól (Budapest–Újpest Rákospalotai Villamos Közúti Vasút Rt.) származtak át ide, míg éppen a tér megnyitásának napjaiban kerültek ki a Ganz Gyárból az új UV típusú, 3600-as sorozatú forgószámolyos négytengelyű kocsik. Ebből a típusból egyelőre csak 30 darab, melyek a 44-es Szép Ilona-Állatkert viszonylatban – a szó szoros értelmében – futottak. A pesti közönség stukának nevezte el őket, mert a kocsik

hangja a filmhíradókból ismert zuhanóbombázók hangjára emlékeztette az utasokat.

A tér látványos volt. Nappal is, de különösen esti megvilágításban. Igaz, így csak rövid ideig mutatkozhatott, mert 1942 őszén, a Budapestet ért első szovjet légitámadásokat követően légoltalmi elsötétítést kellett elrendelni. A tér hatásában a jól áttekinthető állandó mozgás volt az egyik döntő esztétikai elem. A Margit körút felől érkező két pótkocsis „hatos” szerelvények körbejártak, kétszer is keresztezték a Krisztina–Hűvösvölgy forgalmat. Sűrűn járt a „hatos”, egyszerre több szerelvény is állt, várt vagy előrébb húzott az induláshoz. Élénk volt még a forgalom a Krisztinavároson át az Erzsébet híd felé és Pestre a Rákóczi útra is, ezt majd csak a metró építése apasztotta le. A látványhoz a kalauzok sípjelei, a villamosok csengői adtak „zenei aláfestést”.

A tér forgalma gyökeresen megváltozott, amikor az első metróvonal állomása a téren 1972-ben megépült. Sajnos, amennyit segített ez az utasokon, annyit rombolt a tér látványán. A régi, szép kis épületeket már részben elsöpörte Buda ostroma, most beterpeszkedett a látványba a nagy legyező alakú épület. Amióta a változatlanul nagy jelentőségű „hatos” régi pótkocsis szerelvényeit két irányban közlekedtethető járművek váltották fel, már nem szükséges a tér körbejárása. Viszont a hosszú „Combinó”-k induló járatai előtt ott csetlenek-botlanak az utasok, amin változtatni kellene.

A hetven év alatt bekövetkezett közlekedéstechnikai fejlődés és forgalomnövekedés mára olyan helyzetet teremtettek, ami nincs összhangban a térrel szemben támasztott igényekkel, sem annak városépítészeti tekintetben is fontos látványával. A teret át kell építeni, a mai helyzethez kell igazítani. Ez a fővárosnak régen aktuális feladata, amihez hozzá is fogott, pályázatára nemrég három terv érkezett. Közülük a bírálók a Főmterv Zrt. pályaművét választották ki továbbfejlesztésre. A Főmterv mérnökei azoknak a fővárosi tervezőknek az unokái és szellemi jogutódjai, akik hetven évvel ezelőtt a szép teret alkották. Az ő új tervük lesz hivatott, hogy a teret, amely a közelmúltban visszanyerte régi nevét, régi szépségéhez méltó megjelenéssel alkossa újra.

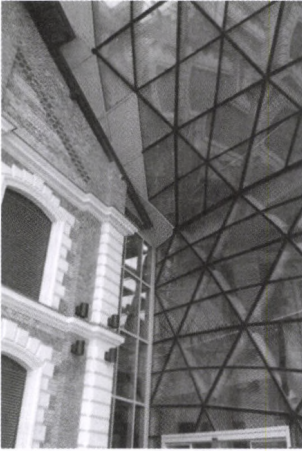
VÁROS, ORSZÁG, FOLYÓ

Az EU-tanács magyar elnökségének tevékenysége a városfejlesztés és az építési kultúra terén

2011 első feléve európai perspektívából az EU-tanács magyar elnöksége jegyében telt – azt hiszem, általánosan elfogadott véleménynek adok hangot, ha azt mondom: sikeresen. Az a megtiszteltetés ért, hogy a – városépítésért és építésügyért is felelős – magyar belügyminisztérium kikérése alapján és munkaadóm, a német Szövetségi Közlekedési, Építési és Városfejlesztési Minisztérium nagyvonalú támogatásával alkalmam volt tíz hétig Budapesten dolgozni, és a sikerhez saját szakterületemen szerény mértékben hozzájárulni.

2011. május 2-án dr. Szabó Péter helyettes államtitkár körültekintő és konszenzusteremtő elnöklete alatt az EU-tagállamok városfejlesztési minisztériumainak vezérigazgatói tanácskoztak, amit másnap hasonlóan magas rangú összetételben demográfiai konferencia követett. Május 4–6. közt a Belügyminisztérium, a Magyar Építészkamara és a Magyar Építőművészek Szövetsége szervezésében az Európai Építészetpolitikai Fórum (EFAP) tartotta konferenciáját Budapesten. A vezérigazgatói tanácskozás fő eredménye a Budapesti Nyilatkozat, amely – más közös európai dokumentumok mellett – a 2007. évi, az európai városok fenntartható fejlesztésének irányt mutató Lipcsei Chartán és a szintén 2007-ben elfogadott, 2011-ben a magyar elnökség alatt továbbfejlesztett Területi Agendán alapul. A Nyilatkozat először egyesíti magas rangú európai dokumentumban azt a két „megatémát” – a demográfiai átalakulást és a klímaváltozást –, ami belátható időre az európai városfejlesztést (is) foglalkoztatni fogja. A magyar elnökség mindkét témakörhöz osztatlan elismerést arató, az elméleti alapokat jó gyakorlati példákkal kiegészítő jelentést, illetve kézikönyvet tett le az asztalra (a világhálón: http://www.mri.hu/kezd_o_angol.htm és <http://www.vati.hu/index.php?article=21857&langcode=hu&menu=21226>). Mindkét anyagot érdemes az érintettek, elsősorban Európa önkormányzatai figyelmébe ajánlani.

Milyen következményei lesznek a demográfiai átalakulásnak az európai városok fejlesztésére? A magyar elnökség jelentése

három makrorégiót különböztet meg Európában, amelyekben más-más a fő kihívás. Alapvetően növekvő átlagéletkorú kontinensünk nyugati részén – pl. Nagy-Britanniában – a természetes veszteségeket bőven kompenzálja a bevándorlás, annak minden nehézségével a migrációs háttérű csoportok integrációja terén olyan városrészekben, ahol immár ők alkotják a többséget vagy a jelentős arányú kisebbséget. Németország és Dél-Európa népessége abszolút számokban a század közepe táján fog jelentősen csökkenni, összetétele azonban már most eltolódik

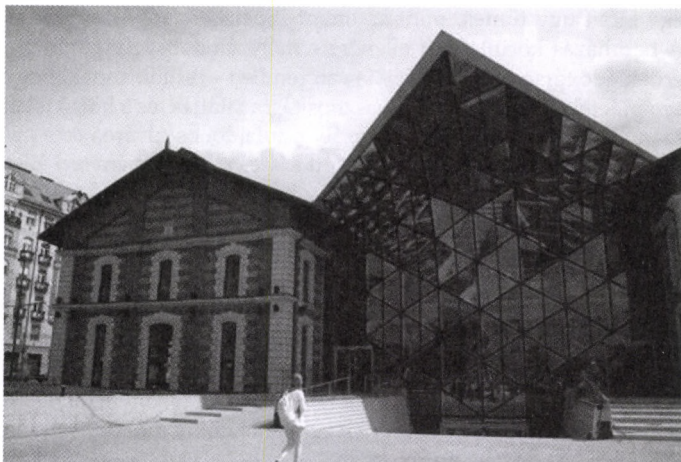
az idősebb korosztály növekedése felé. Ezen országok városaiban kevesebb iskolára, óvodára, sőt lakásra van szükség, mind a közterületeket, mind az infrastruktúrát pedig akadályszegényen, idősebb emberek igényeihez mérten kell kialakítani. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy egyre többen, egyre egészségesebben, aktívabban érik el az idősebb kort, vagyis a „fiatal öregekre” számítani lehet mind a (fizetett) munka, mind a civil társadalmi tevékenység szférájában. A találkozók résztvevői pozitív példaként méltatták a német „Stadtumbau” (városátépítés) programokat, melyek keretében az önkormányzatok a szövetségi és a tartományi kormányok támogatásával integrált városfejlesztési koncepciók alapján eredményesen megkezdték az átállást.

A legdrámább kihívással Kelet-Európának – elsősorban a balti államoknak, Bulgáriának és Romániának – kell számolnia, ahol az évszázad közepéig a népesség mintegy 40%-os fogyása nagyon is elképzelhető. Egy román kolléganő szavai szerint már most is számos településen csak a nagyszülők és az unokák generációja található, míg a szülők valahol messze – többnyire Nyugat-Európában – keresik kenyerüket. Hosszú távon az ilyen folyamatok a helyi közösség egyensúlyának felborulásához vezetnek. Szabó helyettes államtitkár szavai szerint a családpolitikáért felelős miniszterek is foglalkoztak a demográfiai átalakulással, de annak térbeli-telepü-

lési dimenziója nélkül. A magyar elnökség jelentése éppen ezért jelentős hozzáadott európai érték.

Hosszú távon nem kisebb probléma a klímaváltozás sem, sőt, városi, nyári hőségben már most és szó szerint saját bőrünkön is érezzük. Fel kell készülnünk arra, hogy a lehető legsikeresebb energiatakarékosság és a megújuló energiák növekvő arányú felhasználása ellenére is az évszázad közepéig a globális átlaghőmérséklet 2 °C-kal emelkedik. Míg tehát fokozottan súlyt kell helyeznünk az épületállomány, mint nagy fogyasztó energetikai rehabilitációjára (lehetőleg műemléki és városképi jelentőségű homlokzatokat megőrizve), a klímavédelem és a klímaváltozás városi dimenziójával is foglalkoznunk kell. A primerenergia-felhasználás csökkentése, értékes termőföldek beépítésének korlátozása, a helyenként gátját vesztett szuburbanizáció megfékezése érdekében törekednünk kell a kompakt városszerkezetre, a „rövid utak városára”. A kompakt városszerkezet azonban feltételezi a megfelelően méretezett és elhelyezett zöldterületeket is, rekreációs jelentőségük mellett figyelembe véve frisslevegő-folyosó mivoltukat is. (Budapesten ennek kirívó ellenpéldája a Krisztinavárosban a hatvanas évek végén épült, a friss levegőnek szó szerint keresztbe tett magasház.)

A klímaváltozás Közép-Európában a városok nyári túlhevülésen kívül időjárási szélsőségekkel – hirtelen fellépő, nagy esőkkel, egyre nagyobb árvizekkel – jár együtt. Felelősséggel tartozunk a jövő generációinak azzal, hogy az érzékeny, sebezhető infrastruktúrát – kórházakat, idős emberek otthonait – ne telepítsük veszélyeztetett területekre.

Az árvíz-problematika logikusan kapcsolódik az EU magyar elnökség alatt elfogadott Duna-stratégiájához, amely többek között a Duna vízgyűjtő területe kiegyensúlyozott fejlesztését, környezeti minőségének javítását célozza. Az Európai Építéspolitikai Fórum mottója ezzel egybehangzóan „Európa – Duna – víz – innováció és fenntarthatóság” volt, sok szép példával Magyarországról és más tagállamokból. A fórum vezérfonalaként az épített környezet minőségét lehet tekinteni – nemcsak az esztétikai, hanem az átfogó értelemben vett minőséget, és nemcsak a végeredményt, hanem az ennek eléréséhez vezető folyamatot is, az összes érintett – a város polgárai, a közvetlen használók, tervezők – bevonásával.

A magyar kollégák is a minőség érdekes példáit mutatták európai vendégeiknek: nemcsak a konferencia színhelyét, az Újváros-házát, hanem kortárs példaként a közraktárak adaptációját „CET” formájában, valamint az M4 metró Fővám téri állomását. Nekem a volt közraktárak hamburgi szakmai „előéletem” révén mindig

egy kicsit úgy tűntek, mint az ottani „Speicherstadt” kistestvére. A beruházás körüli viták ellenére – mely vitatottság egy eleven, érdeklődő társadalomban így is van rendjén – örülök annak, hogy az épületek várhatóan nívós hasznosításra találtak, és a külső felek számára nehezen követhető viszály a tulajdonos főváros és a befektető közt lezárul. A joggal vitatott M4-es metró Fővám téri állomása a magyar mérnöki alkotóképesség egyik kiemelkedő példája, egyszerre megoldva a Duna oldalnyomásából és az egyébként is bonyolult geológiai helyzetből eredő kihívásokat, valamint a közvetlen felszíni világítás igényeit, meglepően filigrán vasbeton szerkezettel ellátva az állomás föld alatti betondobozát. Alkalmam volt látni a konferencián kívül egy másik kiemelkedő mérnöki alkotást is, ami úgyszintén az építési kultúra része: a Szolnok új jelképévé vált elegáns Tiszavirág hidat, melynek példája bizonyítja, hogy a magyar kreativitást érdemes helyzetbe hozni: ha működhet, nem kell félteni az ország jövőjét.

(Az illusztrációk forrása: *Schwerpunkt. Planerin02.*)

BRENNER JÁNOS

TALÁLT TÁRGY

Állítólag nincs unalmasabb dolog a tegnapi újságnál. Dehogyanincs: a mai. Igazán unalmasak a legfrissebb lapok tudnak lenni, hiszen a bennük közölt információkat ezernyi más forrásból úgyis ismerjük. Érdekesé csak egy-két nap múlva válnak, addigra biztosan tudjuk, mi volt a fontos. És látjuk azt is, mi volt az, amit nem tényleges értéke alapján, hanem valamely más okból kívántak hírként ránk tukmálni. Hisz tudjuk, nem az a hír, ami történik, hanem amit a hír-business hírnek minősít, akként akar eladni. E kényszer még a legkomolyabb lapokat is legyűri – bár kétségkívül kevésbé válik jellemzőjükké, mint a kifejezetten ezt célzó, bulvár jellegű sajtótermékeknek.

Számomra tehát egy régebbi lap sokszorosan érdekesebb a frissen érkezettnél. Nem tényanyagával, bár azzal is, mert az emlékezet nemcsak véges, hanem másként is gyarló, hanem a mentalitás változásának élményét nyújtva. Ez utóbbi ugyanis a szándékoknál

erősebben hat arra, hogy végül is mi kap nyilvánosságot. A lapok akaratlanul is elsősorban a szerkesztőségekről szólnak, az ott dolgozókat és gondolkozásukat, sőt, az őket oda fogadókat, esetleg küldöket, a szerkesztőséget mozgató szellemi és más erőket is ábrázolják. Ezért aztán minél régebbi egy lap, annál érdekesebb lehet. Érdekességét esetenként az érdektelensége, a szürkesége is jelentheti, a leleplezően sivár stílus, a gondolkodás függetlenségének teljes hiánya. Jelen példával, egy véletlenszerű mintavétellel arra készültem hogy megmutassam: aligha vannak a kései szocializmust hívebben jellemző dokumentumok, mint az akkori idők hivatalos, de a nagy nyilvánosságnak szánt sajtótermékei. Így az állampárt központi lapja.

Ezzel a képzetel lapoztam bele az egykor, ki tudja miért, tán a befűtéshez félretett *Népszabadságok* kötegébe, amely padlástakarításkor került a kezembe. Esetleges, hogy éppen ez a papírcsomó vált alkalmi olvasmányommá, az is véletlen, hogy egy viszonylag fontosnak mondható esemény idejéről. 1979 nyarát kezdtük, az év leghosszabb napja közeledett. Moszkvában véget ért a 30. születésnapját ünneplő KGST (a fiatalabb korosztályok számára már illik ide írni: a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) ünnepi ülészaka. (Ezek az ülések lehettek igazán hosszúak.) Ekkor már javában tartott nálunk is a nagy energiaválság, amelyről a szocialista világ vezetői korábban fölényes magabiztossággal állították, hogy hozzánk „nem fog begyűrűzni”, mert a Szovjetunió korlátlannak tartott tartalékai elegendőek lesznek a birodalom és az uralma alá esett országok szükségleteinek maradéktalan kielégítéséhez.

A két vilárendszer közti szembenállást ekkorra megszokta a világ. A szoldateszka mindkét oldalon szorgosan dolgozott a feszültség fenntartásán, az ilyesminek amúgy is megvan a maga öngerjesztő logikája. Mindennapjainkban már nem számított, hogy a hidegháború milyen fenyegetéseket hordoz, a társadalmak az életet elviselhetővé tevő fatalizmussal fordultak el ettől a kérdéstől, amely azonban nagyon erősen hatott a háttérben. Számunkra akkor már ugyanolyan természetes volt a hiánygazdaság, mint a nyugatiaknak a fogyasztói társadalom és a technikai fölény.

A helyzet, az unalmas hétköznapok ellenére, utólag mégis mind feszültebbé vált – jöllehet Lengyelországban még viszonylagos béke honolt. A feszültség, amelyről a lakosság nemigen vett tudomást, attól nőtt, hogy nem lehetett tudni, miként fogadja

el saját gyöngülését a szovjet vezetés. Senki sem tudhatta, hogy gyöngesége tudatában képes-e tudomásul venni azt, hogy a világforradalmat (=világuralmi ambíciók) el kell napolnia, sőt, rendszerre önmagában is rogyadozik. Van ugyanis éppen elég példa arra, hogy diktatórikus rendszerek ilyen helyzetben örült akciókba kezdenek...

Ekkoriban a későbbi, Reagan nevéhez kötött, későbbi győztes amerikai stratégia vélhetően már készült valamelyik erre hivatott központban, de még Jimmy Carter volt az elnök. Az általam kézbe vett, 1979. június 17-i, vasárnapi *Népszabadság* főcíme így az ő és Brezsnyev bécsi tárgyalásainak, a rakétafegyverkezést korlátozó, ezzel az atomháború veszélyét csökkentő SALT II. tárgyalásoknak megkezdéséről szólt, s a két szuperhatalom első embereit ábrázolta a címlapfotó. E tárgyalások, utóbb jól láthatóan, a Szovjetunió megbékéltetését célozták. Az esemény fontosságára való tekintettel nemcsak az első két oldal vezető témája volt a bécsi találkozó, hanem még egy oldalt érdemelt az a riport, amely a csúcstalálkozó körülményeiről, mellékrendezvényeiről és Bécs életére gyakorolt hatásáról számolt be.

Egykori emlékem szerint, melyre csak egy Pozsonyban hallott vicc miatt emlékszem, a két csúcsvezető első találkozásán – a testvérországi vezetők esetében kötelező obligát csókokat mellőzve – azok jobbról-balról egymáshoz hajolva csak megölelték egymást, és Brezsnyev néhány, a kívülállók által nem hallott szót súgott Carter fölébe. A vicc szerint az első ölelésnél Brezsnyev azt kérdezte volna: „Hoztál farmernadrágot?” Majd másodsorra, Carter másik füléhez hajolva így folytatta: „A Kosziginnek is?” (A nevezett akkor a Szovjetunió kormányfője volt.) A nem túl szellemes, de kifejező vicc, ahogyan a politikai viccek általában, valós dolgokra utalt: a szocialista országokat jellemző áruhiányra és az előregedett szovjet vezetés beszűkült tudatállapotára, leépülésére. Brezsnyev ekkor már évek óta egyre rosszabb állapotba került, a nyilvánosság elé kerülő anyagok gondos ellenőrzése, esetleges manipuláltsága ellenére olykor határozottan dezorientáltak tűnt. Az egészségi állapotára, egyúttal utódlására vonatkozó találgatások minden kremlinológus napi gyakorlatához tartoztak (utólag feltűnhet: a bécsi delegáció tagja volt a kevésbé ismert Csernyenko elvtárs is, akinek neve akkor még nem szerepelt a lehetséges utódok között). A *Népszabadság* tudósításában ez a témakör is előkerült. „Egy nyu-

gati tudósító kérdésére reagálva Zamjatyin [a szovjet delegáció sajtófőnöke] kitért Leonyid Brezsnyev egészségi állapotára is: megállapította, hogy a főtitkár hatalmas munkát végez a szovjet párt- és államélet irányításában, nagy feladatok hárulnak rá a nemzetközi politikában (...) amelyeknek – mint látható – maradéktalanul eleget tesz: ez is megcáfolja az egészségi állapotáról a nyugati sajtóban terjesztett spekulációkat. Egy szovjet újságírónak arra az »ellenkérdésére«, hogy Carter elnök politikai egészsége hogyan áll, mely kérdést derültséggel nyugtázták az újságírók, Jody Powell [a Fehér Ház szóvivője] természetesen megnyugtatóan válaszolt.”

Nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy ne merüljek bele a tudósítás stílusának elemzésébe. A szovjet szóvivő a kérdésre nem válaszol, hanem *reagál*, és eközben csupán *kitér* arra, amiről kérdezik. A válasz kincstárian semmitmondó, a szovjet replika (amely jól tükrözi, milyen ügyesen titkolja a szovjet újságíró az amerikai demokrácia működéséről való ismereteit: hogy ott az elnök esetleges leváltása természetes dolog, míg a szovjet rendszer vezetőjének változása a politikai álmokönyvek szerint korszakváltást jegyez...). Az amerikai szóvivő viszont nem „reagál” és „kitér” – hanem válaszol. Ez a válasz diplomatikus, nem is lehet más – ahogyan moszkvai kollégájának mondandója is csak egyféle lehetett. Ám e válasz elé odakerül a „természetesen” minősítés, ami azt üzenve, hogy neki, szemben szovjet kollégájával, nem volt szabadsága a válaszadásban. Ami a folytatást illeti: Brezsnyev három évvel később halott, Carter ma is aktív közéleti és így politikai tényező.

A hét világpolitikai összefoglalójából megtudhatjuk, hogy Afganisztánban a helyzet nem éppen nyugalmas. „Mint ismeretes, a tavalyi áprilisi forradalom nyomán a bukott rezsim hívei, földesurak elmenekültek, s belőlük a szomszédos Pakisztán területén fegyveres ellenforradalmi csoportokat verbuváltak. A nyugati sajtó »mohamedán lázadásnak« titulálja a pakisztáni területről irányított felforgatást. (...) Elfogott személyek vallomásai szerint az ellenforradalmi csoportok kiképzését amerikai, pakisztáni és kínai szakértők irányítják.”

De nemcsak ennyi a külpolitika: Kádár János másnap Bulgáriába utazik: ennek előzetese a lap vezércikke. (Ezeket az olvasó szerkesztőn és a korrektorokon kívül a kutya nem olvasta, sok idő lehetett megtakarítani átlapozásukkal.) E szöveg jellemző gyűjteménye a szocialista mozgalmi nyelv közhelyeinek. Elvben ugyan az ilyen írásokban is becsúszhatott olykor valami tényleges infor-

máció, de ennek valószínűsége oly csekély volt, hogy nem érte meg a fehér hollókra vadászni. Következzék néhány idézet, amely a nyelvi panelek halmazával a műfaj jellegzetes példája. „*A magyar–bolgár barátság a szocialista internacionalizmus alapján bontakozott ki és indult sokoldalú fejlődésnek. Népeinket azonos politikai, társadalmi és gazdasági célok egyesítik. Marxista–leninista pártjuk vezetésével építik a szocialista társadalmat, bővítik tovább sokoldalú együttműködésüket, hozzájárulnak a szocialista világrendszer erősödéséhez.*” Az aláíratlan cikk szerzője aligha akadt fenn azon, hogy a két nép történelmében csak a szovjet felügyelet alá kerülés ténye volt igazán azonosnak mondható, aminek persze szerves következménye, hogy a moszkvai célok szolgálatában is ott volt az azonosság. Valamit érezhetett ebből a penzumát teljesítő újságíró, mert hozzátette, hogy mire is gondolt: arra, hogy a cél a szocialista társadalom építése. Ennek az üdvtannak részeként jelent meg a szocialista világrendszer erősítésének programja. Magára vetették, akit ez a perspektíva nem lelkesített kellő mértékben.

Pedig, a szöveg szerint lett volna rá oka: „*Barátságunk és szövetségünk bensőséges és szilárd. Országaink és pártjaink vezetői között rendszeresek, tartalmasak és eredményesek a találkozók, amelyek újabb ösztönzést adnak a pártjaink, népeink, országaink közötti együttműködés fejlődésének.*” Itt is érdemes valamit közbevetni: a hármas tagolás elragadó gondolatritmusának sémáját. Korábban láthattuk, hogy a népek *bővítenek, építenek, hozzájárulnak*. Itt a vezetői találkozók *rendszeresek, tartalmasak, eredményesek*, s mindezt a *pártok, népek, országok* valósítják meg.

De térjünk vissza a szöveghez! „*Különösen jól fejlődnek gazdasági és tudományos–műszaki kapcsolataink. Az árucserre-forgalom évről évre gyors ütemben növekszik. A szakosításon és kooperáción alapuló szállítások aránya az összeforgalom csaknem egyharmada. Az 1990-ig terjedő időszakra előirányzott gazdasági és műszaki-tudományos együttműködés a kétoldalú kapcsolatok új távlatát nyitja meg.*” A fejlődés e víziójából mára csak az méltó figyelemre, hogy 1990 korszakhatárként jelenik meg benne: ez az egyetlen dolog, ami lényegében valósággá vált...

De addig még jól kipanghattuk magunkat. Három hasámban summázza a lap az országgyűlés nyári ülészakát. Ebben jogszabályalkotásról, döntésről, vitáról nem esik szó. Azaz mégis, hiszen úgymond az előterjesztett költségvetési javaslatról vita folyt – ám

arról nem tudunk, hogy ennek során eltérő álláspontok ütköztek volna. Nem csoda: nem vitatkozók voltak ott, hanem hozzászólók: „A parlamenti vita hozzászólói a legnagyobb felelősséggel, őszintén szóltak a múlt évi gazdálkodás fény- és árnyoldalairól” – tudhatjuk meg. De mit jelentett ez? „Ez az őszinteség nyilvánult meg abban is, hogy (...) kevesebb szó esett a népgazdaságunk fejlődésére hátrányosan ható külső körülményekről” – jutunk közelebb a rejtély megoldásához. A gazdaság a lapban több helyen is fontos téma: háromhasábos, terjedelmes cikk foglalkozik a bérek kérdésével. A bértömeg-gazdálkodás eredményeit méltatja a cikk: vagyis azt, hogy – szemben a bérszínvonal-gazdálkodással, amely a béreket leválasztotta a teljesítményektől – ha egy vállalatnál kevesebben is változatlan sikerrel teljesítik a tervet (vagyis nő a termelékenység), akkor a dolgozók többet kereshetnek. Mondhatnánk: föltálták a spanyolviaszt – de a korszak nagy felismerései (egészen a realista kísérlet kudarcának beismeréséig) hasonló módon spanyolviasz- és melegvíz-felfedezések voltak. Így készülhettünk annak felismerésére, hogy a szocializmus a kapitalizmusból a kapitalizmusba vezető út legkeservesebb változata.

E felfedezések természetére való ráébredés is a korhoz tartozott, és nem kis gondot okozott azoknak, akiknek e kérdést kezelni kellett. A *Népszabadság* (nem árt ideírni: fejléce alatt ott állt, hogy „A Magyar Szocialista Munkáspárt központi lapja”) szóban forgó száma kerekasztal-beszélgetést közölt *Pártmunka az állami szerveknél* címmel. Ha ekkoriban lettek volna még rikkancsok, aligha ezzel a cikkel hirdetik a lapot. Aki valami rejtélyes okból beleolvastott a kolumnás szövegbe, már az elején megnyugodhatott: „a hivatali pártszervek- és szervezetek nagymértékben hozzájárultak a XI. kongresszus határozatainak, valamint a többi fontos párthatározatnak az időarányos, sikeres megvalósításához”. Aligha lepődött meg, hiszen azt is tudhatta, hogy „természetes dolog, ha egy állami hivatalban vagy intézményben az érdemi ügyintézők többsége – nálunk [a Hajdú-Bihar megyei tanácsnál] hatvan százaléka – párttag.” És, hogy a kisebbségben maradt pártonkívüliek is tudják, mihez tartásák magukat, a nyilatkozó hozzáteszi: „a hivatali pártmunka egyik fő céljának tartom a kommunista példamutatást. Az eredményes hivatali munka, az egyértelműen elkötelezett szocialista gondolkodásmód, valamint a tiszta erkölcsű életvitel az a hatalmas erő, amely az apparátuson belül és kívül magával ragad másokat is,

és amely megalapozott tekintélyt szerez a szocialista állam hivatalnokának, vezetőnek és beosztottnak egyaránt.” (Kár, hogy erről például Hagyó Miklós már nem tudott...)

Az erkölcs máshol is szóba kerül. Nem is akárhogy! Tekintve, hogy ez a lap vasárnapi száma (akkor még volt ilyen), komoly és valóban tartalmaz a kulturális rovat. Aczél György egész oldalnyi terjedelemben közölt, az MSZMP Politikai Akadémiáján elhangzott előadásának részlete (*A kultúra növekvő felelőssége*) ugyancsak tartalmaz erre való utalást. Aczél ma legtöbbször az általa gyakorolt kultúrpolitika alapját jelentő „három T” kategóriarendszere idézésével kerül említésre. Itt maga utal doktrínájára. „Három 'T'-ről szoktunk beszélni – támogatás, tűrés, tiltás –, lehet ennél több 'T'-t is megnevezni, de bizonyos, hogy egy szocialista országban a türelem mellett a tisztesség 'T' betűi nem hiányozhatnak.” Mindezt azt követően mondja, hogy aggodalmának ad hangot. „A 'baloldali' dogmatizmus okozta beszűkülést megszüntetve, helyet nyitottunk [sic!] a magyar és a világkultúra minden értékének. Csakhogy látni kell: mostanában egy jobboldali dogmatizmus törekszik káros monopolhelyzetre.” Különös dolog ez: a baloldali diktatúrában a művészetpolitika teljhatalmú ura azon sopánkodik, hogy az uralma alá tartozók nem követik híven parancsait. Teszi ezt azok körében, akik segítségével ezt a hatalmat gyakorolja. Igaz, eközben kellő önbizalmat tölt beléjük a kulturális forradalom sikereit sorolva, és eléjük tárja a művészeti realizmus (már nem szocialista realizmus!) ideálját.

Ám mégis úgy érzi, hogy mindez kevés az eszmei elbizonytalanodás elűzéséhez. A kívánatos irányvonalról elhajlókat, a rendszer kritikusaikat személyükben, személyes hitelükben is meg akarja bélyegezni: „káros, ha a művészi tevékenységre nem rátermett, tehetségtelen emberekben egy életre káros illúziókat ültetnek el [ti. ha támogatást, nyilvánosságot biztosítanak számukra], kultúrpolitikailag ártalmas is, hisz ezek az elégedetlenkedők a jövőendő ellenzékét gyarapíthatják. Mert – ki ne tudná? – ha rövid a tehetőség, megtoldható egy-egy ellenzéki megnyilvánulással.” Vagyis, kövessük visszafelé e fejtegetés rejtett, de a gyakorlatra könnyen kiterjeszthető logikáját, az ellenzéki művész szükségszerűen tehetségtelen, mert az ellenzékiesség nem más, mint az alkotóerő hiányának kompenzálása. Ilyesformán az ellenzéki művész számára nem helyes lehetővé tenni, hogy művészként éljen. E kijelentésnek megvolt annak idején a maga súlya: az ellenzéki szerepnek kijáró

szilencium fenyegetése, de akaratlanul is annak beismerését jelentette, hogy *van* ellenzék, és nem is csak az alkotók, hanem az olvasók-nézők körében: másként az állítólag az ellenzéki gesztusok okán nem növekedne némelyek elismertsége. (Meglehet, ők a tehetségtelen műélvezők körében lettek népszerűek.)

Aczél leszögezi: a közös anyagiakból megvalósított mecenatúra elvárása, hogy annak értékrendjét fejezzék ki a támogatott alkotók. Ha más akarnak, éppenséggel megtehetik – de ehhez ne várjanak támogatást. Ám azt, hogy mi a realitás – nem az alkotók döntik el: „De miért volna jobb a feketére lakkozás, mint a rózsaszín? (...) Hogyan születtek itt óriási dolgok, amelyekre mindenki büszke, hogyan értünk el nagy eredményeket, ha ebben az országban csak lézengő figurák, csövezők, metróaluljáróban ténfergő fiatalok és öregek vannak, ahogy egyes alkotások mutatják? Hol itt a társadalom realitásainak árnyalt fölmutatása?” És a folytatás: „Mennyiségileg és minőségileg nem kielégítő a munkás- és parasztemberek, általában a dolgozó emberek ábrázolása. Túlságosan eluralkodtak a nem tipikus figurák.” Ám ideológiai és politikai korlátai ellenére Aczél kultúrpolitikája kétségkívül értékcentrikus volt. Áttételesen ezt mutatja a kulturális rovat összképe is: szerzői közt a Móricz-centenárium alkalmából az író és Leányfalu kapcsolatát taglaló Szeberényi Lellel, Simonyi Imre versével, Grétsy László nyelvészeti jegyzetével, Kósa Lászlónak a Balassa Iván és Ortutay Gyula jegyezte *Magyar néprajz* című kötetét bemutató írásával. Ennek végén a dicséret akár kritikának is érezhető: a „most megjelent kötet közművelődési szerepe mellett az új, részletes szintézis előkészületül is szolgál”. Ezek szerint a reprezentatív mű: előkészület...

De azt hiszem, ennyi elég is, hogy képet kapjunk egykori létünk sajtóháttéréről. Talán még annyit, hogy a labdarúgó-bajnokságot az Újpesti Dózsa (a BM csapata) nyerte az agrártárca szponzorálta FTC előtt. A harmadik a borsodi nehézipari lobbis támogatta Diósgyőr lett. A halálozás rovatból értesülhetünk arról, hogy elhunyt az egykori Központi Forradalmi Munkás Katona Tanács lakásrekvirálójának özvegye.

Ha én másként látom is, meglehet: a tegnapi újság unalmas. De a tegnapelőtti már semmiképpen.

GÁSPÁR G. JÁNOS

JÖVEDELMEKRŐL, NYUGDÍJAKRÓL ÉS TAKARÉKOSSÁGRÓL

„A magyar a választadók négyötöde valószínűbbnek tartja, hogy a nyári viharok során villám csap a házába, mint azt, hogy nyugdíjjárulékából összegyűlt alap további megtakarítás nélkül garantálja majd nyugdíjas éveinek biztonságát.”

2011. ÁPRILISI PIACKUTATÁSI FELMÉRÉS
EGY BIZTOSÍTÓTÁRSASÁG SZÁMÁRA

Még egyszer a jövedelmek adóztatásáról

A 2011-es esztendő kiemelkedő gazdaságpolitikai eseménye az egykulcsos jövedelemadó bevezetése, amivel a kormány csatlakozott a kelet-európai trendhez. A kevesebbet és a többet keresőket egyforma mértékben terhelő adó komoly hatásokat idéz elő a társadalmon belüli jövedelemarányokban, hiszen a fizetendő jövedelemadó a korábbi adórendszerhez képest nagymértékben csökken az átlagosnál jobban keresőknel, míg a kisebb bérűek az adóváltás következtében többet adóznak. Országos méretekben azonban kétségtelenül több maradt a családi büdzsében. A legfőbb közgazdasági érv éppen az volt, hogy a családoknál hagyott nagyobb jövedelem majd beindítja a gazdaság motorját.

A jövedelmek adóztatásával, az állam és az egyének közötti jövedelemosztokodással kapcsolatos dilemmákról nemrég már volt alkalom itt írni. A jövedelmi szerkezetre gyakorolt tényleges hatás értékeléséhez több időre, több tényadra lenne szükség; ha már kellő mélységű előzetes elemzés nem készült, legalább menet közben lássunk tisztábban. Ez már csak azért is jó lenne, mert hivatalos közlések szerint a személyi jövedelemadó reformja jövőre az adójóváírások további csökkentésével folytatódna, és ezzel még élesebbek lesznek a jövedelmi különbségeket most is megnövelő hatások. Több ismeret kellene a várt gazdaságélénkítési hatás megítéléséhez is, bár az első hónapok adatai birtokában már egy fokkal jobban látható, hogy mi történik a gazdasági növekedéssel.

Érdeemes lesz azonban még egy másik vonatkozásban is rátekin-
teni az ügyekre: az egyének, családok jövedelmi és anyagi viszonyai,
különösen pedig megtakarításai felől nézve. A korábbinál nagyobb
adózás utáni jövedelemmel ugyanis két dolog történhet: nagyobb
fogyasztás lesz belőle, vagy nagyobb megtakarítás. A fogyasztási
kereslet növekedése – és ezt várta a kormány az adócsökkentéstől
– megnöveli az aggregált keresletet, azt pedig a jól működő piacz-
gazdaságban elvileg rövid időn belül kielégíti a kínálat, és így megnő
a nemzeti jövedelem. Ha azonban a több pénz a háztartások megtaka-
rításait duzzasztja, akkor ilyen keresletnövelő hatással nem számol-
hatunk. Ekkor viszont az ország megtakarítási mutatói javulnak.

Megtakarítás kényszerből és előrelátásból

Mindkét változási iránynak vannak előnyös hatásai, csak éppen
ezek egyszerre nem léphetnek fel. Az pedig, hogy az egyének,
családok mit tesznek a pénzjövedelmeikkel, eleve nehezen prog-
nosztizálható, mivel a pénzhasználati döntések sok mindentől
függnek, egyebek között lélektani, közhangulati tényezőktől. Ha
az emberek jónak érzik a kilátásaikat, javuló viszonyokra számíta-
nak, akkor nyilvánvalóan bátran költenek. Sőt nem is csak annyit,
mint amennyivel megnő jövedelmük, hanem a jövő terhére is ki-
adásokba verhetik magukat, már amennyiben kapnak hitelt. Azt
pedig a modern piaczgazdaságban általában lehet kapni, hiszen a
nagyobb értékű fogyasztási cikkek eladóinak érdekükben áll, hogy
részletre, utólagos kifizetés mellett is értékesítsenek, így növelve a
forgalmat. A bankok szintén készek fogyasztási hitelek nyújtására,
elvégre alapvető rendeltetésük az, hogy betétet fogadnak el (nem
túl nagy kamat mellett) és hitelt nyújtanak (a betétinél nagyobb
kamatláb mellett).

Ezt az általános igazságot igen jól mutatta a 2000-es év utáni
nagy hitelfelfutás minálunk – ami azonban hirtelenül ért véget
2008 őszén. A lakosság elég nagy részének eladósodásához vezető
történéseket jól ismerjük, miként azt is, hogy a válság kirobbanását
követően az egymást követő kormányok miként akartak korrigálni
a folyamatokon. Először szigorították, majd lényegében hatósági
eszközökkel leállították a devizaalapú lakossági hitelezést, amely
a hibák és bajok megtestesítőjévé vált.

Megjegyzem, 2009 után a hitelstopnak sok értelme már nem volt a forint addig lezajló bizonyos gyengülése miatt, így azokat zárták el ingatlan vagy autó devizaalapú (euró-) hitelből való megvásárlásától, akik a már gyengébb forint mellett viszonylag kicsi kockázattal, a korábbinál sokkal előnyösebben vehettek volna fel hitelt. Azokon pedig, akik 240-es euró/forint vagy 140-es svájci frank árfolyam mellett adósodtak el, semmit nem segít az, ha mások 270-es euró és 220-as frank mellett sem köthetnek hasonló szerződést. Elgondolkoztató, hogy ezenközben a magyar állam vígan folytatta a devizában való eladósodást, vagyis pontosan azt tette, amit a lakosságnak megtiltott.

Majd következett a hitelező bankok és az állam megállapodása 2011 tavaszán egy olyan konstrukcióról, amelynek értelmében egy kiválasztott devizaárfolyamot meghaladó érték felett az adós – az eredeti banki szerződéstől eltérő módon – csak a megállapított árfolyam szerint folytatja a törlesztést, míg a különbözetet később (és drágábban) fizetheti vissza. Ez egyfajta átütemezés, amely az adós jelenlegi terheit némileg mérsékli, a jövőbeli terheit viszont arányosan megnöveli: akinek most van súlyos törlesztési gondja, és később lesz esélye a megerősödéssel, azon ideiglenesen segít ez a megoldás, noha így is, úgy is többet kell majd fizetnie.

A devizahitelesek ügyében a politika nagy aktivitást mutat, holt a banki statisztikák szerint a forinthitelek között lényegében hasonló arányú a nem fizetés, késve fizetés. Ez ugyan első hallásra nehezen érthető, de az okok egyike mindenképpen az, hogy a devizahitelek nagy hányada lakásvételhez kapcsolódott, míg a forintügyletek között sok volt a szabad felhasználású és fogyasztási lakossági hitel: az előző ügylet esetében a hitelfelvevő (jellemzően középosztálybeli ügyfél) valóban minden erőfeszítést megtesz a fizetőképessége fenntartásáért, ezért a bankoknál nem rosszabbak a bukási arányok a jelzáloghiteleken. Aki azonban időközben elvesztette állását, vagy csak egyszerűen túlzottan eladósodott (akár egyszerre több bank felé is), az egy ponton túl már leáll az erőfeszítéssel; és ez könnyebben előfordul, ha nem lakásról, hanem valami fogyasztási cikkről van szó, avagy a delikvens anyagi viszonyai olyanok, hogy a bankok semmi jelentőset nem tudnak tőle foglalni.

Amikor tehát az adósok dolgában eljáró kormányzat teendőiről gondolkodunk, fontos annak tudatában lenni, hogy – mint olyan

sok más vonatkozásban – e téren is nagyon összetett a magyar társadalmi valóság, igen különféle élethelyzetekről van szó. Vannak tehetős személyek, akik az árfolyamkockázat ismeretében vállalták a devizahitelt, azaz spekuláltak, mégpedig hosszú távra, hiszen a forint/frank vagy a forint/euró árfolyam még sokféleképpen alakulhat egy hosszú lejáratú lakásvételi hitel folyamán. Vannak tájékozatlan laikusok, és lehetnek rámenős üzletkötő által félrevezettek; de megtalálhatók a lehetőségeikkel nem számoló, felelőtlen hitelfelhalmozók, meg azok is, akiknek az anyagi egzisztenciája árfolyamoktól függetlenül megroppant időközben.

Ebben a bonyolult magyar valóságban következett be 2011 elejétől a jövedelemadózás átalakulása. A középosztály (és persze még nagyobb mértékben a legjobban keresők) érezhetően többet visznek haza a jövedelmükből – és az adósoknál a pénz egy részét rögtön felszívja az időközben drámai magasságokba emelkedő svájci frank. A frank ereje már senkinek sem jó, de mivel „menekülővaluta”, azaz olyasmi, amibe válság idején fektet a kockázatoktól megriadt befektető, így bármi baj van a világban, és főként Európában, a frankot veszik és veszik, a magyar (és lengyel, román, sőt nem kevés osztrák) hitelfeltevő nagy bánatára.

Mindenesetre a magyar középosztály a jelek szerint most nem tud vagy nem képes többet fogyasztani. Részletes, társadalmi rétegek szerinti adatot nem látni, de az tény, hogy 2011 első négy hónapjában a lakossági fogyasztás fél százalékkal csökkent, nem pedig – a kormányzati várakozásoknak megfelelően – nőtt. Akiknek pedig az adóváltozás következtében csökkent a jövedelmük (és minden fogadkozás ellenére sokan jártak így 2011-ben), azok végképp nem fogyasztanak a tavalyinál többet. Mérséklődő vagy stagnáló jövedelem mellett csak a korábbi megtakarítások terhére, illetve hitelből lehetne többet fogyasztani; ám amint már volt erről szó, a hitelezés megnehezült (csak forintban lehet, azt is jó drágán: a bankok mostanra nagyon óvatossá váltak). Ezért hívhatjuk a hirtelen megtakarításnövekedést kényszertakarékosságnak: a megnövekvő nettó megtakarítási adatok mögött nagyrészt az a tény húzódik meg, hogy hitelt nem nagyon kapni. Így a lakossági betét/hitel arány automatikusan megjavul.

De ne vessük el azt sem, hogy valóban erősödik az óvatosság motívumú megtakarítás. Erre igen nagy szükség lenne az olyan országban, ahol 2003-tól a válság kitöréséig eltűnt a családok nettó

megtakarítási pozíciója, miközben a magyar állam hol rekordnagyságú, hol csupán nagyon nagy deficiteket mutatott fel. Az természetesen igaz, hogy az óvatosabbá váló nagyközönség újabb keletű takarékosága rossz hír a kereskedőknek (és közvetve az államkincstárnak is), hiszen ha pang a lakossági fogyasztás, akkor egy sor szolgáltatási és ipari ágazat tovább szenved a kereslet gyengesége miatt. Mindenesetre a Magyar Nemzeti Bank kénytelen volt lefelé módosítani tavaszi inflációs jelentésében a GDP-növekedési előrejelzéseit. Az MNB egyébként azt valószínűsítette, hogy a svájci franknak a forinttal szembeni további erőteljes drágulása valóban sokakat sodor olyan nehéz pénzügyi helyzetbe, hogy kénytelenek lesznek a nyár végétől bemenekülni a 180 forinton rögzített árfolyam melletti törlesztés konstrukciójába; a devizahitelesek 30-40 százaléka kérheti majd a legfeljebb 2014 végéig szóló átütemezési segítséget.

Hasonló gondok néhány más szomszédunknál is fennállnak, de a lakosság pénzügyi bajainak mértéke nálunk a legnagyobb. A nemzetközi felmérések szerint a mi térségünkben a 2008 utáni hitelfelvételi szigorítások ellenére a magyar családok között a leggyakoribb a banki tartozás. Mondhatnánk: mert nálunk előbb fejlődött ki az a banki kínálat, amellyel éltek – ezek szerint gyakran meggondolatlanul – az ügyfelek. A nyugat-európai mércéhez képest valóban nem nagy a lakossági eladósodás. Csakhogy ott sokkal erősebb a megtakarítási kultúra, hiszen többeknek van pénzügyi megtakarítása (és persze az általános fejlettségi előny miatt a nyugati családok átlagos megtakarítása sokkal nagyobb).

Adataink alapján e téren eltérünk mind a német-osztrák mintától, mind pedig a volt tervgazdaságok átlagától: egy újabb eleme annak, amit korábban gulyásszocializmusnak neveztek, és amely a kapitalista viszonyok között is megmaradt. Vagyis: társadalmi méreteket öltő hajlamunk van arra, hogy az egyén a folyó fogyasztásnak rendelje alá gazdasági döntéseit. E vonatkozásban sem lehet azonban egységes magyar társadalomról beszélni, hiszen jövedelmi szint és kulturális háttér függvényében igen eltérő megtakarítási-eladósodási mintákat látunk. Különösen más a fiatalokra jellemző pénzügyi viselkedés, mint az idősebbek esetében.

A nyugdíjügyek magyaros megoldásai

Amikor a kormány a kötelező magán-nyugdíjpénztári megtakarítások zömét államosította 2010-ben, majd részben a kimutatott államadósság mérséklésére, részben a folyó kiadásokra felhasználta 2011 során, egyidejűleg ígéretet tett az állami társadalombiztosítási (ún. felosztó-kirovó) rendszeren belüli jövőbeli nyugdíjfizetésre. Amint a társadalombiztosítási rendszerbe átlépők (visszalépők) nagy száma mutatja, a pénztézetek által működtetett kötelező magán-nyugdíjpénztári rendszer nem vált népszerűvé, nem tett szert erős támogatottságra működésének éveit alatt (és ezt akkor is ki kell mondanunk, ha tudjuk, hogy a befizetők reálhozamait a 2008-2009-es válság megmagyarázható módon húzta vissza). De az sem hihető, hogy az állami társadalombiztosítást választók lelkesen és meggyőződéssel döntöttek volna; a felkínált lehetőségek között a nem döntés (mert technikailag így lehetett „visszalépni”) volt a kézenfekvőbb és a kényelmesebb. Am roppant optimistának (és a világ ügyeiben járatlannak) kell lennie annak, aki biztosra venné, hogy a következő évtizedekben felnövő (fel fog nőni?) generációk által befizetett társadalombiztosítási járulékot az akkori Országgyűlés olyan mértékben állapítja meg, hogy abból tisztes nyugdíj származzon. Amint a mottóként idézett közvélemény-kutatási eredmény mutatja, a nagy többség nem táplál ilyen illúziókat, főleg a fiatalok nem.

Ebben a szövevényes ügyben jól megmutatkoznak az ellentmondásos magyar fejlődés általános jellemzői. Elvileg a több piléren nyugvó nyugdíjrendszer – azaz a kötelezően kiválasztandó, de biztosításmatematikai elven és tőkepiaci technikán nyugvó magánnyugdíjpénztárakat is tartalmazó vegyes szisztéma – működtethető kielégítő módon, sőt romló demográfiai viszonyok között különösen ajánlatos az államilag kikényszerített öngondoskodás ilyen formája. Ahol nem ez van, hanem a folyó nyugdíjjárulék-befizetéseket kizárólag azonnali nyugdíjkifizetésre költő, klaszikus társadalombiztosítás létezik, ott most emelik a nyugdíjba vonulás korhatárát, és/vagy fékezik a nyugdíjak emelését, máskülönben az egyensúly mindinkább csak olyan nyugdíjjárulékok mellett állna fenn, amelyek ellen a befizetők, a munkaerő-piaci aktívok fellázadnának. A nyugdíjkorhatár emelése persze népszerűtlen: ha felteszik népszavazásra, le is szavazhatják, mint ahogy az egyébként polgárosodott Szlovéniában meg is esett nemrég. Am ha

marad minden a régi szinten, és nem jelenik meg egy elég nagy lélekszámú és igen termelékeny, nagy adófizető képességű és hajlandóságú új generáció, akkor nem lesz más, mint hogy a nyugdíjba vonulók korábbi reményeikhez képest gyatra ellátást fognak kapni. Nem véletlen, hogy a jobbközép beállítottságú cseh kormány éppen most vezeti be az olyan kötelező magán-nyugdíjpénztári rendszert, azt ami most nálunk a minimumra zsugorodott.

Jó társadalombiztosítási megoldás romló demográfiai körülmények között nincs, csak kevésbé rossz. Ilyen értelemben mondható, hogy az 1990-es évek végén kialakított magyar rendszer elvileg megfelelő volt. Csupán a gyakorlat keltett csalódást. Nálunk a pénzintézetek közötti verseny gyenge maradt, a nyugdíjpénztárak az indokoltnál nagyobb költséggel dolgoztak (vagyis a pénzintézeteknél az indokoltnál nagyobb nyereség képződött, az ügyfél kárára). Lehetett volna javítani rajta, megőrizve a több-pilléres rendszert, de a megtakarítások kellettek az Orbán-kormánynak a személyi jövedelemadó-csökkentés miatti állami bevételekiesés pótlására. Továbbá a megtakarításoknak az államháztartásba való bevonása egy csapásra javított a hivatalos adósságstatisztikákon, amint azt a kormányfő örömmel be is jelentette.

A magyar megtakarítási kultúra gyengeségei felől nézve azonban ez roppant kérdőjeles ügy, még – különös módon – hasznos is lehet. Az persze nem segíti a polgárosodást, ha a politikusok megvetően spekulációnak minősítik azt, ha a megtakarított jövedelemből az állampolgárok – közvetlenül vagy nyugdíjpénztáron keresztül – Mol- és OTP-részvényt vesznek. Ebben persze van spekulációs elem, mint mindenben, ami a jövővel kapcsolatos, de hát ez a piacgazdaság velejárója. Maga az állam is nem kevés ilyen részvényhez jutott a nyugdíjpénztárak vagyonának átvételével: ezeket kellő időben „eltózsdezi”, ha készpénzre van szüksége. (Sőt kölcsönpénzből hatalmas Mol-részesedést vásárolt az oroszoktól.)

Maradt egy csekély súlyú magán-nyugdíjpénztári intézményrendszer, de a milliók nyugdíjának sorsa ismét az állam ügye lett. Amitől lehet remélni nagyobb bizonyosságot, ám az valóban a remények birodalmába tartozó ügy. Nem ok nélkül szokták a felosztó-kirovó rendszert nagy népi piramisjátéknak hívni, hiszen a korábban belépők még kaptak pénzt, de aki most aktív, az csak reméli, hogy néhány évtized múlva az akkori kormány valóban beváltja a mai ígéreket. A fiatalok közötti felmérések azt mutatják,

hogy az új generáció e vonatkozásban éretten szkeptikus: nem igazán gondolják, hogy öreg napjaikra (amelyek persze felfoghatatlanul távol vannak) az állam képes és hajlandó lesz decens nyugdíjat fizetni. Mindenesetre többeknek vannak megtakarításaik, de még többek vannak tisztában az öngondoskodás fontosságával. Amit a nyugdíjak dolgában hallottak, láttak az elmúlt időkben, bizonyosan azt erősítik meg, hogy hosszabb távon önmagukra kell támaszkodniuk.

BOD PÉTER ÁKOS

A HATÁRON KÍVÜLI ÁLLAMPOLGÁROK SZAVAZATI JOGÁRÓL

Amióta az Országgyűlés csaknem 98%-os többséggel¹ döntött a határon kívüli magyarok kettős, pontosabban *magyar állampolgársági lehetőségéről*, függő kérdésnek számít az, hogy ehhez az el, illetve visszanyert állampolgárságukhoz *megkapják-e az egyenlő választójogot?*

Emlékezve a magyarországiakat 2004. december 5-én fájdalomosan megosztó, a tanácstalan, identitásukban bizonytalan képet mutató lelkekre, felrémlik a csak hat évvel ezelőtti meghasonlott közvélemény. Világos, hogy a probléma a kérdéses referendum előtt is meg kellett legyen, gyökeresen azóta sem változhatott meg, és – alkalmatlan szabályozás esetén – újra felerősíthető. Antall József lelkiekben 15 milliója óta – pártállástól függően – minden miniszterelnök nyilatkozott arról, hogy 10 avagy 15 millióban gondolkodik. Nem szabad megkockáztatnia a jogalkotásnak, hogy újra olyan helyzet állhasson elő, ahol a határon belüli és kívüli magyarok érdeke – akár alaptalanul is – *egymás rovására legyen megfogalmazható*. Vagyis amikor a politikai oldalak közötti természetes szembenállás azt úgy kívánja, újra lehessen olyan fél, amely a *határon kívüliek* érdekeinek védelmezőjeként jeleníti meg magát. Ezzel szemben pedig egy olyan politikai álláspont is teremthető, amely a *magyarországi magyarok* kizárólagos érdekérvényesítését ígérje.

A nemzet egységességének érdekében olyan politikai helyzet kívánatos, amelyben valamennyi magyarországi politikai irányzat – a megosztottság, az egyes nemzetrészek közötti távolságtartás és bizalmatlanság helyett – *a politikai jobb- és baloldal egyaránt, figyelje és keresse a határon kívüli magyarok – választói – kegyeit.* Már csak önös politikai érdekében is, hogy politikai ellenlábasa fölé kerekedhesen. Célzatos a nemzet egységését erősíteni, és részeinek egymás ellen való kijátszhatóságának lehetőségét gyengíteni. Olyan megoldás szükséges, amelyben nem kifizetődő a határonkívüliek ellen politizálni, mert abból biztos veszteség, míg csak kétséges előny származhatik. Ellenkező esetben a nemzet megosztottsága erősödhet a jövőben, végső soron az egységes nemzeti elvben ellenérdekeltté tett fél idővel és természetszerűleg – akár csupán vélt vagy akár megalapozott okkal – törekedni fog a választójog, netalán az állampolgársági lehetőség megszüntetésére.

Ezért *rossz megoldás olyan mandátumok vagy lista biztosítása, amely alapján* elkülöníthető, hogy a határokon belül állandó lakhellyel nem rendelkezők kire adták a voksukat². Németországban a törökök, az Egyesült Államokban a latinok szavazatait látatlanban az egyik oldalhoz szokás sorolni, ami egészségtelen, előnytelen mindkét oldal és az adott választói csoport szempontjából, még akkor is, ha a kutatások szerint tényleg nem véletlenszerűen oszlanak meg a választók a felkínált alternatívák között. Így nem is próbálnak meg vetélkedni értük a pártok, holott, mint ismeretes, a republikánusok „átszavazó” latinokkal már nyertek elnökválasztást (2004-ben, G. W. Bush). Ehhez olyan témákat vetettek fel, amelyben megegyezett az adott etnikai csoport és a párt hagyományos véleménye.

Az egyes határon kívüli magyar közösségek vonatkozásában ezek számos volta és jelentősen eltérő mérete problémát jelent a kialakítandó választási rendszerrel kapcsolatban. Amennyiben a határonkívüliek egyetlen listára szavazhatnának, ennek mandátumairól gyakorlatilag a mintegy másfél milliós erdélyi nemzettest dönthetne, hiszen ők csaknem felét teszik ki a mintegy 3 milliónyi, határon kívül magukat magyarnak vallóknak. Ilyen rendszerben nem erdélyi jelöltnek nem lehetne érdemi esélye, végső soron ezzel az erdélyi és nem erdélyi határonkívüliek egymással való szembe fordítását kockáztatnánk. Amennyiben pedig a határonkívülieknek szánt mandátumokat kijelölnénk az egyes nemzetrészek számára, a méretbeli eltérések továbbra is súlyos aránytalanságokat okoznak

a másfél millió erdélyi, és a 8 ezer szlovéniai magyar képviseleti lehetősége között, nem is szólva a nyugati diaszpóra problémájáról. A nyugati diaszpórán – földrajzilag pontatlanul – számos magyar közösséget értünk, köztük az egyik legjelentősebb, 200-300 ezresre becsült izraeli magyarságot. A „nyugati” diaszpóra esetében az sem egykönnyen dönthető el igazságosan, hogy e közösségek (becsült) méretéhez, vagy a ténylegesen állampolgárságot nyert magyarok számához igazíthatnánk inkább a mandátumszámot³. Nem lehetne tehát arányosan, de még jelentős redukcióval sem annyi mandátumot adni a határonkívüliek összességének, hogy a legkisebb csoportjuknak is jusson legalább egy parlamenti szék. Felmerül továbbá, hogy mindezek miatt a nem erdélyi közösségekben értelmetlenné válhat a választásokon való részvétel, hiszen a jelentősen kisebb közösségeknek egyre kisebb a politikai súlya. Az is elég masszív ellenérve az elkülönített kis listáknak, hogy nagyon negatív a jelenlegi szlovák és ukrán álláspont a magyarok kettős állampolgárságának kérdésében, ami akadályozza az ezekben az országokban élőket az állampolgárság megszerzésében, és külön kockázatot jelent számunkra. Így nem lesz könnyű élni majdani szavazati jogukkal. A választás eredménye egyúttal informálná ezeket a bizalmatlan magatartású államokat arról, hogy területükön hányan adtak le szavazatot, vagyis legkevesebb hány magyar állampolgárral számolhatnak.

Ugyanakkor egyértelműen kívánatos a választójogot helyes és célzatos módon biztosítani a határon kívül, mert más eszköz által nem kényszerül teljes egészében a magyarországi politikai paletta arra, hogy a határonkívüliekben potenciális és megnyerendő választópolgárait lássa.

Olyan megoldás pedig, hogy az elnyert választójoggal leadott szavazatok eredete ne legyen pontosan beazonosítható, elvegyüljön a belföldi állampolgárok szavazatai között, csak az egységes listára leadott szavazással van lehetőség. Ez lehet egy egységes országos listára kerülő szavazat, vagy pedig – a korábbi romániai választási rendszerhez hasonlóan – a fővárosi területi listára leadott voks, amennyiben megmaradnak a területi listák⁴. Ez utóbbinál megnyugtatóbb megoldás lehet a közvetlen országos listára szavazás⁵. A határonkívüliek nyilvánvalóan nem rendelkeznek magyarországi lakóhellyel, különben határon belülinek számítának. Egyszersmind ez el is dönti, hogy a vegyes választási rend-

szer fenntartása esetén a belföldi állampolgárok egy listás és egy egyéni választókerületi, míg a határonkívüliek csak listás szavazatot adhatnak le. Természetesen rengeteg fontos részkérdés függ a megalkotandó új választási törvénytől, amelyből egyelőre annyi látszik, hogy az előterjesztés szerint 200 fős lesz az Országgyűlés, és megtartja a vegyes választási rendszert. Vagyis lesznek egyéni képviselői választókerületek, amelyek jelöltjeire az állandó lakhelyvel nem rendelkezők értelemszerűen nem szavazhatnak.

A témához tartozik, hogy Magyarországon is hat az a nézet, hogy adót nem fizetők ne szavazzanak az ország képviseléről, míg a határonkívüliek körében is él az a vélemény, hogy nem ártnak magukat a magyarországi ügyekbe s nem is rendelkezének elegendő információval a felelős állásfoglaláshoz. Ugyanakkor erős az a természetes, öntudatos érzület, hogy ne legyen megkülönböztetés, minden állampolgár szavazhasson is.

Lássuk az elvi és pragmatikus helyzetet e félelmekkel kapcsolatosan:

Ami az ellenvetéseket tartalmilag illeti, világos, hogy jelenleg is tömegével vannak olyan választópolgárok, akik nem adóznak⁶, valamint a választási jogosultsághoz sem tartozik felkészültségi vizsgafeltétel. Az általános és egyenlő szavazati jog elvéből következik, de technikailag sem oldható meg a választók döntéshozatalra való felkészültségének ellenőrzése. De azok a határonkívüliek, akik magyar identitásukat őrizve az állampolgárságot is megszerzik, vitathatatlanul érdekelték abban, hogy milyen módon valósítja meg a magyarországi vezetés ez irányú alkotmányos⁷ felelősségét, valamint gondoskodik a kapcsolatok ápolásáról. Pontosan a választójog elnyerése a garancia arra, hogy a továbbiakban ne esetlegesen teljesülő, írott malaszt legyen ezen alkotmányosan rögzített cél megvalósítása.

A 2006-os MSZP-s kampányszlogen miatt ki kell térni arra a hagyományos politikai félelemre, hogy a határonkívüliek preferálják a jobboldali pártokat, amivel megnehezítik a baloldal sikerének esélyeit. Erről azok a pártok tehetnek, amelyek nem igyekeztek eddig gesztusaikkal megnyerni a határonkívülieket. Ennek vége kell szakadjon, ha azok választójoghoz jutnak, tehát a pártok számára szavazataik miatt fontos véleményalkotású személyekké válnak. Másfelől, bár a kortárs demokráciákban többször előfordul, hogy egészen kis különbséggel arat győzelmet valamelyik oldal, de ez

mégsem általános. Az elsőprő választási győzelmekhez irreálisan sok hibát kell a vesztes félnek elkövetnie. Nincsen arra ok, hogy a határon kívüli magyarok ne lennének hasonló ideológiai megoszlásúak, mint a határon belüliek, csupán foglalkoznia kell velük annak, aki eddig ebben mulasztott. Arra vonatkozóan pedig, hogy a magát jelenleg magyarnak valló Magyarországon kívül, de a Kárpát-medencében, mintegy hárommillió, vagy a távolabbi diaszpórában élő további több százezer magyarságból hányan szereznének állampolgárságot és ezzel szavazati jogot, jó kiindulási adataink vannak a magyarigazolvány kapcsán. Kibocsátása, 2002 óta összesen mintegy 800 ezer ilyen okmányt állítottak ki kérvényre a magyarországi hatóságok. Feltételezhetően ennyien fognak az egyszerűsített honosítási eljárással is élni. Igaz, a lehetőség megnyílásakor – jelenleg – hosszú várólisták alakultak ki, de néhány év alatt ennyi kérelmet bírálhat el a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal.

A külföldi szavazás lehetőségének megteremtése óta arról is van tapasztalatunk, hogy ezzel a lehetőséggel a jogosultak közül milyen kevesen élnek. A szavazást megelőzően a választópolgárnak szavazási szándékát jelző regisztráltatnia⁸ kell magát az egyes külföldi szavazóhelyek névjegyzékébe, amely ügyintéztést sokan nem vállalják. További technikai akadály, hogy Magyarország külképviseletein lehetséges voksolni, ami a jogosultak túlnyomó részének jelentős utazást jelent lakóhelyéről. Mindezek miatt, bár a kezdeti időszakban várható szavazási lelkesedés, de az egyenlőséget kifejező szavazási lehetőség megteremtésének következtében a szavazásra jogosultak létszáma több százezerrel, de a résztvevők száma ennek töredékével, kalkulálhatóan 10-40 ezer, maximum 80 ezer fővel⁹ növekedhet. Ez a kalkuláció a külképviseleti szavazási tapasztalatokon alapul, amely szerint az egyes országokban élő magyar állampolgárságú jogosultak becsült létszámának csak néhány százaléka regisztráltatja magát, és azután ezeknek mintegy 80 százaléka él is valóban szavazati jogával.

A 2004. évi népszavazás kapcsán számos kérdés általános társadalmi vitában, szélesebb körben ismertté vált. Így az, hogy az áttelepülés folyamata fokozódhat-e, kik jönnek a bevándorlók érkezése nélkül demográfiailag fenntarthatatlan országba, és hogy ezek a betelepülők nem terhelik, hanem erősítik Magyarországot gazdaságát és társadalombiztosítási rendszerét¹⁰. E témákra ezért itt nem térek ki.

Összegezve: az állampolgársághoz jutó határon kívüli magyaroknak biztosítani a választói jogot nem csupán jelképes, egyenlőséget kifejező gesztus, hanem jól megválasztott választási rendszerrel, fontos eszköze a kívánt nemzeti egységesítési folyamatnak, amely ellen csak egyes beidegződött, de megalapozatlan, téves félelmek szólhatnak.

Valószínűleg még komoly, társadalmi viták előtt állunk a kérdésben, hiszen igen kevesen ismerhetik a határon kívüli szavazati joghoz kapcsolódó, konkrétan kezelendő problémákat, ugyanakkor komoly érzelmi viharokat kavarhat a téma napirendre kerülése, ami esetlegesen kedvezőtlen lehet az egységes magyar nemzet valódi érdekeinek szempontjából. Mégis, a rövid távon jelentkező problémákkal szemben hosszabb távon jelentős előny a határonkívüliek emancipációja, belpolitikailag közvetlen fontosságúvá válása.

GYULAI GYÖRGY

Magyarázatok

¹ Az Országgyűlés 2010. május 26-án a leadott szavazatok 97,7%-ával, a valamennyi megválasztott képviselő 89,1%-ával fogadta el az 1993. évi LV. törvény módosítását, hárman szavaztak nemmel (Gyurcsány, Molnár Csaba, Szanyi Tibor), öten tartózkodtak, s 24 fő nem volt jelen.

² Bőven elegendő, ha a népszerűségi felmérésekből lesz sejthető az olyan összehasonlítás, mint például hogy az USA-ban élő lengyelek tömegében konzervatív, míg a brit szigeten voksolók polgári liberális érzelműek.

³ A választási törvényt 2011 II. félévében alkotja meg az MKOGy, míg a következő választásokig nem egyértelmű, hogy az adott nemzeti közösségünk milyen arányban kíván majd állampolgárságot szerezni.

⁴ A hatályos magyarországi választási törvény szerint az országos listára nem lehet közvetlenül szavazni, ebben az esetben tehát a lakhely nélküli, külhoni szavazatot leadó választópolgárok szavazatait valamelyik területi (megyei) listára kellene gyűjteni. Ez logikusan lehetne a fővárosi, mint a legnagyobb és legnagyobb

szavazói részvétellel büszkélkedő, ahol a beérkező külhoni szavazatok csak a legkisebb arányeltolódást okozhatnák.

⁵ A 2010 nyarán az MKOGy elé terjesztett kormánypárti választási törvényjavaslat csak országos listás lehetőséggel számol, míg egy ellenzéki javaslat megyei, területi listás rendszert javasol kompenzációs országos listával – egyéni képviselői kerületek nélkül.

⁶ Állandó lakhellyel rendelkezők, de jövedelmüket külföldön szerzők, valamint nyugdíjasok.

⁷ A Magyar Köztársaság Alkotmánya, az 1949. évi XX. tv. 6.§ (3) szerint a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását, amelyet a 2012-től hatályosuló Alaptörvény D cikke lényegében részletezve megerősít.

⁸ A választásokat megelőzően össze kell állítani a jogosultak névjegyzékét, ami a magyarországi lakóhellyel nem rendelkezők esetében csakis önkéntes regisztráción alapulhat, mivel a lakóhely igazolására szolgáló okmányt nem a magyar hatóság állítja ki, így megbízható adatnyilvántartást sem végezhet.

⁹ Nem várható, hogy – akármekkora lelkesedés mellett is – az új állampolgárok a külképviseleti 1-2 százalékos részételi aktivitás sokszorosát produkálják. A kezdeti időszakban sem számolhatunk 5, de 10 százaléknál nagyobb érdeklődéssel végképpen sem.

¹⁰ Az eltelt hat esztendő alatt tovább romlott az aktív korúak és eltartottak aránya, ma 10 millió ellátottat 3,7 millió aktív munkavállaló járulékfizetéséből finanszírozunk, ami egy aktív keresőre 2,7 statisztikai főt jelent, ami az előregedett Európának is a legrosszabb mutatószáma.

TÖRÖK BÁLINT

1925–2011

1999 júniusában közölte a *Magyar Szemle* Török Bálint első írását, *A ratifikáció és Nagy Ferencék politikája* címmel. Akkor jött közénk, éppen 12 esztendeje! Azután szinte minden második számba írt nekünk, ébren tartva a lelkiismeretünket, emlékeztetve azokra a magyarokra, akik ezért az országért és nemzetért, sokszor életük árán is, megtettek minden megtehető.

Még ebben az évben, 2011. áprilisban is Teleki Pálra emlékeztetett, hiszen 70 éve halt meg volt miniszterelnökünk.

Csak néhány nevet sorolok most ide, akiknek az emlékét, munkásságát nem engedte feledésbe merülni: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Barankovics István, Donáth György, Esterházy János, Farkas Ferenc, Kodolányi János, Kovács Béla, Kovács Imre, Luka László, Márton Áron, Mindszenty József, Mistéth Endre, Nagy Ferenc, Soos Géza, Szent-Iványi Domokos, Teleki Pál.

Betegágyából, mikor telefonon érdeklődtünk hogyléte felől, szinte diktálta, sorolta, hogy ebben az évben még milyen eseményekről, kikről kell megemlékeznünk.

Kismester volt, a klasszikus, „kivesző”, legjobb „fajtából”. Életrajza szinte minden számunk végén ott volt:

Török Bálint (1925, Budapest) bölcsészdoktor, közíró. A Magyar Művészeti Akadémia tb. tagja. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-, 2006-ban pedig Teleki Pál-emlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztésben, 2001), *A demokrácia fellegetvárának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004), *A magyar szolidaritás balatonboglári példái, 1939–2009. Teleki Pál és Varga Béla* (2009).

Szerkesztőségi napokon szinte minden alkalommal bejött az irodába. Megivott egy kávét, és néhány szót váltott mindenkivel.

Ha nem értünk éppen rá, akkor nem szólt, csak elüldögélt kicsit közöttünk. Határidőre, pontosan hozta írásait. Az adatok mindig egyeztek, nem tévedett sem a neveket, sem az eseményeket illetően. Precízen, komolyan dolgozott. És haladt a korral is, mert írásait pen drive-on hozta, később e-mailen, csatolt fájlban küldte el. Amikor a szeme rohamosan romlani kezdett, tavaly ősszel, akkor is folyamatosan dolgozott, kinagyította a képernyőn a betűket, azután Pósalaky úrként felolvastatott magának. Nem hagyta el magát az utolsó pillanatig sem, bár leánya elvesztése és felesége halála nagyon megviselte. Még törött lábbal és törött kézzel is a következő írásokon gondolkodott.

Néha felhívtuk, mert hiányzott a keddi napokon, és mindig készséges volt, barátságos, és szellemileg élénk!

Most már a mi kötelességünk lett, hogy – Őt is ideértve – ne felejtsük el nagyjainkat, és olvasóinkat is évről évre emlékeztessük rájuk, és Török Bálintra is. Nyugodjék békében!

SEBESTYÉN ILONA

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XX., Nos. 7–8., August 2011, Budapest.

Editor-in Chief: GYULA KODOLÁNYI

Publisher: GYÖRGY GRANASZTÓI.

Published by Magyar Szemle Foundation.

GYÖRGY GRANASZTÓI, Publisher of *Magyar Szemle*. *Gentle Authority. At the Grave of Ferenc Mádl*. Words of farewell said at the funeral ceremony of Former President of the Republic Ferenc Mádl, a close mentor, guiding spirit, and supporter of the editorial board and team of our journal.

ANDRÁS LÁNYI, writer and environmental politician, Budapest. *Sustainability and Public Politics*. Second part of a comprehensive philosophical essay about the theme – with the basic tenet that sustainable growth is a contradiction in terms. The author teaches human ecology at Eötvös Loránd University, while also having been prominent in the forefront of Hungarian environmental movements in the last quarter century.

ENDRE TÓTH, historian, Hungarian National Museum, Budapest. *Saint Stephen and the Coronation Insignia. Part I*. A thorough comparative genesis of the High Medieval coronation rites of Western and Central Europe, among them Hungary, and a refutation of the irrational interpretations of the symbolism of the Holy Crown of Hungary.

ZOLTÁN JÓZSEF TÓTH. Legal scholar, Budapest. *Historical Traditions and a Break With the Heritage of Illegitimacy*. Joining the debates around the recent new Constitution of Hungary, the first since the period of lost sovereignty (1944–1991), author outlines what the modern Doctrine of the Holy Crown includes with regard to the Hungarian constitutional tradition, and what it does not.

ÁDÁM SOMORJAI, OSB, historian, The Vatican, Rome. *Why Cardinal Mindszenty Left the American Legation*. Based on his most re-

cent research in the Vatican and Washington archives, the author states that Cardinal Mindszenty's chief motive for giving up the diplomatic protection of the Budapest Embassy of the US in 1971 was to act, in Western European exile, according to his free will in the matter of his memoirs.

BÁLINT SÁROSI, musicologist, Budapest. *The Past of the Gipsy Ensembles, 1904–1944*. In this preface to his forthcoming book on the press history of the Hungarian gipsy bands, the author gives a lively sociological and cultural account of the cream of the Roma elite, the musicians, who played to aristocrats, and even mingled with them.

SÁNDOR ROMANO RÁCZ, writer and sociologist, Budapest. *The Chances and Traps of Roma Integration. The Culture of Being Simultaneously Outside and Inside*. The prominent Roma intellectual looks at the mentality traits that play a powerful role in shaping an integration process.

JUDIT JÁRAI, television and radio journalist, Budapest. *A Great American Mystery – Is John Galt Important?* An essay outlining for Hungarian readers the career and personality of Ayn Rand and her unlikely, eerie hero John Galt – as keys to so many present-day success stories and a peculiarly American political movement.

OLGA GRANASZTÓI, cultural historian, Budapest. *The New Sans Souci*. The author reconstructs the memory of the celebrated late Baroque pleasure garden, built by Count István Csáky and Countess Júlia Erdődy, from contemporary literary tributes and archival documents. The park – not far from the town of Levoca (Lőcse) in today's Slovakia, has disappeared almost without trace during two centuries of decay.

ILDIKÓ VÁRNAGY, sculptor, Budapest. *Search For Happiness at the Psychiatry*. A personal dialogue, cute and irreverent, with great representatives of the classical philosophical tradition, in search of meaning in the midst of a depression.

GYÖRGY GRANASZTÓI, historian, Chairman of the Magyar Szemle Foundation, Budapest. *Politics in Culture*. An analysis of the drive of power groups in the arts – particularly the cinema – to dominate not only fashions of taste but also official cultural policies. However, while the state in a democracy cannot stay aloof from the public financing of the arts, it should reject a partisanship in taste, and remain open to all creative productions of value.

GYULA KODOLÁNYI, Editor-in-Chief, talks in an interview to István Antal, of Hungarian Radio, about the personality and work of his recently deceased friend, free music composer and pianist György Szabados (1939–2011).

1% METAPHYSICS. As a last tribute, in the column that had been edited by György Szabados for many years, we re-print one of his essays on contemporary music, "Tradition and Continuity" (1985).

Books and Events

GÁBOR UJVÁRY. *Life Story of a Politician Between the two World Wars. The Autobiography of József Östör.* Review of the recently unearthed memoir of a prominent cultural politician (1875–1949) of the upper middle class, who was in the thick of parliamentary politics, and recounted and commented on its unique moments. (*Közpályám. Politikusi élet a két világháború korából.* Győr–Sopron, 2010).

ZOLTÁN FÁY. *The Spirit of the Laws on Religion.* An account of the legal efforts regulating the status and definition of churches in Hungary during the last twenty years. The proposed new law if the Christian Democrats – accepted since with significant amendments – is seen as the right approach, although its internal coherence and its organic connections with the Hungarian parliamentary tradition leave some room for criticism.

KLÁRA TÓTH. *A Chaos of Emotions.* From the sparse vintage of the 2011 Hungarian Film Muster – after an extremely lean year in the history of public funding – our cinema columnist has selected a documentary feature film about ten years in the life of the Pusker sisters, two budding talents of the violin. (Ágnes Sós: *Invisible Strings – The Gifted Pusker Sisters*, 2010).

LAJOS LÓSKA. *Journeys in Two Dimensions.* Canvases of the last two years were exhibited by Veronika Jakatics-Szabó, one of the new figurative painters, with a visionary-surrealist touch, who graduated at the Budapest University of Fine Arts in 2007. (Molnár Ani Gallery, Budapest, April–June 2011)

MIHÁLY KUBINSZKY. *The Jubilee of Széll Kálmán (Moszkva) Square.* The main traffic hub of Buda, which has recently regained its pre-war name, had its public transport centre built seventy years ago,

then a peak performance of architecture and technological design. After decades of decay and degradation on the square, a new centre is taking shape on the design desks of the same architects whose family forebears built the first centre in 1941.

JÁNOS BRENNER. *City, Country, River. Activities of the Hungarian EU Presidency in the Area of Urban Development and the Culture of Building.* An overview of the diverse projects Hungary initiated and performed in the area, during her recently completed term as President of the EU Council.

JÁNOS G. GÁSPÁR, our domestic affairs columnist, on his vacation came upon an old copy of the daily *Népszabadság* from 1979, and wrote under the title *Saving Finds* a meditation on the Communist media policies of the time, as suggested by the grotesque hints and stylistic twists of the articles he read.

GYÖRGY GYULAI. *On the Right of Vote of Hungarians Beyond the Border.* In the majority of European countries compatriots and ethnic groups living beyond national borders are entitled to vote in national elections. Recently, the Hungarian Parliament voted 98 per cent in favour of extending such rights to Hungarians living in neighbouring countries and in the West. The author offers propositions concerning the details of a law to be brought in the near future.

PÉTER ÁKOS BOD. *On Incomes, Pensions, and Saving.* In his regular column, the Former Governor of the National Bank of Hungary once more returns to one of the salient points of a new fiscal and welfare policy, the effects of the various types of revenue on economic growth and on savings.

ILONA SEBESTYÉN. *Farewell to Bálint Török.* Over the years Bálint Török, journalist and librarian, contributed almost forty articles to *Magyar Szemle* in connection with the history of the Second World War and its aftermath in Hungary. On his departure in June, Editor Ilona Sebestyén evokes the friend who was a close associate of some of the leaders of the Hungarian anti-Nazi Resistance, and was a gold-mine of first-hand information.

In this issue we are printing illustrations to articles by Olga Granasztói, Lajos Lóska, and János Brenner.

E SZÁMUNK SZERZŐI

ANTALL ISTVÁN (1953, Eger). Jelenleg a *Magyar Rádió irodalmi szerkesztője*. 1998-tól minden évben szerkeszti a Tokaji Írótábor lapját, a tábor sajtóügyeit gondozza, 2003-tól a kuratórium tagja. Önálló kiállításai: 1986, Eger, 1989, Nyíregyháza. 2005-ben a Nyíregyházi Nemzetközi Fametsző Művésztelep alapító tagja. 1983-tól negyvennél több közönség előtti rádiófelvétel. Tv-, rádióműsorok; hangjátékok: *Katonakönyvek* (1989), „*Csata mezeiről írom pár soraim*” (1991), *1848–49-es levelek rádióra alkalmazása. A gyermekkor tündöklete – Kovács István regénye* (2002). *Nedjelko Fabrio: Bereniké fűrtje* (2004). *Fábián László: Henrik király különös élete* (2005). Számos folyóirat-publikáció mellett a kötetek: *Kő Pál-katalógus* (1997), *Gyulai Líviusz – Időutazás álló és mozgóképeken* (szerk. 2002), *Álom-Vadász, Vadász György építész hetvenéves* (többekkel, 2003), *Chikán Bálint Emlékkönyv* (2004) *Hallótávolság – 80 év a Magyar Rádióban* (szerk. 2005). *Elismerések: Országos Diáknapok aranydiploma, képzőművészet* (1969, 1972). *Országos Főiskolai Kulturális Napok Pályázata, képzőművészeti első díj* (1975), *Magyar Rádió Nívódíj* (1985, 2003, 2007), *A vidéki rádiózásért: Samu András-díj* (2003) *Petőfi Sándor Sajtószabadság-díj* (2004).

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanácskezelője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszer-váltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

BRENNER JÁNOS (1954, Budapest), okl. építészmérnök (Drezdai Műszaki Egyetem, 1976), építésügyi asszessor (Frankfurt, 1984), Doctor of Philosophy (PhD, Budapesti Műszaki Egyetem, 1997), címzetes egyetemi tanár (Budapesti Műszaki Egyetem, 2008), várostervező, építésügyi igazgató a Német Szövetségi Közlekedési, Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumban, Berlin.

FÁY ZOLTÁN (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

GÁSPÁR G. JÁNOS könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRANASZTÓI GYÖRGY (1938, Budapest) történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet volt főigazgatója. Charles Simonyi-ösztöndíjas. Szakterülete a társadalomtörténet. Város történeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságnan. (2007). F. m.: *Mi történik itt?* (Esszék, 2003).

GRANASZTÓI OLGA (1971, Budapest) a 18. századi francia–magyar irodalom- és kultúrtörténeti kutatásaiból 2006-ban doktorált. Doktori értekezése 2009-ben jelent meg *Francia könyvek magyar olvasói – a tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon* címmel. Jelenleg a Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Textológiai kutatócsoportjának tudományos munkatársa, amelynek keretében Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatékának feldolgozásával foglalkozik.

GYULAI GYÖRGY (1965, Budapest) GATE agrárközgazda (1993), ELTE BTK politikai elemző (2000), utóbbi szerinti kutatási területe a Köztes-európai posztkommunista térség államainak választási rendszerei és pártstruktúrája.

JÁRAI JUDIT újságíró, washingtoni tudósító. F. m.: *Csupa mosoly volt*. Beszélgetés Charles Fenyvesivel; *Szent Jakab mennyei egyszere-rűsége*. Beszélgetés Baránszky Tiborral; *Quo vadis, domine?* Beszélgetés Prof. Papp Lajossal; *A beszélő isten*. Beszélgetés prof. Molnár Tamással.

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1971–1990: az ELTE tanára. 1972–1973-ban ACLS-, 1984–1985-ben Fulbright-ösztöndíjjal az USA-ban kutat és tanít. 1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992 óta a *Magyar Szemle*, 2010-től a *Hungarian Review* főszerkesztője. 2004–2009-ben az Emory Egyetem (Atlanta, USA) tanára. Főbb elismerések: József Attila-díj (2002), Prima Díj (a *Magyar Szemlével*, 2003), a Köztársasági Elnök Érdemérme (2005). Főbb művei: *A létezés hálói*

(Amerikai költők, ford., 1990), *Kentaurszárnyak* (Esszék, interjúk, 1999), *Táncban a sötéttel* (Összegyűjtött versek 2002), *Amerika ideje* (Esszék, 2003), *A hullám taraja* (Esszék, interjúk, 2006), *A fény rétegei* (Esszék, 2010).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron). Építészmérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: Állami építőipar (1950–1957), Nyugat-magyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszék-vezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof. emeritus és dr.h.c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építészettörténet, építészeti kritika, vasúttörténet építészeti vonatkozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építészete. Kitüntetései: Ybl Miklós-díj (1992), az MTA Mikó Imre-díja (1998), Széchenyi-díj (2003).

LÁNYI ANDRÁS (1948, Budapest) író, filozófus, egyetemi docens, az ELTE TÁTK humánökológia mesterképzés vezetője, tanulmánykötetek és szépirodalmi művek szerzője. Válogatott öko-filozófiai írásai *Az ember fáj a Földnek* címmel jelentek meg 2010-ben a L'Harmattan Kiadónál. Az Élőlánc Magyarországért egyik alapítója, a jövő nemzedékek országgyűlési biztosa hivatalának tudományos munkatársa.

LÓSKA LAJOS (1951, Csomatelke) művészettörténész, kritikus. Az *Új Művészet* szerkesztője. F. m.: *Deák-gyűjtemény* (1988), *Művészettörténeti tanulmányok Pest megyéből* (Studia Comitatus, 1990), *Vigadó Galéria Évkönyv* (1997), *Festészet, szobrászat, grafika 1945–1995* (Magyarország a 20. században 3. köt., 1998), *Tény-kép* (Tanulmányok, 1999), *Vaszko Erzsébet* (2008).

RÁCZ SÁNDOR (1940, Ecseg). Írói nevén: Romano Rác Sándor. Volt segédmunkás, mezőgazdasági bérmunkás, gyári munkás, kőműves, termelésirányító, műszaki ellenőr, műszaki előkészítő, zenész. A rendszerváltás időszakában rövid időt töltött a cigánypolitikában, majd 1992-től 2004-ig az ELTE Neveléstudományi Tanszékén egy cigánypedagógiai szakcsoportot vezetett. Jelenleg nyugdíjas óraadó ugyanott. F. m.: *Néma gyereknek is értse a szavát* (In: *Gyerekcigány*, szerk.: Farkas Endre, 1994.), *Kárpáti cigány–magyar szótár és nyelvtan* (1994), *Romanyelv-ismeret* (In: *Megközelítések*, szerk.: Nahalka István, Torgyik Judit, 2004), *Rejtett örökségünk* (In: *Milyen a gyerekcigány?* Szerk.: Szabolcs Éva, 2007), *Cigány sor* (szociográfia, Magyarország felfedezése sorozat, 2008), *Közösség és emlékezet* (In: *Cigányokról másképpen*, szerk.: Boreczky Ágnes, 2009). Budapestért díjat 2003-ban kapott.

SÁROSI BÁLINT (1925, Csíkrákos) népzenekutató. A zenetudományok doktora, a Széchenyi István Művészeti Akadémia [SzIMA] tagja. Erkel Ferenc- és Széchenyi-díjas. Magyar nyelvű könyvei: *Cigányzene* (1971), *Zenei anyanyelvünk* (1973), *A hangszeres magyar népzene* (1996), *Hangszerek a magyar néphagyományban* (1998), *Zenei anyanyelvünk* (2003), *A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében* (2004), *Nótáskönyv* (2010)

SEBESTYÉN ILONA (1953, Budapest) könyvkiadó, szerkesztő. Magyar-történelem szakon végzett az ELTE-n. M.: nyelvművelő írások; sorozatszerkesztés (*Költők a költőről*); alkotószerk.: *In memoriam Domokos Mátyás. Leltárhiány* (Nap Kiadó, 2009).

SOMORJAI ÁDÁM (1952, Esztergom) OSB, pannonhalmi bencés 1974 óta, történelem–német szakos tanár (ELTE, Budapest): 1980 római katolikus pap: 1980, az erkölcssteológia doktora Rómában (Alfonsiana Akadémia, Pápai Laterán Egyetem): 1987. A METEM (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség) munkatársa, a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – REGNUM szerkesztőbizottsági tagja. A Pápai Államtitkárság munkatársa, a Szenttéavatási Kongregáció konzultora, a S. Anselmo Primás Apát-ság levéltárosa. F. k.: a Pro Renovanda Cultura Hungariae Deák Ferenc-díjában (megosztva, 2005).

SZABADOS GYÖRGY (Budapest, 1939–Budapest, 2011) orvos, zeneszerző, zongoraművész. A Magyar Szemle szerkesztőbizottságának és a Magyar Szemle Alapítvány Igazgatóságának a megalakításától volt a tagja.

TÓTH ENDRE (1944, Szombathely) régész, történész. A Magyar Nemzeti Múzeum főosztályvezetője, a MTA doktora. Kutatási területe Pannónia története és régészete, római epigráfia, a koronázási jelvények. F. m.: *Porolissum, Das Castellum in Moigrad* (1978). *Dacia, római tartomány*, in: *Erdély története I.* (1986), in: *A magyar koronázási jogar és palást* (2000), *A rómaiaktól a honfoglalásig* (2001), *Magyar építészet a rómaiaktól a román korig*. Itineraria Pannonica, Római utak a Dunántúlon (2006), *Studia Valeriana* (2009), *Lapidarium Savariense* (2011).

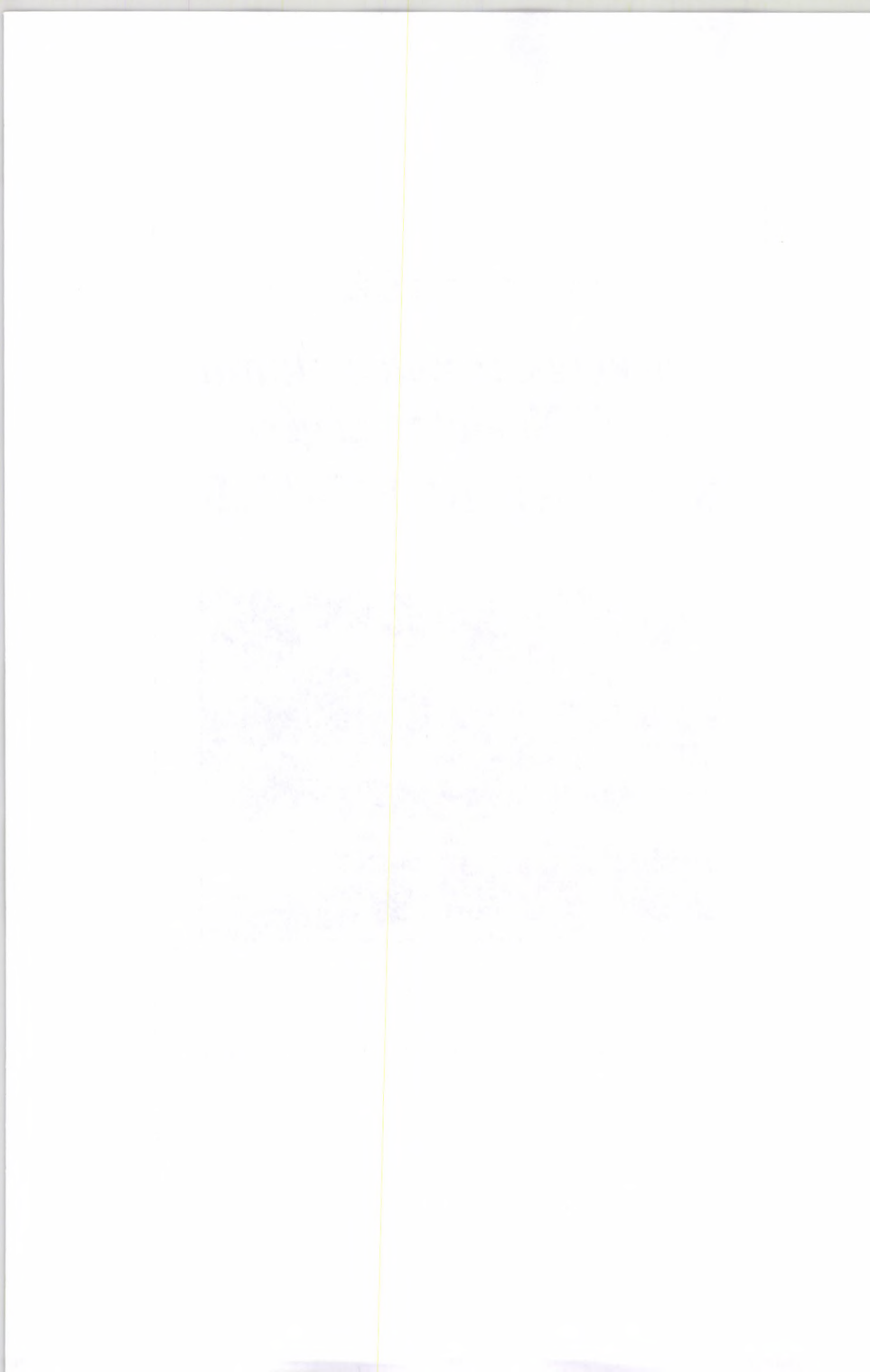
TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza) filmkritikus, publicista. A Du-na TV szerkesztője. F. m.: *Don Quijote köpenyében*. Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról (2005); *A láthatatlan ország* (2011).

TÓTH ZOLTÁN JÓZSEF (1967) jogász, politológus. Szakmai területe: alkotmányjog, alkotmánytörténet (Szent Korona-tan), nemze-

ti és etnikai kisebbségek. 2007 óta a NYME tanszékvezető egyetemi docense. Több külföldi ösztöndíj részese így: *The Leadership Institute – Heritage Foundation* (1990), *The George Marshall Fund* (1996). *Academy of Philosophy of Liechtenstein* (1992). 5 kötet szerzője, illetve szerkesztő-szerzője.

UJVÁRY GÁBOR (1960) történész-levéltáros, a Kodolányi János Főiskola tanszékvezető főiskolai tanára; korábban könyvtáros, főlevéltáros, a bécsi Collegium Hungaricum tudományos igazgatóhelyettese (1994–1998), majd tudományos igazgatója, egyben a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója (2000–2002), a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának titkárságvezető-főosztályvezetője (1998–2000), 2002 és 2004 között a Balassi Bálint Intézet alapító főigazgatója. Fő kutatási területe a két világháború közötti magyar kultúrpolitika története és nemzetközi kapcsolatai.

VÁRNAGY ILDIKÓ (1944, Budapest) szobrász, művészeti író, kiállításszervező. Fő díjak: Munkácsy-díj (1991), Ankara Ázsia-Európa-díj (1992. IV. Nemzetközi Ázsia-Európa Biennálé), XIII. Országos Kisplasztikai Biennálé Pécs I. díj (1995). F. m.: *Vizuális játékok* (1979), *Szósobrok* (1997), *Művészeti írások 1973–1999* (2002), *Utazás befelé* (2005).

M. SZE BENI GÉZA

*Egy kereszténydemokrata
az új Németországért*

KONRAD ADENAUER

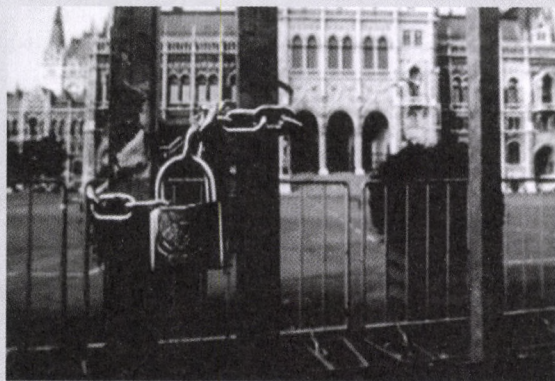
M A G Y A R S Z E M L E K Ö N Y V E K

2500 Ft

TÓTH KLÁRA

A láthatatlan ország

*A magyar dokumentumfilm
és a média 1992–2010*

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

2500 Ft

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24. Pos-
tacím: 1399 Bp., Pf. 653.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány
A Magyar Szemle Alapítvány
adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés és nyomda
DOMBI VIKTÓRIA
SÉD NYOMDA KFT., Szekszárd
Felelős vezető: KATONA SZILVIA

ISSN 1216 6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága

1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4080 Ft, fél évre 2040 Ft,
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu

Tengerentúltra
hajóval fél évre: 13 000 Ft,
légipostán: 15 000 Ft;
Európába: 11 700 Ft,
elsőbbséggel: 14 000 Ft.

Külföldön a befizetés időpontjá-
ban érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
és az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban

BENCÉS KÖNYVESBOLT
(V., Ferenciek tere 5.);

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.).

*

A „meg nem rendelt” kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézé-
süket kérjük. A szerk.

VOLUME II., NO. 4.

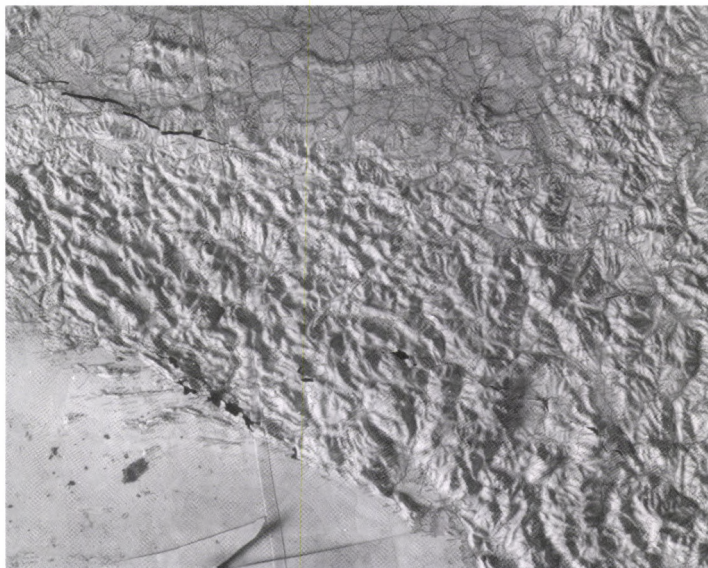
BUDAPEST

JULY 2011

HUNGARIAN R E V I E W

A bi-monthly journal from Central Europe

IVÁN FISCHER: The Perfect Place to Play • PAWEŁ ŚWIEBODA: Prospects for the Polish EU Presidency • OTTO HIERONYMI: The Economic and Social Policies of the Orbán Government • THOMAS KABDEBO: William Smith O'Brien's Hungarian Journey • TONY BRINKLEY and RAINA KOSTOVA: Stalin's Brothers Karamazov • GERALD MURNANE: Why I Learned Hungarian Late in Life • Hungarian Classics: ILLYÉS, KOSZTOLÁNYI • GÉZA JESZENSZKY: Visegrád – Past and Future of a Co-Operation • NICK THORPE: Bosnia – A Balance Sheet

Mindazonáltal, egyre inkább úgy érzem, s bizonyos logika szerint bármily avítnak tűnik is ez, kimondom, hogy a legkorszerűbb, mert legteljesebb információátadás az élő kultúra tekintetében ma is és újra: a hagyományozás. A hagyományozás, igen, mert ez a leghitelesebb, a teljes, rövidre zárt információ, melyben a figyelem tudat alatti és fölötti körei is affinisán működnek, jelenségeket rögzítenek (Neumann szerint az idegrendszerbe másodpercenként 14×10^{10} benyomás érkezik). Személyes, közvetlen átadásról van szó, ami pótolhatatlan minőség – ez az élő kultúra élete. Hogy emberek iszonyatos mennyiségű könyvet, újságot stb. olvasnak el, szűrt és kreált részinformációk tömegét veszik be, az legfeljebb hullámzó időöltés, mely gondolkodtató is lehet. A világ azonban egy szerves, mindent átfogó és átható szemlélet, egy új elmélyülés felé tart, melyben a személyes minőség egy tisztességes értékrend alapja és hordozója lehet. Az emberben veleszületett, erre törekvő önszabályozás működik. Az emberi személyiséget azonban rendben kell tartani.

SZABADOS GYÖRGY: Hagomány és folytonosság

9 771216 623000 1 1008